”I nationens intresse”

NÄR KENNEDY TYSTADE PRESSEN

Mediekunnighet
EN DEMOKRATIFRÅGA

Kultursidan
KRITIK SOM MOTRÖRELSE

Minnesjournalistik
FÖRINTELSENS POLITISERING

2022
MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2022

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2022
MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

SVENSK
MEDIEHISTORISK
FÖRENING

Redaktör:
Anders Franck
anders.franck@outlook.com

Redaktionsråd:
Professor Ulla Carlsson
Docent Jonas Harvard
Fil. dr Tobias Lindberg
Docent Kristina Lundgren
Docent Birgitta Ney

Mediehistorisk årsbok 2022
Anders Franck (red.)

Vinjett-teckningar omslag och titelsida: Björn Berg
Omslagets framsida: Ovala rummet den 9 maj 1961. President Kennedy och USA:s ledande nyhetschefer i ”förtroligt samtal” om den amerikanska regeringens planer på en invasion i Grisbukten. Foto: Abbey Rowe. Bildkälla: John F. Kennedy Presidential Library and Museum, Boston.

© Författarna och Svensk Mediehistorisk Förening
Eftertryck utan författarnas och föreningens medgivande förbjudes.

ISSN 0282-020X
Produktion: eddy.se ab, Visby 2022
Tryck: Italgraf Media, Stockholm 2022
Utgivare: Svensk Mediehistorisk Förening
www.mediehistoria.se

Föreningen Sveriges tidningsmuseum 1947–1948
Föreningen Sveriges pressmuseum 1948–1960
Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum 1961–1974
Föreningen Pressarkivets vänner 1975–1999
Svensk Presshistorisk Förening 1999–2018
Svensk Mediehistorisk Förening 2019–

Innehåll

Förord 7

Erik Fichtelius
Medietystnaden om Grisbukten 9
Hur den amerikanska pressen svek sitt uppdrag

Stefan Eklund
Än flyger kulturjournalistiken 43

Ulla Carlsson
Medierna och medborgarna 57
Kunskapskrav i ett historiskt perspektiv

Pia Schmidt de Graaf
Sveriges första tryckfelsmässa 85

Peter Dahlén
Med Hyland och Jerring jorden runt 91

Tora Byström
Den motvilligt utvalde 117

Bertholof Brännström
Till minne av ”Makten” 139

Ellinor Melander
Från guvernant till utrikeschef 157

Viktor Englund
En glimt av utsidan 179
Nyhetsförmedling i svenska isoleringsfängelser

Olle Lidbom
”Den svenska tidskriftens fader” 195

Gunilla Hultén och Arne Järtelius
Svenska medieminnen av Förintelsen 211
Från judisk sorgemanifestation till partipolitisk symbol

Kristian Wedel
En jumbojet i ett bildarkiv 239

Svensk Mediehistorisk Förening 265
Verksamhetsberättelse för året 2021

Medlemsförteckning 271

Förord

Ett perfekt misslyckande. Så har USA:s invasionsförsök i Grisbukten 1961 beskrivits. Och det var det, intygar Erik Fichtelius i den inledande artikeln i Mediehistorisk årsbok 2022 – inte bara för landets nyvalde president, John F. Kennedy, utan också för landets press, som kände till angreppsplanerna men efter påtryckningar från regeringen bestämde sig för att inte avslöja dem.

Stefan Eklund frågar sig sedan hur det i dag står till med den seriösa kulturjournalistiken i svensk dagspress och svarar själv att den av allt att döma mår bättre än vad ryktet ibland gör gällande.

Medie- och informationskunnighet – MIK – räknas i FN till de grundläggande mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Och det bedöms där vara ett av villkoren för att hoten mot press- och yttrandefriheten i en digital tid och värld ska kunna avvärjas. Men det är också ett kunskapsområde med stolta vetenskapliga traditioner. En föreställning om dem och deras betydelse får man i en retrospektiv exposé i vilken Ulla Carlsson följer ideologiska utvecklingslinjer från Milton till McLuhan och tekniska från Gutenberg till Google.

Pia Schmidt de Graaf presenterar den såvitt man förstår grundligt bortglömda tidningen *Mässhaken*, och Peter Dahlén berättar om de praktiska svårigheter som Radiotjänst under OS i Melbourne 1956 brottades med – men framför allt om den fyra kontinenter omfattande reportageresa som företagets båda utsända, Sven Jerring och Lennart Hyland, i anslutning till spelen lyckades göra och som så småningom resulterade i en brokig serie program i Rikskanalen.

När *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 1923 till posten som andreredaktör rekryterade sin Londonkorrespondent Knut Petersson var Torgny Segerstedts glädje stor men hans nye medarbetares egna känslor, konstaterar Tora Byström, att betrakta som blandade.

Bertholof Brännström rekapitulerar historien om proggrörelsens husorgan *Musikens Makt*. Ellinor Melander tecknar ett porträtt av *Aftonbladets* utrikeschef, den första kvinnliga journalisten i Sverige med den titeln, Maria Cederschiöld. Viktor Englund recenserar fängelsebladet *Solglimt* och Olle Lidbom utnämner bokförläggaren och tidningsmakaren Christian Gernandt till den svenska tidskriftens fader.

Gunilla Hultén och Arne Järtelius visar hur minnet av Förintelsen, med benäget medialt bistånd, politiskt har utnyttjats. Och i årsbokens sista kapitel lämnar Kristian Wedel en insiderrapport från det slutna rum där en mystisk operationsgrupp inför Göteborgs 400-årsjubileum organiserade vad som skulle bli stadens genom tiderna största bildinventering.

Anders Franck, årsboksredaktör

Erik Fichtelius

Medietystnaden om Grisbukten

Hur den amerikanska pressen svek sitt uppdrag

Det perfekta misslyckandet har det kallats – USA:s invasionsförsök i Grisbukten på Kuba i april 1961. Det var till och med ett dubbelt misslyckande, påpekar Erik Fichtelius. Han har ofta för att illustrera innebörden av begreppet konsekvensneutralitet återvänt till Grisbukten. Operationen där var, skriver han, ett praktfullt misslyckande för den nyvalde president Kennedy – men också ett nästan lika praktfullt misslyckande för den "fria" amerikanska pressen. Den "fria" press som under flera år efter direkta påtryckningar från regeringen med hänvisning till "nationens intresse" valde att tiga om vad reportrarna grävt fram om invasionsplanerna.[1]

[1] Denna artikel är byggd på material i Fichtelius, *Äkta nyheter – journalistik i demokratins tjänst*. Fri Tanke, 2021.

Klockan 11 på förmiddagen den 9 maj 1961. USA:s ledande nyhetschefer sätter sig i Ovala rummet i Vita huset för ett förtroligt samtal med president John F. Kennedy. Åtta leende redaktörer i kostym, slips och väl strukna vita skjortor, ledarna för nyhetsbyråerna AP och UPI samt organisationerna American Society of Newspaper Editors (ASNE) och American Newspaper Editors Association. Tidningsledarna har bett om mötet efter ett tal av presidenten som oroat dem. De tycker att presidenten lagt sig i deras ansvarsområde, själva nyhetsvärderingen och bekymrar sig över nya krav på restriktioner och informationsstyrning.

Kennedy sitter vid kortändan i den legendariska gungstol han har för sin onda rygg, lätt framåtlutad, intresserat leende mot sina gäster. Tillfället finns dokumenterat i bild på Kennedymuseet. Det är en bild, en dokumentation, jag letat efter i decennier för att förstå vad som hade hänt mellan *New York Times* och president Kennedy när det gällde publiceringen av uppgifter om invasionen av Grisbukten på Kuba. Det här är ett avgörande ögonblick i amerikansk mediehistoria.

Presidenten inleder mötet med att klaga över att tidningarna publicerat alltför mycket om planerna på att invadera Kuba. Han går igenom en hel lista med i hans tycke alltför tidiga avslöjanden av säkerhetskänslig information. Särskilt upprörd är han över några artiklar i *New York Times*. Turner Catledge, *New York Times* redaktionschef, är ordförande för redaktörsorganisationen ASNE och han invänder att flera andra tidningar, både i USA och Latinamerika, långt före *New York Times* publicerat uppgifter om invasionsplanerna.

– Men det blev inte en nyhet innan det dök upp i *The Times*, svarar presidenten.[2]

[2] Daniel, Clifton, ”Excerpts From Speech on Coverage of Bay of Pigs Buildup”, *New York Times,* 1966-06-02, s. 14.

"All the News That's Fit to Print"

The New York Times.

LATE CITY EDITION
U. S. Weather Bureau Report (Page 40) Forecast: Some cloudiness today, tonight and tomorrow. Temp. range: 52—38; yesterday: 53—44.

VOL. CX... No. 37,694. © 1961 by The New York Times Company. Times Square, New York 36, N. Y. NEW YORK, FRIDAY, APRIL 7, 1961. In areas beyond 50-mile zone from New York City except in Long Island, higher in air delivery areas. FIVE CENTS

ROBERT KENNEDY URGES NEW LAWS TO FIGHT RACKETS

Suggests Ban on Interstate Gambling News Lines and Travel by Crime Leaders

BACKS 5 ROGERS BILLS

Attorney General Endorses Immunity Plan to Compel Witnesses to Testify

Special to The New York Times.

WASHINGTON, April 6—Attorney General Robert F. Kennedy announced today an eight-point legislative program to fight organized crime and racketeering.

In his first news conference, Mr. Kennedy proposed three new bills and endorsed five measures requested by his predecessor, William P. Rogers.

The most sweeping of the new bills he proposed would prohibit "interstate travel to advance illegal business activities." These activities are defined to include gambling, liquor, narcotics, prostitution, bribery or extortion.

Mr. Kennedy said the legislation was aimed at "the bankrollers and kingpins of the rackets," who more and more "live luxurious, apparently respectable, lives in one state but return periodically to another state to collect from the rackets they run by remote control."

Open to Federal Action

Under the bill, any violator of state law in the listed activities would become a target of Federal law-enforcement officials if he stepped across a state line

Fears About Automation Overshadowing Its Boons

Government, Unions and Employers Seek Ways to Cushion the Impact of New Technology on Jobs

This is the second of four articles dealing with the problem of chronic unemployment in the United States.

By A. H. RASKIN

The computers that are the brains of automation can perform a hundred thousand tasks, from rolling steel to deciding how many frankfurter rolls a bakery driver should leave at a Third Avenue delicatessen on a rainy summer Friday.

They design in an hour a new chemical plant that would take a platoon of engineers a year, monitor space vehicles on their way to the moon, coach baseball players, govern switches and signals on 30,000 miles of railroad track from a single remote-control center, collect eggs in electronic henhouses, refine oil, issue insurance policies, operate acres of industrial machinery and provide the guideposts for billions of dollars in corporate decisions.

One thing the computers cannot do, however, is tell how many workers have been added to the nation's hard core of unemployment by the technological progress they so strikingly exemplify.

They are equally incapable of forecasting how fast future displacement of manpower will occur as our expanding work force moves toward pushbutton factories, robot-run marketing, communications and transport systems and what may become a cashless, checkless financial network, in which your thumb before a scanning machine will be as good as a bank draft or credit card.

This uncertainty about what

Continued on Page 16, Column 5

G.O.P. Liberals Striving To Remake Party Image

By RUSSELL BAKER

Special to The New York Times.

WASHINGTON, April 6—An effort to free the Republican party of the embracing "Ev and Charlie" image has quietly begun in the Senate.

"Ev and Charlie" is Washington argot for describing the weekly filmed news conferences held by Everett McKinley Dirksen of Illinois, the Senate Republican leader, and Representative Charles A. Halleck of Indiana, the party's House leader.

The strategy was laid down last week when a small but

G.O.P.'S CHAIRMAN IN JERSEY RESIGNS

Erdman Quits in a Protest

ANTI-CASTRO UNITS TRAINED TO FIGHT AT FLORIDA BASES

Force There and in Central America Is Reported to Total 5,000 to 6,000

By T.A.

Special to The N. Y. Times.

MIAMI, Fla., April 6—For nearly nine months Cuban exile military forces dedicated to the overthrow of Premier Fidel Castro have been training in the United States as well as in Central America.

An army of 5,000 to 6,000 men constitutes the external fighting arm of the anti-Castro Revolutionary Council, which was formed in the United States last month. Its purpose is the liberation of Cuba from what it describes as the Communist rule of the Castro regime.

Many of those in the exile forces were companions of Dr. Castro in his revolution against the Batista regime.

Within Cuba, the Revolutionary Council counts on an ever-growing underground network engaged in organizing guerrillas, carrying out sabotage and gathering intelligence.

Cuban leaders here expect that it will be possible to coordinate the activities of the external forces—those trained outside Cuba—and the internal forces when the time comes for a major move against the Castro fortress in Cuba.

Recruiting Ended

The recruiting of Cubans, which has been proceeding since last summer, is being discontinued as the anti-Castro leaders believe that their external forces have reached the stage of adequate preparation.

The external forces, many of them highly trained in landing,

MEETING ON THE POTOMAC: President Kennedy and Prime Minister Macmillan of Britain stand near the rail of Presidential yacht, Honey Fitz, before starting cruise.

Associated Press Wirephoto

U. S. AND BRITAIN TO WEIGH ACTION IN VIETNAM CRISIS

Kennedy and Macmillan See Need of Steps to Aid Ngo Regime Against Reds

LEADERS TALK ON YACHT

Laos, Disarming and Atom Tests Also Topics During Cruise Down Potomac

By WILLIAM J. JORDEN

Special to The New York Times.

WASHINGTON, April 6 — President Kennedy and Prime Minister Macmillan agreed today to consider seriously steps to prevent a further worsening of the situation in South Vietnam.

Both were said to be deeply concerned about recent developments in South Vietnam, which adjoins Laos. Communist-led forces there are conducting guerrilla and subversive operations that threaten the Government of President Ngo Dinh Diem as national elections approach.

South Vietnam, Laos, nuclear testing and disarmament were said to be the topics that dominated the conversation aboard the Presidential yacht Honey Fitz, the scene of today's meeting between the two statesmen.

Reports on the discussion of South Vietnam confirmed earlier indications that Washington and London were fearful the situation there could be overlooked in the concentration on the crisis in Laos.

Yacht Goes Downstream

President Kennedy, the Prime Minister and some of their lead-

ALGERIANS KILL 2 IN PARIS HOSPITAL

Terrorists Hunting Member

Harassing of U. N. Aides By Katanga Is Intensified

By The Associated Press.

ELISABETHVILLE, the Congo, April 6—The persistent

Förstasidesredaktörerna hade redan ritat in en fyrspaltig krigsrubrik i vänsterkryss, när New York Times *publisher Orvil Dryfoos efter samtal med president Kennedy beordrade dem att tona ned avslöjandet till en enspaltare utan hänvisning till CIA, dag eller plats. Redaktörerna protesterade men tvingades vika sig och nyheten försvann i bruset.*

Men i själva verket har *New York Times* en månad tidigare, på presidentens uttryckliga begäran, avstått från att publicera allt som den vetat om den hemliga CIA-invasionen. Inte bara *New York Times*, utan tidning efter tidning, de stora nyhetsbyråerna och tv- och radioredaktionerna, har i över ett år hållit inne med vad de vetat genom en självpåtagen omsorg om ett föregivet nationellt intresse. Kennedy är i grunden medveten om detta och i ett anfall av uppriktighet lutar han sig fram mot Turner Catledge.

– Om ni tryckt mer om operationen skulle ni räddat oss från ett kolossalt misstag.[3]

Detta var inte bara ett misslyckande för den amerikanska utrikespolitiken, det var också ett misslyckande för hela den ”fria” pressen, inte bara *New York Times*. I över ett år hade medierna fallit undan för CIA:s och Vita husets påtryckningar och avstått från att publicera det deras reportrar fått fram om de hemliga planerna på att med en liten styrka exilkubaner landstiga vid Grisbukten på västra Kuba för att störta Fidel Castro.

Drygt två år före invasionsförsöket, i januari 1959, hade de amerikanska nyhetsredaktörerna i ASNE bjudit in Fidel Castro, den unge, karismatiske och skäggige gerillaledaren, som talare på sitt vårmöte. Med några hundra kamrater hade han störtat den USA-stödda maffiadiktatorn Fulgencio Batista. Vem var denne Castro? Fågel eller fisk? Var han en nationalist och befrielsehjälte som skulle kunna bli en naturlig samarbetspart för USA? Eller var han en farlig kommunist som skulle socialisera amerikansk egendom och falla i Sovjetunionens armar?

På vårvintern 1959 stod bedömningen fortfarande och vägde. Många amerikanska liberaler såg något hoppfullt i den kubanska befrielsen från den korrumperade diktatorn Batista och hans blodiga regim. Flera senatorer och andra ledande politiker hyllade Castro som en amerikansk vän. Fidel Castro tackade ja till inbjudan och kom i april 1959 på ett elva dagar långt besök till New York och Washington.

Det blev en dundersuccé. Den 33-årige Fidel Castro, i full kamouflageuniform, med cigarr och skägg, togs emot som en hjälte i New York. Jublande människomassor ropade ”Viva Castro” och ”Hi Fidel”. Han sa det alla ville höra. Han hävdade inför tidningsutgivarna att han var för en fri press och

[3] Ibid.

förklarade sig vara varje diktators fiende. De församlade redaktörerna gav honom en lång applåd.

Men det fanns kritiker och skeptiker. President Dwight Eisenhower förhöll sig avvaktande och överlät till sin vicepresident Richard Nixon att ta emot den kubanske besökaren den 19 april 1959. Nixon frågade Castro varför Kuba inte hade några fria val. Castro svarade att Kubas folk inte ville ha det för att det skulle ge dåliga regeringar. Nixon undrade varför Kubas regering inte hade rättvisa rättegångar för sina motståndare och Castro svarade trotsigt att folket inte ville ha några rättegångar mot sina fiender. De ville skjuta dem så fort som möjligt. Castro talade långt och länge om landets analfabetism, fattigdom, arbetslöshet och om behovet av jordbruksreformer. Nixon var inte imponerad. Han skrev ner sina intryck och ett referat av mötet i en promemoria till president Eisenhower.

– Castro är antingen otroligt naiv om kommunismen eller också står han under hård kommunistisk disciplin, sammanfattade Nixon.[4]

Från den dagen var Nixon övertygad om att Castro måste bort.[5] Så gjordes vägvalet. Men president Eisenhower visste av erfarenhet att ett åtagande skulle kunna kräva att USA var berett att gå hela vägen. Och hela vägen var en fullskalig öppen amerikansk intervention. Men en invasion av Kuba skulle vara ett brott mot FN-stadgan och mot avtalet mellan de amerikanska staterna. Ett öppet krig mellan USA och Kuba skulle kunna provocera Sovjetunionen att ge stöd till Castro.

Men det fanns kanske en utväg. Några år tidigare – 1954 – hade CIA i Guatemala genom en hemlig operation med bara några hundra man och nästan helt utan skottlossning lyckats störta en USA-kritisk regering och installera sin egen marionett som landets president. Om en öppen intervention på Kuba

[4] Kornbluh, Peter, *Bay of Pigs Declassified*, s. 7.
[5] Wyden, Peter, *Bay of Pigs – The Untold Story*, s. 27–29.

var omöjlig kunde kanske en ny hemlig CIA-operation lösa problemet? Men det måste utåt hela tiden se ut som en intern kubansk angelägenhet. Det var kubaner som skulle gå i land på Kuba, ledda av kubaner, stödda av oppositionella på ön. Även om de rekryterats, utrustats och tränats av USA skulle denna inblandning hållas hemlig och förnekas. När en kubansk exilarmé väl landsatts på Kuba skulle ett brohuvud upprättas, folket skulle ansluta sig, en ny regering kunde proklameras och be om amerikanskt stöd.

Richard Nixon låg på. Han frågade allt oftare hur det gick för ”pojkarna på institutet”. Nixon var angelägen också av personliga skäl. Han skulle ställa upp i presidentvalet och ville gärna hinna få äran av att ha störtat en kommunistisk diktator. Förberedelserna pågick i största hemlighet under hösten 1959 och påskyndades av att Sovjet i oktober tydligt börjat närma sig Kuba och erbjudit ekonomiskt samarbete. USA ville inte ha en sovjetisk satellit på sin bakgård. De sista av de beslut som krävdes för att man skulle kunna att fortsätta det som döptes till ”Operation Pluto” fattades i mars 1960.[6]

Händelserna som ledde fram till Grisbukten illustrerar och kan vara en hjälp att förstå gränsdragningen mellan den exekutiva makten och den fjärde statsmakten. De visar hur den amerikanska pressen och de amerikanska medierna i praktiken böjde sig för den politiska maktens definition av nationens säkerhet. Historien om Grisbukten är också en berättelse om hur medierna avstod från att publicera det man visste. Jag har gått igenom hur medierna svek sitt uppdrag, gång efter gång, och listan blir lång:

1.

I Miami levde tusentals kubanska migranter som flytt från Fidel Castros Kuba. Det var en skön blandning av gamla

[6] Meyer, Karl E. and Szulc, Tad, *The Cuban invasion – The chronicle of a disaster*, s. 77.

Batistamän, liberaler och avhoppare från Castros egna styrkor. De förenades i en avsky mot Castro och kommunismen och en önskan att få en ny, USA-vänlig regering på ön. I denna miljö rekryterades den hemliga CIA-armén. De första styrkorna började tränas på en bondgård strax söder om Miami, Homestead Farm. Bondgårdens grannar brukade väckas av vrålande kommandorop på spanska i kraftiga högtalare och de kunde höra trupper exercera inne på gården.

Några tonårspojkar i trakten tyckte att det verkade spännande med de hemliga militärövningarna på bondgården och busade en kväll i augusti 1960. De slängde smällare över staketet och de kubanska soldaterna blev panikslagna och trodde att det var Castros agenter som attackerade. De rusade ut med sina gevär och sköt mot de lekande tonåringarna. En av pojkarna skadades allvarligt och den lokala polisen inledde en utredning. Flera misstänkta kubaner greps, men sen tog det stopp. Någon i Washington lyckades att med ”en hemlig begäran från federala myndigheter” få den lokala sheriffens utredning stoppad med hänvisning till ”nationell säkerhet”. Då vaknade den lokala tidningen *Miami Herald* till liv. Vad var det för nationell säkerhet som hotades på en bondgård utanför Miami?

Nyhetsdesken på Miami Herald satte sin Washingtonkorrespondent David Kraslow på fallet Efter flera veckors grävande och samtal med källor på FBI, på utrikesdepartementet och i Vita huset var Kraslow klar med en avslöjande och mycket heltäckande lång artikel. Han kunde beskriva hur CIA organiserat inte bara Homesteadlägret utan en mycket större operation – och avslöja att exilsoldaterna på lägren i Florida tränades för att skickas till Kuba för ett gerillakrig mot Castro.

Artikeln var klar för publicering, men *Miami Heralds* redaktörer oroade sig för att de skulle kunna äventyra den nationella säkerheten om detta publicerades. De vände sig till bland andra president Eisenhowers pressekreterare. Det ledde till att David Kraslow och chefen för tidningens Washingtonkontor bjöds in

att träffa CIA-chefen Allen Dulles. Redaktörerna berättade vad de kommit fram till. Dulles förklarade strängt att en publicering av denna historia skulle ”vara ytterst skadlig för det nationella intresset”.

Miami Heralds ledning böjde sig för detta och beslutade att inte publicera något. Reportern David Kraslow blev besviken men accepterade det som ett svårt beslut. Hemligheten bevarades till vidare.[7] [8]

2.

Nästa möjliga avslöjande om de hemliga planerna höll på att göras av presidentkandidaten John F. Kennedy – utan att han själv visste om det. Presidentvalet skulle äga rum i början av november 1960. Det stod mellan utmanaren John F. Kennedy och den sittande vicepresidenten Richard Nixon.

Sent på kvällen den 19 oktober satt några av Kennedys medarbetare och förberedde den sista stora tv-debatten mot Nixon. Debatten skulle handla om utrikespolitiken och medarbetarna var oroliga för att Kennedy skulle framstå som den mjuke rikemanssonen som inte kunde stå upp mot Sovjet och kommunisterna. Många sympatisörer hade skickat in frågor och synpunkter till Kennedy inför debatten. Väljarnas oro handlade ofta om Castro och Kuba. Den lilla gruppen medarbetare spånade fram att ett starkt uttalande om Kuba borde vara bra:

– Vi måste stärka de icke-Batista-, demokratiska anti Castro-styrkorna i exil och på Kuba. De ger oss hopp om att störta Castro. Så här långt har dessa frihetskämpar praktiskt taget inte fått något stöd från vår regering.

[7] Wyden, s. 45–46.

[8] Meyer and Szulc, s. 99.

Frihetskämpar lät bra. Talskrivarna hade ingen aning om de hemliga CIA-planerna, exilarmén eller några läger i Latinamerika. För dem var det bara en flott formulering.

Nu skulle Kennedy bli tuffare än Nixon, som visserligen gått hårt åt Castro, men begränsat sig till att tala om något slags ”karantän” av Kuba. Kennedy låg redan och sov, så medarbetarna skickade på egen hand ut ett pressmeddelande. Nixon blev rasande.[9]

Han var övertygad om att Kennedy fått förhandsinformation om invasionsplanerna och att Kennedy nu försökte stjäla Nixons argument. Men vicepresident Nixon var bakbunden. Han ville rädda operationen till varje pris och sättet att göra det på var att gå till våldsamt angrepp från andra hållet. I tvdebatten hävdade Nixon med hetta att Kennedys linje var oansvarig. Han sa att Kennedys förslag var det mest chockerande och hänsynslösa som någonsin har kommit från en presidentkandidat. Men nu blev det plötsligt inte Kennedy som var mjuk mot kommunisterna.

Kennedy ansågs ha vunnit debatten. Inte bara för att Nixon svettades ymnigt i sin kraftiga skäggstubb. Kubafrågan spelade stor roll och det paradoxala var att Nixon i hårda ordalag tvingats argumentera mot sina egna hemliga planer inför en ovetande Kennedy.[10]

3.

Efter valet fortsatte CIA:s hemliga förberedelser. Guatemala var ett lämpligt land för träningen, med sin CIA-installerade president. Brodern till Guatemalas FN-ambassadör ägde ett stort jordbruk utanför staden Retalhuleu. Där fanns en övergiven militärbas, och CIA rustade upp de gamla ladorna och

[9] Wyden, s. 65–67.

[10] PBS News Hour, ”Kennedy vs. Nixon: The fourth 1960 presidential debate”, 1960-09-21, https://www.youtube.com/watch?v=-9cdRpE4KKc.

barackerna och byggde ett flygfält med landningsbanor för jetplan. Kubanerna tränades i gerillakrigföring och snart var lägret i Retalhuleu en officiell hemlighet i hela Guatemala.

Den 30 oktober 1960 publiceras en stor förstasidesartikel om lägret i Guatemalas största dagstidning, *La Hora*. Chefredaktören Clemente Marroquín Rojas, en av Guatemalas mest kända journalister, avslöjade att CIA byggt en hårt bevakad militärbas nära Retalhuleu för en miljon dollar. Där tränades kubanska kontrarevolutionärer för att landsättas på Kuba. Det var uppseendeväckande och väldokumenterat, men artikeln refererades inte i amerikansk press och väckte ingen uppmärksamhet i USA.

4.

Det slumpade sig så att en av USA:s främsta Latinamerikaexperter var i Guatemala just de dagar *La Hora* kom med sitt avslöjande. Ronald Hilton, chef för Institute of Hispanic American Studies vid Stanford fick nu klart för sig att CIA hade en hemlig bas i landet och vad den var till för. När han kom hem skrev han om saken i institutets tidskrift *Hispanic American Report*:

> Det är allmänt känt i Guatemala att CIA i hemlighet tränar kubaner på en hemlig bas för att förbereda en invasion på Kuba.[11]

Fortfarande ingen reaktion någonstans. Det var ju bara en liten akademisk specialtidskrift för Latinamerikaforskare.

5.

En av läsarna av den lilla akademiska tidskriften tipsade den ansedda veckotidskriften *The Nations* redaktör om Hiltons artikel och tidningen tog Hiltons rapport till utgångspunkt för en

[11] Bernstein, Victor and Gordon, Jesse, *The Press and the Bay of Pigs*.

ledare som publicerades den 19 november 1960. Under rubriken ”Tränar vi en kubansk gerilla?” refererade tidningen till Hiltons uppgifter och hans påståenden om ett hemligt amerikanskt träningsläger i bergen runt staden Retalhuleu. Ledaren avslutades:

> Vi själva påstår givetvis inte att vi har någon förstahandskunskap om fakta … Om Washington är okunnigt om existensen av denna bas, eller inte känner till att den finns skulle förstås de ansvariga myndigheterna, om de är oskyldiga, självklart vilja tvätta bort alla rykten … Å andra sidan, om de rapporter som dr Hilton hört är sanna, så måste allmänhetens tryck på administrationen bli hårt för att överge detta farliga och galna projekt.[12]

Tidningen uppmanade andra medier med resurser och korrespondenter att kontrollera uppgifterna.

6.

Redaktörerna på *The Nation*, en smal veckotidning med liten upplaga, var angelägna om att deras artikel skulle nå ut. När tidningen gått i tryck den 11 november skickade redaktionen ut ett pressmeddelande och kopior på ledaren till USA:s ledande nyhetsredaktioner och nyhetsbyråer. De viktigaste redaktionerna fick särtrycket och pressmeddelandet med bud. Men nyheten kablades inte ut av vare sig AP eller UPI och refererades bara i en enda tidning, *York Gazette and Daily* i Pennsylvania.

7.

Men vad gjorde *New York Times*, den ledande tidningen? Jesse Gordon på *The Nation* skickade sin ledare till fyra olika redaktörer på den stora tidningen i New York. Till slut svarade

[12] Ibid.

Peter Kihss, som bevakade Kuba att han var intresserad och undrade var man kunde få tag på Ronald Hilton. Men Hilton hade ingen ytterligare information och *New York Times* Washingtonredaktion fick inte heller fram något. Tidningen bad ändå sin reporter Paul Kennedy, på resa i Nicaragua, att ta sig till Guatemala för att kolla storyn. Men han nöjde sig med att intervjua president Ydígoras Fuentes. Det dröjde nio dagar innan ansträngningarna märktes i *New York Times*, i en osignerad artikel långt inne i tidningen. Presidenten ställdes inför rapporterna om en bas etablerad med amerikanskt stöd som träningsläger för militära aktioner mot Kuba. New Yorktidningen skrev:

> Presidenten brännmärkte dessa rapporter som ”en massa lögner”. Han sa att basen var en av flera som Guatemalas armé använde för att träna gerillakrigföring. Syftet med träningen var att möta invasioner av den typ som nyligen ägt rum i Honduras, Nicaragua och Panama.

8.

New York Times gjorde ingen egen bedömning utan nöjde sig med Guatemalas presidents förväntade dementi. Den enda dagstidning som tycktes vara ”på” var the *York Gazette and Daily* som den 25 november 1960 skrev om hur nyhetsbyrån AP hanterat historien. Det puttrade alltså lite här och där, men nyheten om det hemliga CIA-lägret och dess syften fick ingen riktig spridning.

9.

Den 28 november 1960 hade det på nytt kunnat ta fart. En av CIA:s högsta chefer, generalinspektören Lyman Kirkpatrick, talade på The Commonwealth Club i San Francisco. Mötet hade stor publik och mediebevakning, och Kirkpatrick svarade på frågor efter sitt tal. Någon i publiken tog ordet:

– Professor Hilton på Stanford säger att det finns en CIA-finansierad bas i Guatemala med planer på en attack mot Kuba. Professor Hilton säger att det kommer att bli en svart dag för Latinamerika och USA om detta äger rum. Är detta sant?

Efter en lång tystnad svarade Kirkpatrick:

– Det kommer att bli en svart dag om vi blir avslöjade.[13]

CIA:s tredje högste chef hade i praktiken på ett stort offentligt möte bekräftat vad som var i görningen. Men den amerikanska allmänheten hölls ovetande.

10.

Det var bara några mindre tidningar som insisterade. *St. Louis Post-Dispatch* skickade i slutet av november en egen reporter, Richard Dudman, till Guatemala och han tog sig till basen i Retalhuleu. Reportern kunde dokumentera att där verkligen fanns en ”hemlig” bas med ett stort flygfält och kubanska soldater.[14]

Detta borde tvingat ut andra medier på banan. Men nyhetsbyråerna AP och UPI gjorde inga försök att undersöka saken vidare. De sporadiska avslöjandena blev till irrbloss i mörkret.

11.

I mitten av december skickade tidningen *Los Angeles Mirror* sin flygredaktör Don Dwiggins till Guatemala. Han rapporterade att amerikanska finansiärer varit med och betalat bygget av landningsbanan och militärbasen.

AP skickade ut ett referat av denna artikel, men gjorde ingenting själva.

---

[13] Ibid.

[14] Salisbury, Harrison E., *Without Fear or Favor*, s. 143.

I en artikel i *The Nation* den 7 januari 1961 presenterade Don Dwiggins starka bevis till stöd för Ronald Hiltons ”ryktesrapport”:

> Ingen i officiell position kan förklara varför Guatemala, ett land helt utan ett enda eget jetplan skulle behöva en landningsbana för militära jetplan. En militärbas existerar faktiskt bakom Retalhuleus gröna ridåer. Allt tillträde till flygplatsen är stoppat. Eftersom det inte finns några flyglinjer till Retalhuleu råder ingen tvekan om syftet med flygplatsen.

12.

I januari 1961 fanns det alltså spridda pressrapporter som med bestämdhet visade att det fanns ett flygfält och en amerikansk militärbas i Guatemala med träning av gerillasoldater. Vid det här laget hade Fidel Castro uppenbara skäl att tro att USA planerat något. Han anklagade offentligt USA för planerna på en invasion och klagade i FN.

Den 8 januari började *New York Daily News* publicera en serie artiklar som ökade allmänhetens insikter. Tidningen citerade den kubanske förre premiärministern Manuel Varona, som hävdade att en invasionsstyrka skulle landa på Kuba.

13.

Den 10 januari återkom korrespondenten Paul Kennedy i *New York Times* med en rapport direkt från Retalhuleu. Efter artiklarna i *Los Angeles Mirror* och *St. Louis Post-Dispatch* hade tidningen skickat tillbaka sin reporter till Guatemala med order att den här gången ta sig utanför huvudstaden för att ta reda på vad som verkligen hände. Artikeln kom att bryta en del av tystnaden men var ytterst försiktigt skriven. Ingenting om CIA och amerikanska instruktörer. Helhetsbilden förblev oklar även om nyheten nu börjat tränga sig in i den stora New

York-tidningen. Det hindrade inte att president Kennedy blev irriterad och tyckte att det skrevs för mycket.

14.

Artikeln i *New York Times* gjorde att *Miami Herald* publicerade vad tidningen känt till i flera månader. Den 11 januari inledde den en serie artiklar om vad som pågick. I en redaktionell kommentar förklarade tidningen varför man väntat med sin publicering.

> Publicering hölls tillbaka i mer än två månader. Publiceringen beslutades efter det att uppgifter om USA:s hjälp till anti-Castro-soldater i Guatemala först hade publicerats av andra.[15]

15.

Historien fortsatte att växa. Den 27 januari rapporterade *Time Magazine* att Castro kanske inte bara hittade på. Tidskriften skrev att den kubanska motståndsrörelsen Frente fick en halv miljon dollar i månaden från USA och att hela operationen leddes av en CIA-agent som kallades ”Mr. B”.

Det var ändå som om USA inte förstod eller visste. CIA:s planering fortsatte.

Men det fanns också starka invändningar av politisk, moralisk och juridisk natur. En av de främsta kritikerna var Kennedys specielle rådgivare Arthur Schlesinger, historieprofessor från Harvard. Han författade en promemoria om att det sista kubanerna skulle göra var att försöka få tillbaka de politiker som gått i exil tillsammans med gangsterledaren Meyer Lansky och andra maffiabossar.

Den starkaste interne kritikern var ordföranden i senatens utrikesutskott, senator J. William Fulbright. Också han sågade planerna i en skarp promemoria till presidenten. Operationen

[15] Bernstein and Gordon.

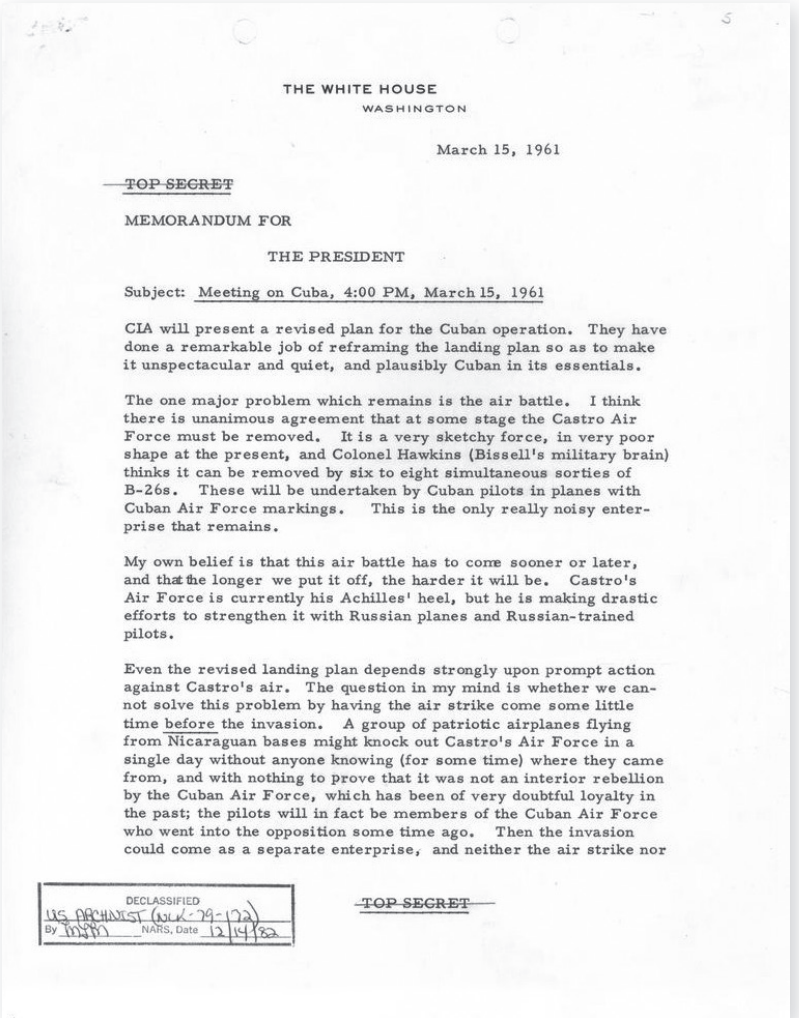

THE WHITE HOUSE
WASHINGTON

March 15, 1961

~~TOP SECRET~~

MEMORANDUM FOR

THE PRESIDENT

Subject: Meeting on Cuba, 4:00 PM, March 15, 1961

CIA will present a revised plan for the Cuban operation. They have done a remarkable job of reframing the landing plan so as to make it unspectacular and quiet, and plausibly Cuban in its essentials.

The one major problem which remains is the air battle. I think there is unanimous agreement that at some stage the Castro Air Force must be removed. It is a very sketchy force, in very poor shape at the present, and Colonel Hawkins (Bissell's military brain) thinks it can be removed by six to eight simultaneous sorties of B-26s. These will be undertaken by Cuban pilots in planes with Cuban Air Force markings. This is the only really noisy enterprise that remains.

My own belief is that this air battle has to come sooner or later, and that the longer we put it off, the harder it will be. Castro's Air Force is currently his Achilles' heel, but he is making drastic efforts to strengthen it with Russian planes and Russian-trained pilots.

Even the revised landing plan depends strongly upon prompt action against Castro's air. The question in my mind is whether we cannot solve this problem by having the air strike come some little time before the invasion. A group of patriotic airplanes flying from Nicaraguan bases might knock out Castro's Air Force in a single day without anyone knowing (for some time) where they came from, and with nothing to prove that it was not an interior rebellion by the Cuban Air Force, which has been of very doubtful loyalty in the past; the pilots will in fact be members of the Cuban Air Force who went into the opposition some time ago. Then the invasion could come as a separate enterprise, and neither the air strike nor

DECLASSIFIED
US ARCHIVIST (NLK-79-122)
By [illegible] NARS, Date 12/14/82

~~TOP SECRET~~

Flera av president Kennedys medarbetare, bland andra Arthur Schlesinger, var kritiska till planerna på en invasion och skrev olika topphemliga promemorior med invändningar och motargument. Många av dem har blivit offentliga och går nu att läsa i olika amerikanska digitala arkiv.

var illa genomtänkt, hade svagt eller dåligt ledarskap, allt var redan en öppen hemlighet och det skulle vara omöjligt att dölja USA:s inblandning, hävdade senatorn:

– Att ge hemligt stöd till denna aktivitet är hyckleri och cynism som USA ständigt anklagar Sovjetunionen för i FN och på andra ställen. Den poängen kommer att vara tydlig för resten av världen och våra egna samveten.

Fulbright förespråkade tolerans kombinerad med isolering av Castro. Han sammanfattande omdöme har blivit en klassiker: ”Castros regering är ett stick i fläsket men inte en kniv i hjärtat.”[16]

16.

Spridda avslöjanden kom i pressen under våren. *El Diario*, en spanskspråkig tidning i New York och *New York Mirror* publicerade adresser till rekryteringskontoren. De olika ledarna för exilgrupperna kunde omöjligt hålla tyst.

Den 31 mars fick Richard Bissell på CIA en promemoria från Schlesinger i Vita huset som informerade om ett besök från Howard Handleman, reporter på *US News & World Report*. Handleman hade gjort en tio dagar lång reportageresa till Miami och fått fram detaljer om operationen.

Exilkubanerna sa till honom att en invasion snart skulle inledas. Det hade varit en kraftigt ökad rekrytering till träningslägren. Reportern visste hur, var och av vem brigaden tränades. Schlesinger blev panikslagen, men reportern insåg hur delikat situationen var och avstod från att publicera några detaljer. Schlesinger påpekade för presidenten att om en duktig tidskriftsreporter kunde få tag på allt detta efter några dagar i Miami, så måste Havanna vara väl medvetet om vad som pågick.

[16] Wyden, s. 123.

Bara några dagar senare var ett nytt avslöjande på gång.

Gilbert Harrison, publisher på tidskriften *New Republic*, skickade en kopia på en kommande avslöjande artikel om invasionen till Arthur Schlesinger med rubriken ”Våra män i Miami”.

Redaktören frågade presidentens rådgivare om det fanns några skäl att inte publicera detta. Schlesinger ansåg att artikeln var försiktig och saklig men förödande. Han undrade för sig själv om det var rätt av regeringen att be en redaktör undanhålla sanningen och han gav artikeln till presidenten. Kennedy läste den direkt och sa att han hoppades att artikeln kunde stoppas. Redaktören Gilbert Harrison accepterade detta utan frågor. Schlesinger tyckte detta var en patriotisk akt, men skrev senare att den gav honom en märkligt obekväm känsla.[17]

17.

Tio dagar före invasionen kunde hela operationen ha avslöjats därför att *New York Times* reporter Tad Szulc var på semester.

Tad Szulc var den sortens riktiga murvel som har den märkliga förmågan att alltid dyka upp på rätt ställe i rätt tid. Han var *New York Times* korrespondent i Rio de Janeiro. Han talade flytande spanska och hade ett stort kontaktnät över hela Latinamerika. Påsken 1961 var han på väg hem för nya uppdrag för tidningen, men tog några dagars ledigt och mellanlandade på hemvägen i Miami för att träffa gamla kompisar.

Första kvällen i stan sitter han i hotellets bar och väntar på en polare. Då får han plötsligt syn på en bekant från Kuba han träffat i landet året före, en man som då var en av Castros anhängare men som nu hoppat av.

– Vad gör du i Miami? undrar mannen. Du måste ha hört om träningen.

---

[17] Schlesinger, Arthur M., *A Thousand Days – John F. Kennedy in the White House*, s. 244.

Tad Szulc hade hört en del men var skeptisk. Flyktingar talade alltid om olika planer på att invadera sitt gamla hemland. Men avhopparen var allvarlig, nu var det något på gång.

– Är det seriöst? Kan jag träffa fler som vet nåt? frågar Szulc.

Det fick han göra. Nästa dag mötte han fler exilkubaner inblandade i invasionsplanerna. Reportern fick veta att trafiken till Guatemala ökat. Kubanska ledare hade blivit tillsagda att vara beredda att resa med kort varsel. Szulc fick namn på flera CIA-agenter.

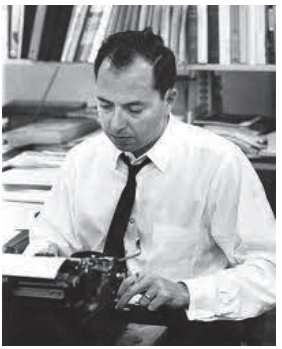

Tad Szulc, Latinamerikakorrespondent för New York Times*, var en riktig murvel, som under en barrunda i Miami fick höra pratsamma exilkubaner berätta om USA:s planer på en invasion av Kuba.*

En upphetsad Tad Szulc ringde sin chef Turner Catledge i New York. Szulc berättade att han kommit över en story han inte ville tala om på telefon och han kastade sig hem. Redan samma eftermiddag satt han på Turners kontor på sjätte våningen i *New Yorks Times* redaktion på centrala Manhattan. Turner som kände på sig att det var något stort på gång hade bett tidningens högste chef och publisher Orvil Dryfoos att vara med på mötet.

Szulc berättade vad han fått fram och fick omgående order om att åka tillbaka till Miami. Han flög i väg samma kväll, men stannade på vägen i Washington för att briefa *New York Times* korrespondent och byråchef där, James Reston. ”Scotty” Reston var USA:s kanske mest inflytelserike politiske reporter. Han hade mycket god kontakt med och mycket stort förtroende hos president Kennedy.

Reston kände redan till en del om invasionen. Det skulle bli Kennedyadministrationens första stora drag, hade han hört.

Presidenten hade sagt till Reston att ”alla vapen skulle vara i händerna på kubaner”. Invasionen skulle, hävdade presidenten, inte vara beroende av USA.

Efter att ha lyssnat på Tad Szulc åkte James Reston direkt hem till CIA-chefen Allen Dulles i Georgetown, Washington. Dulles uppträdde avspänt när Reston frågade om CIA:s inblandning i den kubanska invasionen och avfärdade det hela. Reston fick en känsla av att CIA-chefen ljög för fullt, men fick nu vänta på vad Tad Szulc kunde få fram mer.[18]

Väl tillbaka i Miami pumpade Tad Szulc de kubanska exilledarna på fler detaljer. Redaktionschefen Turner Catledge fick den avslöjande artikeln i sin hand den 6 april och bestämde sig för att publicera hela den långa och detaljerade historien. Men vittnesmålen går isär om kontakterna mellan Vita huset och tidningen.

Enligt författaren och journalisten David Halberstam fick president Kennedy klart för sig att *New York Times* var på väg att publicera och ringde därför till tidningens Washingtonchef James Reston. Kennedy talade allvarligt om tidningens ansvar och ville att artikeln skulle stoppas. *New York Times* redaktörer skulle ”få invasionsstyrkans blod på sina händer, och kunde bli ansvariga för att hela planen måste stoppas”. Reston informerade utgivaren Orvil Dryfoos om samtalet.[19]

Författaren Richard Reeves ger en ännu mer dramatisk beskrivning av förloppet den 6 april. Någon från *New York Times* ringde president Kennedy och berättade om den planerade artikeln nästa dag med uppgifter om en omedelbart förestående invasion. Kennedy skulle fullkomligt ha exploderat, slängt på luren och talat om förräderi. När han lugnat ner sig ringde han upp Orvil Dryfoos och bad honom stoppa publiceringen.[20]

---

[18] Wyden, s. 144–146.
[19] Halberstam, David, *The Powers That Be*, s. 447–448.
[20] Reeves, Richard, *President Kennedy – Profile of Power*, s. 83.

New York Times-reportern Harrison E. Salisbury avvisar däremot i sin bok *Without Fear or Favor* alla påståenden om telefonsamtal direkt med presidenten.[21] Författaren Peter Wyden, som skrivit en av de mest väldokumenterade och trovärdiga böckerna om Grisbukten, *Bay of Pigs*, hävdar att det är fastlagt att presidenten hade kontakt med Dryfoos men att det långt efteråt inte går att avgöra vem som tog initiativet. Presidenten var upprörd över tidningens planer att publicera och skulle ha sagt till Dryfoos att han inte ens givit klartecken för operationen.[22]

Orvil Dryfoos var under alla omständigheter mycket bekymrad. Kunde *New York Times* genom att publicera detta äventyra den nationella säkerheten? Skulle tidningen göras ansvarig om hundratals eller kanske tusentals kubaner dog på stränderna? Eller skulle operationen ställas in och tidningen då kunna anklagas för att ha saboterat den nationella säkerheten?

Det var delar i Tad Szulcs artikel som redaktionschefen Catledge var tveksam till. Han ville inte nämna CIA. Det fanns ju andra underrättelseorganisationer. Han föredrog den fördunklande omskrivningen ”USA-experter”. I utkastet till artikeln stod det att invasionen var ”omedelbart” förestående. Szulc var *rimligt* säker på att den skulle äga rum den 18 april men hade inte skrivit exakt datum, för han var trots allt inte *helt* säker. Turner Catledge ville inte ha några förutsägelser alls om tidpunkten.

Turner Catledge rådgjorde med James Reston på telefon. Reston var negativ till publicering. Han var emot att *New York Times* skulle tipsa resten av världen om den amerikanska regeringens planer. Dryfoos oro efter att ha hört presidentens protester samt James Restons och Turner Catledges invändningar gjorde att ledningen beslutade att göra vissa förändringar.

---

[21] Salisbury, s. 162.

[22] Wyden, s. 153–155.

Redaktionschefen gav order om att ta bort alla specifika referenser till CIA liksom alla uppgifter om någon särskild dag eller tid för invasionen. Nästa order var den mest drastiska. Förstasidesredigerarna hade redan ritat in en fyrspaltig rubrik på första sidan med stora krigsrubriker i vänsterkryss. Catledge gav nu i stället order om en liten enspaltare längre ner i mitten på första sidan, med fortsättning inne i tidningen. Biträdande redaktionschefen Theodore Bernstein och nyhetsredaktören Lewis Jordan blev helt bestörta över denna order. Flerspaltigt vänsterkryss var en signal om stor viktig egen nyhet. En enspaltare på sämre plats var att tona ner nyhetens vikt. Det här var normalt deras beslut och ansvar tyckte de. Förstasidesredaktörerna rusade in till Catledge för att protestera mot att tidningen var på väg att begå ett ”fruktansvärt misstag”.

Lewis Jordan var vit i ansiktet. Rösten skälvde av ilska. Han och Bernstein hävdade att aldrig någonsin hade en förstasidesartikel ändrats av politiska skäl. De ville tala direkt med sin publisher för att få beslutet motiverat.

Catledge blev rasande. Redaktionschefens beslut ifrågasattes aldrig. Men han svängde runt i sin stora snurrstol, ringde Dryfoos och bad honom komma ner på redaktionen. Dryfoos ägnade tio minuter åt att förklara varför han ville tona ner historien med hänsyn till den nationell säkerheten. Han var alldeles särskilt orolig för de män som skulle strida. Beslutet var hans.

Det blev därför en urvattnad enspaltig text med en mindre sensationell rubrik: ”Anti-Castro Units Trained to Fight at Florida Bases.”[23]

Tad Szulc var ”äcklad” över hur redaktörerna hade hanterat hans formuleringar. Referensen till ”amerikanska experter”, alltså inte CIA, kom först långt ner i artikeln, inne i tidningen. Men Tad Szulc hade haft ett informellt samarbete med tv-

[23] *New York Times*, 7 april 1961.

nyheterna på CBS, som sände nyheten kvällen innan *New York Times* kom ut. Ironiskt nog publicerades en notis under Szulcs artikel som hänvisade till uppgifterna i CBS om att en invasion rapporterades vara nära och att planerna var i sitt slutskede.[24] [25]

Artikeln räckte ändå för att president Kennedy skulle bli askgrå i ansiktet när han läste New York-tidningen på morgonen den 7 april.

– Jag kan inte tro det jag läser! exploderade han till pressekreteraren Pierre Salinger i Ovala rummet. Castro behöver inga agenter här! Allt han behöver göra är att läsa våra tidningar.[26]

Fidel Castro var beredd på ett amerikanskt anfall men hade inte klart för sig exakt när och var det skulle äga rum. När invasionsstyrkan nådde Grisbukten – hans fiskeparadis – kastade han sig iväg dit för att leda motståndet.

De amerikanska invasionsplanerna rullade på mot katastrofen trots alla invändningar och läckor. Castro var väl förberedd, inte tack var det som stod i tidningarna utan genom egen och sovjetisk underrättelsetjänst. Men han visste inte den exakta tidpunkten och platsen. När invasionen väl kom kunde Kuba ändå mobilisera snabbt och försvara sig inte minst med sina få men ändå fungerande krigsflygplan. Anfallet stoppades efter några dagars hårda strider på Grisbuktens stränder.

[24] Daniel, s. 14. https://www.nytimes.com/1966/06/02/archives/excerpts-from-speech-on-coverage-of-bay-of-pigs-buildup.html?searchResultPosition=1.
[25] Wyden, s. 154–155.
[26] Kornbluh, s. 2.

Det blev ett dystert facit för USA:

114 invasionssoldater dog under attacken.

1 189 soldater tillfångatogs och fördes till Havanna för förhör och till lång fångenskap.

150 soldater landade aldrig och lyckades ta sig tillbaka till skeppen tillsammans med två CIA-agenter.

De kubanska förlusterna var betydligt större. Över 1 800 civila och militära kubaner dödades under striderna.[27] [28]

Kuba stod som segrare. På torsdagen den 20 april 1961, när de sista soldaterna i invasionsstyrkan gett upp höll Castro ett nästa fyra timmar långt tv-tal med pekpinne, beslagtagna dokument och kartor. Han beskrev triumferande vad han själv gjort och hur han rört sig i området. Han frossade i hur stridsflygplanen som ”legosoldaterna” förstört vid Campo Libertad var attrapper. Han drev med ”intellektuella planerare” från Yale och jämförde dem med sina egna hjältar från bergen i Sierra Maestra.

Kubanerna stod vid tv-apparaterna och tittade. De blev trots allt bättre och mer korrekt informerade än den amerikanska allmänheten. USA möttes av fördömanden från hela världen. Nederlag överallt. För Kennedy var det en total katastrof. Han suckade inför sin rådgivare Theodore Sorensen:

– Hur kunde jag vara så dum att jag lät dom fortsätta?[29]

Presidenten var förbannad över avslöjandena i pressen, trots att så många redaktörer frivilligt avstått från att publicera allt de visste. Den 27 april 1961 höll president Kennedy ett flammande tal på Waldorf Astoria Hotel i New York inför American Newspaper Publishers Association.

> Jag vill tala om vårt gemensamma ansvar inför en gemensam fara. De senaste veckornas händelser har belyst denna utma-

[27] Ibid.

[28] Reeves, s. 445.

[29] Schlesinger, s. 275.

ning, men detta hot har svävat länge över horisonten. Det går inte att komma undan allvaret i detta hot mot vår överlevnad och vårt samhälle. Denna dödliga utmaning ställer krav på både presidenten och pressen. För att möta nationella faror behöver vi för det första mer offentlig information, men för det andra behöver vi mer offentlig sekretess.

Jag ber varje utgivare, varje redaktör och varje nyhetsreporter att tänka igenom sin uppfattning och inse farorna för vårt land i tider av krig.

Regeringen och pressen har vanligtvis enats i en ansträngning att förhindra obehöriga avslöjanden till fienden. I tider av tydlig fara har domstolarna slagit fast att även rättigheterna i det första författningstillägget måste ge vika för allmänhetens behov av nationell säkerhet. Ingen krigsförklaring har utfärdats och kommer kanske aldrig att utfärdas på ett traditionellt sätt. Ändå är vårt sätt att leva under attack. Våra fiender avancerar världen över. Våra vänners överlevnad är i fara. Inga gränser har korsats av marscherande trupper. Inga missiler har skjutits. Om pressen väntar på en krigsförklaring innan den utövar den självdisciplin som krävs i en stridssituation, kan jag bara säga att inget krig någonsin kommer att utgöra ett större hot mot vår säkerhet än det vi ser nu. Det kräver en förändrad syn, en förändrad taktik, ett förändrat uppdrag för regeringen, för varje affärsman eller arbetsledare och av varje tidning.

Vi står inför en monolitisk och hänsynslös konspiration som med dolda medel utvidgar sitt inflytande, som förlitar sig på infiltration i stället för invasion, på hot i stället för fria val, på gerillasoldater om natten i stället för arméer om dagen. Det är en tätt sammansvetsad, mycket effektiv maskin som kombinerar militära, diplomatiska, ekonomiska, vetenskapliga och politiska operationer. Dess förberedelser är dolda, inte öppna.

Varje demokrati måste göra nödvändiga begränsningar för att skydda den nationella säkerheten. Och frågan kvarstår om dessa begränsningar måste följas mer strikt. Om vi ska möta denna typ av attack är fakta i saken att landets fiender öppet skryter med att de genom våra tidningar får information som de annars skulle behöva agenter för och skaffa genom stöld, mutor eller spionage. Detaljerna om vårt lands hemliga förberedelser för att motverka fiendens hemliga operationer

har varit tillgängliga för varje tidningsläsare, vän eller fiende. Storleken, styrkan, platsen och arten av våra styrkor och vapen, våra planer och strategier har alla pekats ut i pressen och andra nyhetsmedier i en omfattning som är fullt tillräcklig för att tillfredsställa en utländsk makt. Hade vi varit engagerade i öppen krigföring skulle tidningarna aldrig publicera sådana uppgifter. Men i avsaknad av öppet krig ser redaktörerna bara till journalistikens uppgifter och inte till behovet av nationell säkerhet.

Jag ber pressens ledamöter att överväga sitt ansvar och se till omfattningen och innebörden av de faror som vi alla står inför och svara mot kravet på återhållsamhet som dessa faror innebär. Inför varje artikel inställer sig frågan på varje tidning: ”Är det en nyhet?”

Allt jag föreslår är att ni lägger till en fråga:

Är detta förenligt med den nationella säkerhetens intressen?[30]

Efter det här talet krävde alltså de amerikanska redaktörerna ett möte med presidenten. Det var det som kom till stånd klockan 11 på förmiddagen den 9 maj 1961 i Vita huset, och det var där Kennedy fällde sitt klassiska yttrande:

– Om ni tryckt mer om operationen skulle ni räddat oss från ett kolossalt misstag.[31]

Först var det fel att publicera, nu var det fel att inte göra det…

Min egen slutsats är att en redaktion inte kan överlåta till en president, alltså till den exekutiva makten, att avgöra frågan om vad som ligger i den nationella säkerhetens intresse. Den bedömningen måste varje redaktion göra självständigt utifrån allmänhetens legitima intresse att få veta. I en krigs- eller krissituation kan inte nyhetsredaktionen bli en del av nationens krigsansträngningar i meningen att för regeringens bästa välja bort obekväma nyheter. Har de egna trupperna brutit mot

[30] John F Kennedy Library, ”Address: 'The President and the Press,' Bureau of Advertising, American Newspaper Publishers Association”, 27 april 1961.
[31] Ibid.

Ett mediehistoriskt ögonblick i Vita huset. President Kennedy, Lee Hills, Tennant Bryan, Frank H. Bartholomew, Turner Catledge, Felix R. McKnight, Benjamin M. McKelway, Mark Ferree och Irwin Maier. Foto: Abbey Rowe. Bildkälla: John F. Kennedy Presidential Library and Museum, Boston.

folkrätten måste det kunna avslöjas. Om presidenten planerar en olaglig invasion av ett grannland kan inte medierna tiga därför att presidenten tycker att ett avslöjande strider mot nationens intresse.

Presidenten var förstås i sin fulla rätt att med goda skäl utifrån sina bevekelsegrunder försöka påverka medierna genom diskret övertalning och hänvisning till nationella intressen och säkerhet. Men han hade ingen möjlighet att genom repression stoppa publiceringen. Hans enda maktmedel var att vädja. Kennedy ville, precis som hans företrädare Eisenhower, i

det kalla krigets anda stoppa en kommunistdiktatur på USA:s bakgård.

De amerikanska medierna var också barn av sin tid när det kalla kriget var iskallt. Många amerikanska journalister och tidningsledare delade regeringens syn på hotet från kommunismen. Det bidrog säkert till att de var beredda att lyssna på presidentens olika propåer om att hålla tyst i nationens intresse. Sett i historiens ljus svek därmed en stor del av de amerikanska medierna sitt uppdrag att presentera sanna och relevanta nyheter.

Den som i efterhand tydligast uttryckte tvivel på det kloka i den mörkläggning som gjordes kring den planerade invasionen av Grisbukten var paradoxalt nog president Kennedy själv. Först i sin kommentar till *New York Times* redaktionschef Turner Catledge i Ovala rummet och sedan ännu tydligare ett år senare i ett uppriktigt samtal med *New York Times* utgivare Orvil Dryfoos i Vita huset den 13 november 1962:

– Jag önskar ni hade kört allt om Kuba … Jag är ledsen att ni inte sa allt då.[32] [33]

Några källkritiska noteringar

Kontakten mellan medierna och den amerikanska regeringen inför Grisbuktsinvasionen är förvånansvärt lite debatterad eller samlat beskriven i amerikansk offentlighet. Jag har haft Grisbukten som utgångspunkt för många föredrag om konsekvensneutralitet runt om i Sverige och många andra länder under årtionden.

Men exakt hur gick det till när *New York Times* stoppade eller tonade ner sitt avslöjande om den kommande invasionen har inte stått helt klart för mig. *Att* det hände och att Kennedy sedan ångrade sig och tyckte att tidningen borde ha publicerat

[32] Ibid.

[33] Kornbluh, *The Nation.*

har jag förstått. Men när, vilken dag, vilka som var inblandade och hur orden föll har jag inte fördjupat mig i förrän nu.

En Googlesökning på ”Bay of Pigs” för mig snart till Internet Archives.[34] Här finns miljontals dokument, artiklar, foton, rapporter, böcker och forskning inskannade och sökbara. När jag letar efter ”Bay of Pigs” på Internet Archives blir första träff en vetenskaplig artikel från 1967 av två forskare på Columbia University: ”The Press and the Bay of Pigs”. Bingo! En trovärdig kartläggning av precis det jag söker, rätt vinklad och med akademiska källhänvisningar som för mig vidare.

Jag har några fysiska böcker som jag skaffat genom åren, men på Internet Archives finns många fler böcker om invasionen av Grisbukten. Jag kan låna vad jag vill elektroniskt i två veckor, ladda ner böckerna som PDF och söka på valfria ord i texten. Exakt *var* i Artur Schlesingers centrala bok *A Thousand Days* skriver han om Bay of Pigs?[35]

Några av referenserna i Internet Archives leder vidare till Kennedybibliotekets hemsida.[36] Nu börjar det bli riktigt imponerande. Här finns ljudinspelningar och utskrifter av Kennedys tal.[37] Den 27 april håller han det för min historia viktiga talet där han kräver att pressen ska börja väga in nationell säkerhet i sina publiceringsbeslut.[38]

Den främsta källan till vad Kennedy sa till Turner Catledge i Vita huset den 9 maj 1961 är ett långt tal som en annan av *New York Times* chefer, Clifton Daniel, höll inför World Press Institute den 1 juni 1966 i St. Paul, Minnesota. Här offentliggjorde

---

[34] https://archive.org/.

[35] https://archive.org/details/thousanddays00arth_1.

[36] https://www.jfklibrary.org.

[37] John F Kennedy Library, ”Address before the American Society of Newspaper Editors”, Washington, D.C., 20 april 1961. https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/american-society-of-newspaper-editors-19610420.

[38] https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKWHA/1961/JFKWHA-025-001/JFKWHA-025-001.

tidningsledningen efter flera år för första gången en insiderberättelse om vad som hände på redaktionen kring Grisbukten. Clifton Daniels tal refereras kort i artikeln av de bägge Columbiaforskarna jag nämnde ovan.

Jag söker i *New York Times* elektroniska arkiv. Hela utgivningen sedan starten är tillgänglig på nätet för prenumeranter. Här hittar jag artikeln. På nästan en hel sida i tidningen den 2 juni 1966 återges stora utdrag ur Clifton Daniels tal i St. Paul dagen innan. Tidningen har trots allt inte förtigit sin historia, även om man inte lyft fram den.[39]

Så här fortsätter det. Det ligger ett helt fantastiskt researchmaterial framför mig, några tangenttryckningar bort. Presidentmuseets material imponerar. De har digitaliserat *allt*, till och med de små handskrivna lappar där president Kennedy klottrat och som hans sekreterare samlat in varje dag. De är nogsamt inskannade och sökbara på nätet. Här finns till exempel små lappar från Kennedy om att sekreteraren ska kontakta Orvil Dryfoos och sparade brev mellan presidenten och *New York Times* chefredaktör. Här finns offentliggjorda promemorior om mycket mer än Grisbukten. Jag kan läsa inte bara Schlesingers bok utan också de kritiska noter han skrev till presidenten medan förberedelserna för invasionen ännu pågick. Det går att läsa brev och anteckningar från CIA-chefer och utrikesministrar.

I ett annat arkiv, National Security Archives, finns ännu fler brev, rapporter, skrivelser och promemorior med hävd sekretess.[40] Det blir fullt möjligt att pussla ihop en väl dokumenterad historia om hur den amerikanska pressen, med några få heroiska undantag, misslyckades med eller svek sitt uppdrag som fjärde statsmakt när det kom till Grisbukten. Det visar sig vara en helt annan berättelse än vad jag trodde från bör-

[39] Clifton Daniel.

[40] *National Security Archive*, 35+ Years of Freedom of Information Action, https://nsarchive.gwu.edu/.

jan. Detta handlade inte bara om *New York Times*. Det handlade om nästan *alla* amerikanska medier som under både president Eisenhower och president Kennedy systematiskt underlät att berätta vad de fick fram om CIA:s hemliga och olagliga invasionsplaner. Så fort något misstänkt kom fram valde redaktörerna att fråga CIA, presidenten eller hans omgivning om det var OK att publicera. När makthavarna avrådde med vaga hänvisningar till ”nationell säkerhet” valde tidningar, nyhetsbyråer, radio och TV att tiga.

USA:s institutioner har kommit långt i sitt arkivarbete. De tar sin politiska historia och dokumenterandet av den på största allvar. Det är inte möjligt att göra samma effektiva elektroniska research om ett motsvarande svenskt politiskt förlopp. Sverige framstår i detta avseende närmast som ett u-land i jämförelse med USA. I Sverige sparas huvudsakligen bara det som *måste* vara offentligt, om inte någon enskild befattningshavare tar ett personligt eget ansvar för historien. Det riktigt viktiga materialet, alla dessa små lappar, underlagspromemorior och talepunkter finns det ingen tradition eller regelverk för att bevara. Tvärtom – vid regeringsskiften går dokumentförstörarna på högvarv i Rosenbad och hårddiskarna slås sönder med hammare.

Mellan 2015 och 2019 ledde jag en utredning för att föreslå en nationell biblioteksstrategi. Bristen på digitalt bevarande var ett av de problem som utredningen försökte fånga upp. Böcker, tidningar, promemorior, anteckningar, brev, bild och ljud – allt är en del av en nations kollektiva minne. Men detta borde vara tillgängligt mycket bredare än analogt på bibliotek och i pappersarkiv. Utredningens tanke var att vår historia, vårt *kunskapsarv*, i görligaste mån ska göras tillgängligt digitalt. Därför var förslaget att staten ska ta ansvar för och ge i uppdrag till nationalbiblioteket att digitalisera allt tryck som kommit ut i Sverige; böcker, tidningar, tidskrifter, avhandlingar och vetenskapliga artiklar. Det finns redan sparat på papper

men skulle behöva digitaliseras så att innehållet blir sök- och nåbart för alla, överallt i realtid.

Detta gäller inte bara det tryckta materialet utan i minst lika hög grad ljud och rörlig bild, liksom radio och tv-material. Det ligger inlåst på Gärdet i Stockholm, på Kungliga biblioteket och i SVT:s och SR:s arkiv, där knappt någon kommer åt det, trots att det digitaliserats och sparats till enorma kostnader.[41]

Denna inlåsning av vårt kunskapsarv skapar ett stort demokratiskt problem. Alla som letar efter information idag gör det genom att googla. En vanlig sökning ger ofta tusentals om inte miljontals träffar på nätet. Tyvärr är det mycket som saknar relevans och än värre är att det är svårt att veta vad som är sant eller falskt. Det verifierade, kontrollerade materialet i tidningar, tidskrifter, böcker, radio- och tv-program kommer oftast inte fram genom en googling. Det är dags för en bättre ordning!

Referenser

Bernstein, Victor and Gordon, Jesse (1967). *The Press and the Bay of Pigs*. New York: The Columbia University Forum.

Daniel, Clifton (1966). "Excerpts From Speech on Coverage of Bay of Pigs Buildup", *New York Times*, 2 juni.

Fichtelius m.fl. (2019). *Demokratins skattkammare – förslag till nationell biblioteksstrategi*. https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksutveckling/nationell-biblioteksstrategi.html.

Halberstam, David (1979). *The Powers That Be*. London: Chatto & Windus.

Higgins, Trumbull (1987). *The Perfect Failure: Kennedy, Eisenhower, and the CIA at the Bay of Pigs*. New York: Norton.

Jones, Howard (2008). *The Bay of Pigs*. Oxford: Oxford University Press.

[41] Fichtelius m.fl., https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksutveckling/nationell-biblioteksstrategi.html.

Kornbluh, Peter (1998). *Bay of Pigs Declassified*. New York: The New Press.

Kornbluh, Peter, *The Nation,* 23 mars 2015.

Meyer, Karl E. and Szulc, Tad (1962). *The Cuban Invasion: The Chronicle of a Disaster*. New York: Ballantine Books.

Reeves, Richard (1993). *President Kennedy: Profile of Power*. New York: Simon & Schuster.

Salisbury, Harrison E. (1981). *Without Fear or Favor: The New York Times and Its Times.* New York: Ballantine Books.

Schlesinger, Arthur M. (1965). *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House*. Boston: Houghton.

Stacks, John F. (2003). *Scotty, James B. Reston and the Rise and Fall of American Journalism*. New York: Little, Brown and Company.

Tully, Andrew (1962). *CIA, The Inside Story*. New York: Morrow.

Wyden, Peter (1979). *Bay of Pigs: the Untold Story*. New York: Simon and Schuster.

Erik Fichtelius har i mer än 50 år arbetat inom Public service – som lokalradioreporter, reporter och chef på Dagens eko, politisk reporter och kommentator i Aktuellt, redaktionschef för SVT 24 Direkt och VD för Utbildningsradion. Han var 1996–97 gästprofessor i journalistik vid Stockholms universitet och utnämndes 2010 till hedersdoktor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Mittuniversitetet. Erik Fichtelius har författat ett tjugotal böcker och två gånger tilldelats Stora journalistpriset.

e-post: erik@fichtelius.se

■ ■ ■

Gå med i Svensk Mediehistorisk Förening!

Du som är intresserad av mediehistoria är hjärtligt välkommen som medlem. Medlemsavgiften 2022 för enskilda personer är 150 kronor. För denna summa får du årsboken hemskickad till dig och tips om mediehistoriska seminarier och händelser i återkommande medlemsbrev under året.

För att bli medlem kan du antingen sätta in 150 kronor på bankgiro 600-7033 och vid inbetalningen ange namn, adress, telefon och mejladress eller utnyttja föreningens hemsida, som har adressen www.mediehistoria.se. Där klickar du på rubriken "Bli medlem" och fyller sedan i dina uppgifter.

Du kan även mejla uppgifterna till hemsidans redaktör Åke Pettersson som har adressen ake.petson@gmail.com.

De senaste åren har antalet enskilda medlemmar ökat från 320 till drygt 370. Kom med i en växande förening!

Stefan Eklund

Än flyger kulturjournalistiken

Kultursidorna i svensk press är inte vad de har varit. De toppas allt mer sällan av konst- och litteraturrecensioner men så mycket oftare av reportage om populärkulturella fenomen och intervjuer med aktuella kultur- och nöjeskändisar. Delade meningar råder om vad det har inneburit för kvaliteten på deras innehåll. Hur mår, kan det kanske därför vara motiverat att fråga sig, den seriösa kulturjournalistiken i dagstidningarna? Rätt bra, anser Stefan Eklund som lite närmare undersökt saken. Men han ser också mörka moln torna upp sig västerifrån.

I oktober 1995 blev jag *Borås Tidnings* förste kulturchef. Jag hade sedan jag tillträtt som redaktionssekreterare 1992, efter ett antal år som sportjournalist, för all del hållit en beskyddande hand över den dagliga kultursidan eftersom materialet intresserade mig. Litteraturrecensionerna administrerades av Bengt-Ingvar Ekman, politisk redaktör, men i övrigt lade han sig inte i utformningen av sidan. Att det överhuvudtaget fanns en kultursida i *Borås Tidning* var relativt nytt. Rune Larsson,

chefredaktör mellan 1974 och 1992, hade alltid haft samma svar när en separat kultursida efterfrågades: ”I *Borås Tidning* är varje sida en kultursida”. En sympatisk syn på en tidnings folkbildande uppgift, kan tyckas. Och därför hade man heller inte funnit det nödvändigt med en redaktör för sidan. Men 1995 tyckte Rune Larssons efterträdare Jan Öjmertz att det var dags för en förändring. En kulturchef skulle tillsättas. Kultursidan skulle profileras. Jag fick förtroendet. Förmodligen mest i kraft av mina litteraturvetenskapliga studier och att jag plötsligt framstod som synnerligen beläst efter att ha varit den enda på redaktionen som kunde skriva en presentationstext om 1994 års nobelpristagare i litteratur, Kenzaburo Oe. Jag hade, som gammal sportjournalist med ett stort fotbollsintresse, lockats in i hans författarskap via romanen *Tid för fotboll*, som för övrigt inte alls handlar om fotboll.

Och Rune Larsson, det kan tilläggas, blev tidigt en av den nya kultursidans mer uppskattade kritiker, framför allt av litteratur om och från Sjuhärad, tidningens spridningsområde.

Montaigne eller talangjakt

Men det där är 27 år sedan. Mycket har hänt med kulturjournalistiken sedan dess. Den här texten är ett försök att följa den utvecklingen. Som utgångspunkt har jag den uppsats jag skrev 2004 när jag gick tidningsledarutbildningen på Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) vid Göteborgs universitet. Min handledare var Ingela Wadbring, bland de föreläsare jag minns fanns, förutom Ingela, Lennart Weibull och Jan Stridh.

Min uppsats gav jag titeln ”Montaignes essäer eller talangjakt på Stora Torget?” med undertiteln ”Hur har *Borås Tidnings* kultursidor förändrats sedan 1994?”

Det jag ville fånga med titeln var den brytpunkt vid vilken jag funnit att kulturjournalistiken befann sig i början på

Borås Tidnings *tre senaste chefredaktörer samlade i samband med att Jan Öjmertz (t .v.) avtackades efter 18 år på posten (1992–2010). I mitten artikelförfattaren och nuvarande chefredaktören sedan 2010, Stefan Eklund, och t.h. Rune Larsson, chefredaktör 1974–1992. Foto: Lars-Åke Green.*

2000-talet. Nöjesmaterialet knackade på och ville ha en självklar plats på kultursidorna. Reportaget och evenemangsbevakningen likaså. I en lokaltidning som *Borås Tidning* förväntades kultursidan bestå inte bara av recensioner av litteratur, teater, konst och musik. Den skulle inte längre vara ett finrum, snarare ett stort vardagsrum med plats för alla. Även en TV, bör nog tilläggas.

Och detta skedde när den digitala journalistiken fortfarande låg i sin linda, det ska man komma ihåg. Min undersökning gällde pappers-*BT*, något annat hade varit irrelevant.

Vad jag gjorde var en kvantitativ undersökning av kulturmaterialet i *Borås Tidning*, i tre nedslag, två veckor vardera: 1994, 1999 och 2004. För den här texten har jag lagt till två

årtal, 2012 och 2021, och tittat närmare på hur det såg och ser ut på *BT:s* kultursidor.

Frågorna jag ställer mig är:

- *Har relationen mellan journalistik och kritik förändrats på kultursidorna?*
- *Hur har relationen mellan nöjes- och kulturjournalistik förändrats?*
- *Hur ser framtiden för kulturjournalistiken ut?*

Några heltäckande svar på dessa frågor finns inte i undersökningsmaterialet, men det kan vara till hjälp. Mycket av det jag kommer att framföra är byggt på mina erfarenheter som kulturchef på *Borås Tidning* 1995 till 2009 och *Svenska Dagbladet*, där jag hade samma post 2009–10.

Därefter har jag verkat som chefredaktör på *Borås Tidning* men fortsatt att vara en regelbunden skribent på kultursidor – och läsare, givetvis. I rikstidningarna börjar jag alltid min läsning med att leta upp kultursidorna.

Det ska också sägas att *Borås Tidning*, med ägarnas välsignelse, har en jämförelsevis hög svansföring när det kommer till kulturmaterialet, med fler bokrecensioner och sidor än de flesta, för att inte säga alla, jämförbara tidningar. Tidningen har omvittnat gott rykte i kulturkretsar, inte minst tack vare det prestigefyllda *Borås Tidnings* debutantpris som har delats ut sedan 2001 och starkt bidragit till *BT:s* litterära varumärke.

Journalistik för nätet

Först en titt på hur villkoren för kulturjournalistiken på *Borås Tidning* har förändrats sedan tidigt 90-tal:

1994: Ingen kulturredaktör fanns. Den dagliga sidan administrerades av redaktionssekreteraren, det vill säga undertecknad. Nästan uteslutande kritik på sidorna. Kultur- och nöjesreportagen skvalpade omkring i övriga delar av tidningen.

1999: Som kulturchef skötte jag på egen hand den dagliga sidan samt en extra sida varje söndag. Krönikor och kåserier var nya inslag på sidan, liksom en ökande grad av kulturdebatt. Sidan var fortfarande i huvudsak inriktad på kritik. Även skönlitteratur av lokala och regionala författare publicerades. Kulturreportage publicerades oftast på de vanliga nyhetssidorna. Nöjesmaterialet hade en gång i veckan en egen sida, som inte sköttes av kulturchefen.

2004: Nu hade mycket hänt. Kring millennieskiftet utökades kulturredaktionen till fyra tjänster, förutom kulturchefen två reportrar och en redigerare. Nöjesmaterialet hamnade under den nya redaktionen, men allt vinjetterades kultur. *Dagens Nyheters* B-del var förebilden. Inledningsvis gjordes faktiskt tre fullformatsidor kultur varje dag, men det skapade kritik internt på redaktionen och det var också svårt att fylla sidorna på ett tillräckligt kvalitativt sätt. Så efter en kort period blev det två sidor om dagen. 2002 tillkom featurematerialet som ett ansvar för kulturchefen och ytterligare två tjänster tillfördes. Så 2004 hade *BT* en redaktion på sex personer som stod för kultur-, nöjes- och featureproduktionen. Jämförelsevis ovanligt, förstod jag när jag mötte kolleger på andra landsortstidningar.

2012: Jag var ny chefredaktör sedan 2011 och hade genomfört en rejäl redesign av papperstidningen. Kultursidorna var vinjetterade Kultur & Nöje. Feature var bortplockat och den nya kulturchefen Lena Kvist hade fyra reportrar (som turades om att redigera sidorna) till sitt förfogande. Fortfarande satsades det stort i papperstidningen. Fyra sidor per dag utom fredagar då hela åtta sidor samlades under vinjetten Nöjesfredag.

2021: En nedtrappning hade skett. Under mina första åtta år som chefredaktör minskade redaktionen av ekonomiska skäl från 67 till 48 tjänster (nu är vi uppe på 54 igen, tack vare det statliga Coronastödet och ägare som inser det kommersiella värdet av god journalistik). Minskningen har också påverkat kultur- och nöjesredaktionen som består av tre medarbetare

kulturchefen och två reportrar. Sidantalet har nästan halverats. Två sidor måndag till torsdag. Nöjesfredagen finns kvar med sex sidor. Lördagar har blivit ”Boklördag” med sex sidor och söndagstidningen består av fyra sidor kultur- och nöje, en av dem alltid en essäsida.

Den stora förändringen är dock att fokus och utveckling sedan flera år tillbaka läggs på den digitala journalistiken. Idag gör vi journalistik för nätet i första hand. Papperstidningen kommer i andra hand. Något som styr innehållet till en ansenlig del, låt mig återkomma till det.

Krönikan.

Måndag Jonas Thente/Carla Hultquist. **Tisdag** Johan Croneman. **Onsdag** Maria Schottenius/Malin Ullgren. **Torsdag** Niklas Wahlöf. **Fredag** Fredrik Strage. **Lördag** Hanna Fahl. **Söndag** Björn Wiman.

Björn Wiman: Välkommen till en helt ny kulturdel i DN – innehållet är redan klassiskt

Kulturjournalistiken i Dagens Nyheter ska även i framtiden ha ambitionen att varje dag uppfinna nya sätt att berätta om verkligheten.

På en vägg på DN:s kulturredaktion hänger en oljemålning som föreställer poeten Gunnar Ekelöf. Det är en fascinerande bild. Ekelöf sitter på en stol och ler pillemariskt mot vad som kan vara evigheten, på bordet framför honom ligger en vanitassymbol i form av en liten dödskalle. På huvudet bär han en lustig lava med en liten hjällra längst ut och under rökrocken är halsen insvept i en scarf med ett mönster som jag tycker mig känna igen från den dräkt som brukar bäras av Harlekin, en av centralgestalterna i den klassiska commedia dell'arte, där han ursprungligen hade rollen som skrobat.

Jag vill gärna se Ekelöfs tre insignier på målningen som symboler för kulturjournalistiken i DN. Allvaret (dödskallen) och larmet (hjällran) men också den halsbrytande underhållningen i form av det färgstarka harlekinmönstret på scarfen.

I vilket fall är det tre lina riktmärken för nya DN Kultur. Även om rubrikerna från och med i dag fått nytt utseende och skörna en ny färgskala är kärnverksamheten i grunden densamma – i centrum står fortfarande de ögonöppnande nyheterna, den fria idédebatten och den klassiska kritiken av litteraturen, filmen och de andra konsterna.

Som sig bör innehåller dock nya DN Kultur några nyheter:

Men den stora nyheten kommer på fredag då det är premiär för Filmfredag - en stor satsning på kvalificerad bevakning av vår bredaste kulturform.

- **Kulturdelen börjar** varje dag på denna sida med en krönika. Det är här – längst fram på scenen – som några av tidningens mest beroendeframkallande skribenter uppträder: Johan Croneman och Niklas Wahlöf med tv-krönikor, Maria Schottenius med radiokrönika, Fredrik Strage och Hanna Fahl.
- **Kulturnyheterna får** ännu mer plats, med ett dagligt uppslag plus notiser och korintervju på denna sida.
- **Spel** – den kanske mest expansiva kulturformen i dag – får en egen sida varje tisdag. Vara konsertrecensioner förses med betyg och språkfrågan tar plats i kulturdelen på söndagar.
- **Tv-tablierna** ligger kvar på det sista uppslaget, men har blivit mer överskådliga då alla kanaler samlats på ett uppslag. Radiotablierna ligger som vanligt på sidan före; där hittar du också varje dag ett mattips.
- **Familjesidan och Insidan** flyttar in i kulturdelen, medan På Stan återigen flyttar ut till en egen del på fredagar. DN:s älskade serie-hund Rocky tassar i väg till den nya 70-ckholmsdelen, medan den minstlika omtyckta Namn och Nytt-sidan finns kvar här i Kultur på enframskjuten plats längst bak (ursäkta ordvitsen).

Men den stora nyheten kommer på fredag då det är premiär för Filmfredag - en stor satsning på kvalificerad bevakning av vår bredaste kulturform. Filmfredag kommer att spegla det mesta som rör sig i filmens värld – kommers och konstnärlighet, stjärnor och statister. Förutom landets bästa filmkritik kommer du att kunna läsa intervjuer med de bredaste stjärnerna, essäer om de smalaste klassikerna och allt där emellan. Åtta sidor varje fredag.

Litteratur-Sveriges centrum, Boklördag, finns givetvis kvar dagen efter, i vässad form, liksom Kultursöndag på veckans sista dag, med le egensinniga långa reportagen, essäerna och möteena mellan människor och idéer.

Vår ambition kan inte vara liten. Vi kanske inte kan uppfinna världen på nytt, men vi kan varje dag lätta på nya sätt att berätta om den, det vill säga låta hjällran pingla mitt framför näsan på den medlala strömlinjeformningens dödscallar. Det är om detta, tänkar jag, som Gunnar Ekelöfs färggladа halsduk talar: kulturjournalistiken som tankens och stilens akrobatik.

Välkommen till nya DN Kultur!

bjorn.wiman@dn.se

Björn Wiman tillträdde i september 2009 som ny kulturchef på Dagens Nyheter *och slog i sin första krönika fast att* DN *skulle ”ha ambitionen att varje dag uppfinna nya sätt att berätta om verkligheten”.*

”Närhet och bekräftelse”

När jag skrev min uppsats 2004 hade jag fyra hypoteser om vad som hade hänt under de tio år som jag ansvarat för *BT:s* kultursidor:

- *Att det journalistiska materialet hade ökat på kritikmaterialets bekostnad.*
- *Att det lokala kulturmaterialet hade ökat på bekostnad av det nationella och internationella.*
- *Att nöjesjournalistik hade fått ett större utrymme på bekostnad av det man slarvigt kan kalla ”finkultur”.*
- *Att evenemangsbevakningen, förhands- och efterhandsmaterial, hade ökat.*

Alla hypoteserna stämde. Inombords var jag inte helt tillfreds med det. Jag var en typisk representant för det finkulturella etablissemanget och att jag hellre ägnade mig åt Montaignes essäer än talangjakten på Stora Torget gjorde jag ingen hemlighet av.

Men jag insåg också att det inte går att stoppa tiden. För att få det kritiska materialet att överhuvudtaget överleva i *Borås Tidning* var jag tvungen att öka andelen nöjesjournalistik och bevakningen av den lokala kulturen. Tidningens övergripande och uttalade ledord vid den här tiden var ”närhet och bekräftelse”. Jag gjorde mig till anhängare av det mottot, fast jag egentligen tyckte att ”distans och ifrågasättande” låg närmare mina journalistiska ideal.

Jag var heller inte dummare än att jag insåg värdet av en kulturjournalistik som på stort allvar kunde analysera även populärkulturella företeelser såsom TV-serier och melodifestivalsartister. Här någonstans tog den formen av kritik fart på allvar i Sverige. *Dagens Nyheter* gick främst. *Borås Tidning* tillhörde dem som hakade på. Idag är den inte längre ens omdiskuterad, en ny säsong av en uppmärksammad TV-serie skärskådas med samma intensitet som en ny roman av en nobelpristagare.

Så mitt något uppgivna svar på frågan jag ställde 2004, ”Montaignes essäer eller talangjakt på Stora Torget?”, blev ”Det går så bra med både och.”

Och på den vägen är det.

Vad är det som flyger?

Mätningarna jag gjorde i min uppsats innefattade bland annat den procentuella andelen journalistik kontra kritik. 1994 bestod *BT:s* kultursidor av 73 procent kritik, 2004 hade den siffran sjunkit till 64 procent, samma andel som 2012. Men 2021 har andelen sjunkit något, till 56 procent.

Slående från mätningarna är också att huvudartikeln, det så kallade ”draget”, numera nästan uteslutande är journalistik, inte kritik. 1994 var det inte så, då var huvudartikeln i 60 procent av fallen kritik. 2004 hade den siffran fallit till 35 procent. Mätningen jag gjorde 2021 var inte lika omfångsrik men resultatet tydligt: noll procent.

Men bortsett från den prioriteringen – den är i dag allenarådande i svensk kulturjournalistik, möjligen med undantag för *Svenska Dagbladet* som då och då inleder sina kultursidor med en recension – så är alltså fortfarande den övervägande delen av det kultur- och nöjesmaterial som publiceras i *Borås Tidnings* olika kanaler kritik. Vi tillhör som ovan nämnts de tidningar i Sverige som publicerar flest bokrecensioner, i ett samarbete med fem andra stora Gota Media-tidningar: *Barometern*, *Smålands-Posten*, *Blekinge Läns Tidning*, *Kristianstadsbladet* och *Ystads Allehanda*.

Det här är inte oomtvistat internt. Goodwillvärdet av en framstående kritik av litteratur, konst, film och musik i *Borås Tidning* inser man i och för sig oftast – det materialet når fram till den trogna äldre grupp av läsare som fortfarande nöjer sig med papperstidningen. Men i en yngre målgrupp är det värre. Recensioner ”flyger inte” (man säger så…) digitalt.

I andra mediekoncerner har man dragit slutsatser av det. Norska lokaltidningskoncernen Amedia, betraktad som världsbäst på att nå unga läsare med sin digitala journalistik och dessutom få dem att betala för den, har mer eller mindre helt slopat kritikmaterial på sina kultursidor. Och Amedias framgångar

studeras väldigt noga av svenska tidningskoncerner idag, inte minst av Gota Media, där alltså *Borås Tidning* hör hemma. Och av Bonniers förstås. Deras övertagande av Mittmedias och Hallpressens lokaltidningar har skett i samarbete med Amedia.

Så vad flyger hos den unga generationen? Nöjesjournalistik är svaret. Inslaget av den genren har ökat under 2000-talet på *BT:s* sidor. Ibland i form av analyser, absolut. Men kanske oftare som reportage, intervjuer, avslöjanden och skandaler. Människor från spridningsområdet som deltar i olika dokusåpor är exempelvis något vi på *BT* aldrig missar att ta vara på journalistiskt, vi vet att det ger en ökad läsning digitalt.

Ny symbios

Så den första frågan jag ställde ovan – Har relationen mellan journalistik och kritik förändrats på kultursidorna? – kan tveklöst besvaras med ett ja. Det konstaterade litteraturvetaren Lina Samuelsson redan 2015 i avhandlingen *Kritikens ordning*. Samuelsson hade räknat recensioner av skönlitteratur i tolv svenska dagstidningar, bland andra *Borås Tidning*, och fått ett tydligt resultat: under en vecka i mars 2015 publicerades mindre än hälften så många bokrecensioner som under en vecka 2006.

Samuelsson kunde också visa att antalet litteraturrecensioner i svensk press inte blev mindre mellan 1956 och 2006. Hennes förklaring, i en intervju som Sveriges Radio gjorde med henne i samband med att avhandlingen publicerades, var att digitaliseringens påverkan accelererade i början på 2000-talet. Det är en förklaring som fortfarande är rimlig.

Min andra fråga – Hur har relationen mellan nöjes- och kulturjournalistik förändrats? – har också ett tämligen givet svar. Eller förresten – har den det? Det enkla vore att säga att kulturjournalistiken har fått ge vika för nöjesjournalistiken. Det är sant utifrån ett traditionellt synsätt, det visar mina under-

sökningar av *Borås Tidning* 2012 och 2021, men det bättre svaret är att relationen har lett till ett symbiotiskt förhållande. Det är idag meningslöst att skilja på nöje och kultur. Som jag påpekade ovan: kultursidorna tar sig an allt som händer inom nöjesvärlden med samma tolkningsverktyg som man använder för det som förr kallades ”finkultur”.

Man kan sucka över detta, kalla det ”nivellering” eller till och med ”förfall”, jag har fått sådana läsarreaktioner genom åren. En skrift som Svenska Akademien gav ut 2006 hade titeln *Högkultur som subkultur*, vilket också kan sägas vara en uppgiven kommentar till utvecklingen. Men att angelägna insikter kan nås genom att man tolkar samtiden genom den populärkultur som når många tror jag ingen kulturredaktör idag förnekar.

Men jag tror också att den ökade satsningen på det som förr kallades nöjesjournalistik har varit det klassiska kritikmaterialets trojanska häst att ta sig in i framtiden med. Kritikens ämnesval har breddats, det har ur mer ekonomiskt sinnad tidningsägares perspektiv varit välsignat, men det har också inneburit att ”finkulturen” har fått vara kvar, som prestigeprodukt vid sidan av mer kommersiellt gångbara artiklar.

Kris? Vilken kris?

Men kommer den situationen att bestå?

En undran som leder fram till min tredje fråga, den om kulturjournalistikens framtid.

Det finns två svar här. Ett positivt när det gäller de stora rikstidningarnas kultursidor. För exempelvis *Dagens Nyheters* och *Svenska Dagbladets* varumärken är kultursidorna så viktiga att någon fara för deras försvinnande knappast föreligger. Det är lätt att se den utveckling mot en digitalt fungerande kulturjournalistik som har skett även i dessa tidningars alla kanaler: mer kulturdebatt, gärna med politiska förtecken (det är en trend som är påtaglig och egentligen värd en undersökning i

sig, kultursidor kan idag uppfattas som alternativa ledarsidor, på gott och ont), mer analys av populärkultur, mindre klassisk recensionsverksamhet.

När jag slutade som kulturchef på *Svenska Dagbladet* 2010 skrev jag en avskedskrönika med rubriken ”Kris? Vilken kris?” och hävdade med emfas att kvalitetskulturens ställning på de svenska kultursidorna är fortsatt stark. Möjligen var jag något för optimistisk när det gällde bokrecensionernas framtida plats i det digitala landskapet, men i stort sett hade jag rätt – kulturbevakningen är viktig för dessa sidors läsare, om än i modern digital form.

Men även under min tid som kulturchef på *Svenska Dagbladet* rörde vi oss mot mer av samspel mellan populärkultur och finkultur. Ett talande exempel var vad som hände vid Michael Jacksons död i juni 2009. För första gången någonsin ägnade *SvD* sin B-del (den fanns fortfarande då) – även understreckaren – åt enbart ett ämne, Michael Jackson och hans musikaliska gärning. Det utlöste på planeringsstadiet en hård strid internt men genomfördes till slut.

När det kommer till de lokala tidningarnas kulturjournalistik är jag inte lika benägen att ge ett positivt svar om framtiden. Läsare finns, men de är få och sällan digitala. Amedia nämndes ovan som ett exempel många lokaltidningskoncerner tittar på och där står som sagt den klassiska kritiken inte högt i kurs eftersom den inte fungerar på en yngre målgrupp digitalt – det visar de digitala mätningar som idag är möjliga att göra. Branschen vet numera exakt vilka som läser vad i de digitala kanalerna.

När det gäller *Borås Tidning*, med dess stora litterära debutantpris och även ett fotopris, Lars Tunbjörk-priset, som flaggskepp tror jag på en fortsatt god kvalitet och relativt stor mängd av kulturjournalistik många år än. Det har blivit en del

av *Borås Tidnings* varumärke och ägarnas förtroende för den delen av varumärket synes än så länge intakt.

Men i den stund makten hamnar hos dem som bortser från journalistiska värden som inte är direkt mätbara kan den här typen av journalistik enkelt plockas bort, oftast utan hörbara protester från läsare, det har vi sett exempel på runt om i Sverige.

Just mätningen av artiklars digitala genomslag är ett av de viktigaste redskapen för en gynnsam läsaraffär idag. Läsarintäkterna står idag för cirka 75 procent av intäkterna hos en lokaltidning, annonserna för 25 procent. Det var inte så länge sedan det var tvärtom. Den omkastningen – Facebooks och Googles ”fel” – har gjort att det kommersiella värdet av journalistik har uppgraderats hos ägare och tidningschefer. Det är bra, men det slår hårt mot kritikmaterialet som ofta har svårt att få genomslag digitalt. Ska det få leva krävs det att ansvariga ägare ser värdet bortom det som är mätbart, ser tidningen som en viktig kulturbärare och därmed värnar den del av kulturjournalistiken som av många betraktas som förlegad. Men det är en hållning som inte är självklar idag, långt därifrån.

Visst, absolut, lokaltidningarnas framtid är lokal-lokal, jag inser det, en insikt jag delar med många medieexperter, och det kommer i framtiden att prägla kultursidorna, där speglingen av unga medborgares kultur- och nöjesaktiviteter i spridningsområdet samt av deras konsumtion av digitala kulturyttringar är viktigare än en recension av Kenzaburo Oes nya roman.

Ett medvetet dåligt exempel, för övrigt. Kenzaburo Oe slutade man översätta till svenska för länge sedan. Det ska man inte glömma bort i sammanhanget – kulturjournalistiken speglar också en större värld och de kommersiella val som görs där.

I det ljuset kan man faktiskt se den kritiska texten i en dagstidning som en motrörelse idag, mot en digitaliserad och fragmentiserad värld som värnar andra värden än eftertänksamheten. Den upphöjda position som dagskritiken hade på kultur-

BORÅS TIDNING LÖRDAGEN DEN 17 NOVEMBER 2001 — 17

Ny litteratur

Ny litteratur presenterar idag två författare. En sparsmakad absurdist från Göteborg, Erik Andersson, som har skrivit novellen *En liten man* och en debutant från Borås, Per-Axel Svensson, som bidrar med prosastycken från New York, *Applemania*.

Applemania

– av Per-Axel Svensson

APPLEMANIA (1)

America strikes back

Oleg kör limousin för "Black Sea Limo" mellan Newark airport och Manhattan. Suveränt kryssar han fram i sopranoland med en farkost som mer liknar ett rullande vardagsrum i svart läder än en traditionell bil. Ett airconditionerat monster för en halv mille med kristallkaraffer och mini-TV.

Rysk jude / Uzbekistan = Tajskent / valutafixare / New York, Brooklyn-93.

– What do you think of the attacks on Afghanistan?

– I don't really know... but if they go in there they should kill everyone, and in Tjetjenia too. My father lived in a province where there were many Afghans, they treat you nice daytime and kill you at night.

Reklamstrippen på yellow cabtaket proklamerar att "Operation Freedom" pågår, och på teve berättar Bush att alla amerikaner är soldater.

Hallo hurray, we are the great..
We are the soldiers of the human race.

We know it's best for you.....
(*C C cowboys* / **Imperiet**) ■

APPLEMANIA (2)

Times square klockan 3

Staden är bättre i periferin än i de centrala delarna. Att göra centrum folkligt kväver det mänskliga. Tingen tillåts ta över. Som gipslejon i radhusträdgårdar.

Times square skall väl föreställa den fria världens skyltfönster, men är mer en smaklös reklamblaffa som andas instängdhet. Nyheter rullas ut på trippelparallella digitalskyltar som aldrig står still. Steffi Graf blev morsa igår / US airforce continue bombing Kabul / Dow Jones' index upp, ackompanjeras av det för dagen obegripliga lennoncitatet "Give peace a chance" på en gigantisk skylt ovanför ett av Uncle Sam's rekryteringskontor. Neonkommersialismens katedral. Högt och lågt i perfekt schizomix.

– Times square skall väl föreställa den fria världens skyltfönster, men är mer en smaklös reklamblaffa som andas instängdhet.

Hundra meter bort genomför International Workers' Organization en demonstration: Stop the bombings!

USA räddat av gonggongen.

– What time is it?
– It's macho time!
(**Hector "Macho" Camacho**, f d boxningsvärldsmästare) ■

APPLEMANIA (3)

Marxism

På hotellet vimlar det av NYPDare (New York Police Department) och State Troopers, delstatspoliser. Inte föratt vi befinner oss i någon speciell riskzon eller för att det pågår någon bovjakt just här. De bor på hotellet. Poliserna är inlånade från omkringliggande polisditrikt för att göra insatser i den stora jakten. Artiga utan att överdriva och kontrollerat allvarliga, påminner de oss om den nya tidens vanor.

Den stränga undantagsstämningen lättas upp i hissen, någonstans mellan 16th floor och lobbyn, när en man av omisskännlig medelklasskaliber som ouuchar!! sig över ett smärtande högerben, fårfrågan:

– A golf injury?
– Golf injury? Yeah, a friend hit me with a golf club!!!

Efter ett tag ramlar 25-centaren ner: Marx.

Karl? Nej, Groucho. Room service. Send up larger room!

Autumn in New York, you need no castle in Spain.
(*Autumn in New York*, **Billie Holiday**)

APPLEMANIA (4)

Efter stormen

Sedan den 11 september har färjan som fraktar turister från Battery Park till Liberty Island, där Frihetsgudinnan / Statue of Liberty / poserar, varit ur trafik. Linjesträckningen ligger inom det område runt World Trade Center som är avstängt. För första gången, sedan invigningen 1886, får nu stadens första dam känna på vad det innebär att vara hänvisad till sig själv. Omhuldad och pysslad med som få smakar hon nu ensamhetens diktatur.

Färjan ligger "bucklig, stånkande och lite förfelad" (Martinson) vid kaj, och gudinnan ter sig ganska obetydlig på avstånd.

I asked Hank Williams: How lonely does it get?
He hasn't answered yet.
(*Tower of song*, **Leonard Cohen**) ■

APPLEMANIA (5)

Liberalism

New York Yankees spelar mot Arizona Diamondbacks i finalserien i baseball, World series. För den oinvigde ter sig bataljerna ungefär lika tråkiga som en påstigande i Alvesta. För kännarna däremot tycks varje liten detaljskillnad / Varför han han slutat tugga tuggummi ? / inom sig kunna bära fröet till en oväntad home run. Match tre avgörs på Yankee Stadium, in the Bronx / Yeah, you´re right! Floyd vs Ingemar, June -59 / och vi ser den på en bar på 19th street. George W Bush fixar förspelet genom att, under stående ovationer, lyckas kasta en boll drygt 18 meter. Parallellt med denna, med hänsyn taget till situationen, förvånansvärda exponering har man stuvat in vicepresident Cheney i ett hemligt skyddsrum. Fru Bush däremot sitter på läktaren. När hon zoomas in på teveskärmen ropar en en Tony Soprano -look alike vid bardisken ilsket:

– She's a fuckin' liberal !

Strax har en Eva ifrån gatan, med syndafallsfaktor hög, lagt beslag på honom. Sannolikt imponerad av hans förmåga till oväntad politisk analys. För visst trodde man att mrs Bush var republikan?

Utanför vänder sig löven i staden som aldrig sover.

If you make it there, you'll make it anywhere.
(*New York, New York*, **Frank Sinatra**) ■

APPLEMANIA (6)

Chelsea hotel

Manhattan skall erövras gående. Att ta subway eller åka på bussafari innebär att man missar väsentliga delar. Det genuint intressanta finns oftast längs vägen, inte i slutet av den. Ruffighet som glider över i idyll när man rör sig från Chelseakvarteren mot Greenwich Village. Pizzaslicen i Little Italy som fortfarande luktar när fiskmarknaden i Chinatown plötsligt skär av trottoaren. Dunster / dofter / distrikt / dominans märks inte när man far runt nere i katakomberna eller uppe i stålpilarna

Avenyerna skär som stålkanjoner från söder till norr, och gatorna i västöstlig riktning fullbordar stadskartans koordinatliknande utseende. Om man tar ut (x, y) för sitt hotell, där avenyn är y och gatan x, skall det till en del för att gå vilse. Åtminstone geografiskt.

Rör man sig söderut längs y från Madison square garden på sjunde avenyn, kommer man efter tio kvarter till tjugotredje gatan. Här ligger Chelsea hotel, 222 West 23rd street, ett halvt x ut mot Hudson river. En klassiker inom hotellkulturen. Här bodde amerikaförfattarna Eugene O'Neill och Thomas Wolfe. Jimi Hendrix var här när Leonard Cohen stötte på Janis Joplin i hissen. Sid Viscious, i Sex pistols, knivmördade Nancy Spungen här och Bob Dylan var förstås tvungen att checka in eftersom Dylan Thomas, som försett Bob med hans artistnamn, arbetade och dog här. Thomas hålls förresten i minne av en minnesplakett på entréväggen / "who lived and labored here until he sailed out to die"/ Sailed out to die! Hotellet, en rödrappad, drygt hundraårig skönhet med loftgångsräcken i svart jugendjärn, ligger ihoptryckt mellan burger bars, gift shops och grocery stores som en påminnelse om att livet är kort men konsten lång. Nu som då.

Se detta och ät sedan lo mein med stekt kyckling på 5 Mott street i Chinatown. Och gå dit.

Resenären står under trädet. Skall, efter störtningen genom dödens virvel, ett stort ljus vecklas ut över hans huvud?
(*Preludium*, **Tomas Tranströmer**) ■

Per-Axel Svensson

Resan till New York inspirerade

► Per-Axel Svensson är född 1954 och har under 23 år arbetat som lärare i Borås, de senaste sex på Byttorpskolan. Tidigare var han verksam på Tullen- och Almåsgymnasiet, främst i ämnena svenska och engelska.

Som exempel på god litteratur framhåller han gärna fransmannen Philippe Delerms *Den första klunken öl och andra små njutningar*, ett mästerstycke vad gäller minimalistisk stilkonst.

Men han sätter också böcker av Stig Claesson och Claes Hylinger högt, främst deras reseskildringar. Kortprosa av författare på resande fot är lite av en favoritgenre.

För några veckor sedan var Per-Axel Svensson i USA som stipendiat för att studera amerikanskt skolväsende. New York inspirerade honom att skriva några korta prosastycken. *Applemania* är hans debut. ■

En liten man

– av Erik Andersson

Det här låter inte bra, tänkte Esbjörn Larsson där han låg orörlig under den starka lampan. Fullt påklädd var han och inga fjättrar hindrade honom; ändå låg han stilla och gjorde ingenting för att undkomma smärtan. Så började det otäcka surrandet igen och fortplantade sig via bakbenet upp i kraniet, där hjärnan låg och skalv.

På nytt avtog surrandet i intensitet, varvtalet sjönk. Ett litet trött bi som kravlar in i en fingerborgsblomma och somnar.

– Nej, det här går inte. Tandläkaren rätade på ryggen och tog av munskyddet, du kan skölja så länge.

Stolen rörde sig under Larsson och drog upp honom i sittande läge. Han sköljde. Från borret gick en sladd, eller kanske en slang, till en elektronisk apparat med små blinkande neongröna lampor. Bakstycket till denna hade nu tandläkare Ewergk tagit av, och han rotade inuti med ena handen, verkade försöka få grepp om något som var väldigt litet.

– Jag hade ett sådant fel på bilen en gång, sade Larsson. Den orkade inte dra, men så fort jag kopplade ur var den pigg igen.

– Det här är nog inte riktigt samma sak.

– Fast jag kan ju inte laga något sådant själv. Vet du vad det är för fel? Kanske är det bättre om jag kommer tillbaka en annan dag?

– Det tar bara ett ögonblick.

– Det är så komplicerat med apparater, sade Larsson tankfullt. Kvinnor har det mycket lättare.

– Så?

– Ja, i alla fall om man skall döma efter mina kvinnliga bekanta. När de har något fel på en pryl så ber de bara sina män att titta på den. Och så duktiga män de har! De skruvar, öppnar, grejar och skruvar igen - och så är det problemet ur världen.

– Verkligen.

Esbjörn Larsson satt tyst en stund, tog sedan sats och sa:

– Det var för några år sedan som jag tänkte att det där vore någonting för mig också. En liten man. En som kunde hjälpa en med allt möjligt praktiskt.

Tandläkare Ewergk tittade upp med en bekymrad rynka.

– Ja, vi lever väl i en jämlik värld! fortsatte Larsson, varför skall kvinnorna ha monopol på männen?

Frågan var avsedd att vara retorisk, och den fick heller inget svar.

– Och det var så lätt som aldrig det. Jag behövde bara slå upp Borås Tidning. "Händig karl, 26 års erfarenhet, goda referenser." Några dagar senare, när hydroforen började sucka på ett kusligt sätt, ringde jag upp honom och han kom omedelbart. Heinz hette han, helt liten var han, inte mer än en och femtiofem, tystlåten och godmodig. Men så han kunde skruva!

Tandläkaren höll upp en liten pyttedel mot ljuset, skakade på den och började det mödosamma arbetet med att sätta tillbaka den igen.

– Ja, och det stod inte länge på förrän vi blev goda vänner. Han kom över säkert en gång i veckan, det var alltid något som skulle fixas. Och så tyckte han mycket om teve, den gode Heinz. När det var en romantisk komedi i någon av satellitkanalerna, som han själv inte hade tillgång till, lät han sig alltid övertalas att stanna och titta. Jag gjorde rent av i ordning en extrasäng som jag ställde i arbetsrummet ifall han skulle vilja sova över.

Rummet genomskars av ett ilsket surrande. Biet hade vaknat till liv igen, och Esbjörn Larsson kände hur han började sjunka ner i liggande läge. Tandläkaren drog på sig munskyddet som hade hängt dinglande runt halsen.

– Det var ju en trevlig historia, sade han och satte in det sörplande salivdonet i Larssons mun. Gapa nu stort: det är inte mycket kvar.

Åter mötte det roterande borrhuvudet Esbjörn Larssons onda tand.

– Det är klart att vi människor skall hjälpa varandra. Kanske fanns det något du kunde göra för honom också.

Det var just det, tänkte Larsson dystert. Jag märkte ju att det saknades något i vår gemenskap. När jag satte fram tevekannan och räckte honom en kopp såg jag en glimt av något ledset i hans öga. Så småningom förstod jag att han var förtjust i småkakor, även i mjuka kakor som toscakakan med dess sega knäck. Vad skulle jag göra åt det? Jag kan inte baka. Min räddning blev på nytt tidningens radannonser. Det jag behövde var en liten kvinna.

Borren rände in i en nerv och Larsson undslapp sig ett kvävt ljud.

– Då är vi alldeles strax klara. Det behövs bara litet till här. Stel av smärta försökte Esbjörn Larsson tänka på någonting annat än tanden, borret och biet. För hans inre syn framträdde Hildur, den lilla kvinnan, inte mer än en och femtio lång hade hon kommit som avtalat varje tisdagseftermiddag. Han hade fått köpa en trappstege åt henne, och med denna som utkik skred hon till verket med formidabelt nit. Det fanns inte en vrå som, undgick hennes vakna öga. Överallt fejade hon och gjorde fint. Tvätten skötte hon samtidigt, strök och vek in; bakverk och kakor uppstod under hennes hårda nypor fram på kvällen.

– Det var bra det, Esbjörn. Då skall vi se om vi kan få litet hjälp med fyllningen här. Elisabeth!

In trädde den dam som tidigare visat Larsson in. Hon hade med sig ett fat med någon plastmassa på; hon smetade litet på toppen av ett spetsigt instrument och räckte till Ewergk.

– Tack skall du ha, sade tandläkaren, visste du att Larsson här har skaffat sig en liten man?

Hon tittade frågande först på Ewergk, sedan på patienten.

– Vad Larsson menar är alltså att han anlitar en man som sköter underhållet på huset åt honom, sade tandläkaren med ett brett leende.

– Jaha! sade sköterskan lättad.

– Det är obegripligt att det skall vara så skuldbelagt det här med hushållsgörömålen. Om man arbetar från bittida till sent varje dag, för att inte tala om all övertid och den stress som kommer med de akuta fallen, så kan man faktiskt tänka sig roligare saker att göra på fritiden än att köra ner armen i avloppet och fiska upp hårtottar. Det är för all del inte så lätt att hitta duktiga hantverkare, men om man gör det är de varda varenda krona. Inte sant?

– Gnffkt, sade Larsson, ovillig att sluta läpparna kring det metallföremål som just bökade inuti hans huvud. Om han kunnat artikulera ett svar skulle han ha påpekat att hans nya liv krävde stora ekonomiska uppoffringar. Lönen han fick från Stadsdelsförvaltningen räckte nätt och jämnt till amorteringarna på huset, och sedan Heinz och Hildur blivit regelbundna besökare hade han fått se över och stryka i stort sett alla poster på utgiftskontot.

– Det var för några år sedan som jag tänkte att det där vore någonting för mig också. En liten man. En som kunde hjälpa en med allt möjligt praktiskt.

Det var emellertid en uppoffring han gärna gjorde. Heinz hade snabbt luktat sig till förändringarna i hushållet, och han missade aldrig en tisdagskväll med nybakt och trevlig samvaro kring kaffebordet. Esbjörn Larsson själv stortrivdes. Kakorna räckte veckan ut, och ibland lät han Hildur komma även på söndagarna och göra i ordning en stek så att han kunde bjuda sin gamla moster på middag. Han satt gärna i köket medan grytan puttrade och talade med Hildur om sådant som bekymrade honom, till exempel hur svårt det var att få en riktig överblick över ett kortregister sedan det blivit datoriserat. Om Heinz var med kunde de ta en pilsner, det var ju ända helg. Och Heinz hade blommat upp i Hildurs närvaro. Talträngd var han aldrig, men det riktigt strålade om hans leende ända långt fram på de skumma vinterkvällarna.

Så här i efterhand var det lätt att förstå att denna underbara samvaro inte kunde vara för evigt. Om inte annat så hade pengarna inte räckt i längden.

En tisdagseftermiddag hade Esbjörn Larsson kommit hem från arbetet. Ägg, mjöl och socker hade han med sig i hopp om att senare få njuta en sockerkaka, och för att göra kvällen fullkomlig hade han hyrt en video med den alltid pålitlige Ryan O'Neal. Men redan när han öppnade dörren kände han att något var fel. Den glada doften av tomteskur mötte honom inte. Inga små ljud varslande om att renlighet var en dygd som måste försvaras med kemisk krigföring.

På köksbordet låg en lapp från Hildur. Hon tackade för den gångna tiden. Som bedövad satte sig Larsson vid köksbordet och blev sittande där till sent. Klockan var säkert åtta innan han förstod att ödet hade ytterligare en sorg i beredskap för honom. Heinz! Var höll han hus egentligen? Ville han inte komma mer om han inte fick smörja kråset med tigerkaka? Och hur kunde han veta...?

– Det var det hela, sade tandläkare Ewergk. Varsågod och skölj!

Esbjörn Larsson började hosta, hade fått något grums ur lagningen i halsen. Med darrande hand förde han plastmuggen till munnen och drack. Hostretningarna upphörde.

– Jag såg här i journalen att du inte har varit hos oss på tre år. Det är faktiskt alldeles för lång tid. Särskilt i din ålder, skall vi kalla dig om ett år?

– Ja, sade Larsson dröjande. Ja, det kanske vi kan säga. Det kanske är lika bra. Vad blir jag skyldig?

– Vi skall se. Det blir, skall vi se tolv hundra kronor jämt. Kontant eller räkning?

Esbjörn Larsson tog upp planboken.

– Jag gör helst rätt för mig direkt. Man måste ändå betala vad det kostar.

– Tackar, tackar. Då ses vi om ett år, sade tandläkare Ewergk och sträckte fram handen.

Larsson grep den och skakade den utan större inlevelse.

– Det är jag som skall tacka.

Han gick ut i väntrummet, tog sin rock och gick nedför trappan. Han var en liten och beskedlig man, och han uppslukades snabbt, av gatuvimlet. ■

Erik Andersson

Sparsmakad humorist

► Erik Andersson (f. 1962) har en färdigskriven roman i sitt arbetsrum i Göteborg. Medan han funderar på om den är tillräckligt bra för att publiceras ägnar han sig åt att översätta prosa av Jeff Noon.

Det är som översättare han försörjer sig. I hans tolkning finns exempelvis verk av Flann O'brian och Nick Hornby på svenska. Men han har också två egna romaner bakom sig: *Hemskt osams* (1995) och *Gyllene gåsen* (1997).

Mycket finns att säga om Erik Anderssons särpräglade texter. Vill man nöja sig med lite kan det duga att karakterisera honom som en sparsmakad, absurdistisk humorist, eller en kvalificerad undantagsprosaist.

Han debuterade med novellsamlingen *Ättlingen från Mecklenburg* 1993. Sedan dess har det inte blivit så många noveller för hans del. Det gör dagens text speciell. ■

Ett kulturuppslag i Borås Tidning 2001. *Tidningens föresats var då att regelbundet presentera skönlitterära texter av lokala och regionala författare. Här två exempel: en novell av den numera inte obekante författaren och översättaren Erik Andersson och ett prosastycke av boråsaren Per-Axel Svensson, fortfarande verksam som kritiker i* BT.

sidorna ända fram till millennieskiftet är historia. Numera är kritiken i våra dagstidningar en närmast revolutionär verksamhet, som slår ur ett underläge, mot det kommersiellt mätbara.

Kritiker i alla länder, förenen eder…

Stefan Eklund är chefredaktör för *Borås Tidning*, där han tidigare har varit sportreporter, nyhetschef och kulturchef. 2009–2010 var han kulturchef på *Svenska Dagbladet*. Han har suttit i juryn för *Borås Tidnings* debutantpris, Stora journalistpriset, Selma Lagerlöfs litteraturpris och Nils Horner-priset.

e-post: stefan.eklund@bt.se

■ ■ ■

Ulla Carlsson

Medierna och medborgarna

Kunskapskrav i ett historiskt perspektiv

Medie- och informationskunnighet betraktas i FN som en grundläggande mänsklig och medborgerlig rättighet – och en inte mindre grundläggande förutsättning för att press- och yttrandefriheten i en global och allt mer digitaliserad värld ska kunna stärkas. Det är ett kunskapsområde med en lång och böljande historia. Ulla Carlsson gör en tillbakablick och påminner om tänkare och teorier som under århundradena format synen på medierna och deras roll.

Media and Information Literacy (MIL) include the cognitive, technical and social knowledge and skills which enable citizens to effectively access media content and critically analyse information, empowering people with the knowledge and skills to understand how media is produced, funded and regulated as well as confidence and competence to make informed decisions about which media they use. MIL is the key to understanding the ethical implications of media and technology, and to communicate effectively, including by interpreting, creating and publishing content.

Chapman, M. & M. Oermann 2019

Så länge medier har funnits har det uppkommit föreställningar om vad som händer i mötet mellan publiken, särskilt barn och unga, och nya medie- och kommunikationsteknologier. I varje tid har även framhållits att rådande mediekultur kräver särskilda kunskaper från såväl individuella som samhälleliga perspektiv. Medier för underhållning kom tidigt i skottgluggen.

Det handlar om kunskaper och färdigheter som genom åren har fått benämningar som t.ex. 'media education' och 'film/screen education' respektive 'media literacy', 'critical media literacy', 'media and information literacy', 'digital and media literacy' och 'film literacy'. I Sverige är det främst mediekunskap och filmkunskap, och på senare år medie- och informationskunnighet (MIK), som har vunnit terräng.

Dessa begrepp, som ofta har använts synonymt, har rötter vilka kan sökas i såväl utbildnings- och medieforskningen som rörelser på gräsrotsnivå. Under vissa perioder har lärare inom film och medier organiserat sig med framgång i flera länder. Därmed kom praktiken att stå i centrum, dvs. 'education' och 'learning'. Samtidigt blev ett antal forskningsinriktningar, och även enskilda forskare, vägledande för hur begreppen kom att uppfattas från tid till annan.

Begreppen har varit föremål för ett otal diskussioner om innehåll och regelrätta definitioner – ofta utan någon mer genomtänkt långsiktig samhällelig kontext. I samhällsdebatten dominerade dessutom en moraliserande ton om medierna som gjorde att en bredare belysning av medierna i det moderna samhället kom i bakgrunden.

Ända fram till 1980-talet var medie- och filmkunskap en fråga koncentrerad till ett begränsat antal länder: Kanada, USA, Storbritannien, Frankrike och Australien. I många andra länder aktualiserades frågan om hur spridningen av s.k. skadligt innehåll i medierna skulle kunna begränsas, t.ex. via lagstiftning, informationskampanjer och tekniska filter, dock utan att ett kunskaps- och utbildningsperspektiv gjorde sig gällande.

I Sverige initierade Föreningen Svenska Massmedieforskare (FSMK) i början av 1980-talet en utredning, *Masskommunikationskunskap i skolan*. Trots ett omfattande arbete med tydliga rekommendationer fick den inget genomslag vare sig inom akademin och skolan eller på den politiska arenan.

Om 'media education' har figurerat i minst ett halvt sekel är det först kring år 2000 'media literacy' börjar användas mer allmänt, vilket har att göra med att begreppet 'literacy' vidgas mot bakgrund av den kommunikationsteknologiska utvecklingen, globaliseringen och aktuell forskning. Nu kom "kontinuerlig inlärning för att göra det möjligt för en individ att uppnå sina mål, att utveckla sin kunskap och potential och att delta fullt ut i samhället i stort" i förgrunden (UNESCO 2004). Ett demokrati- och medborgarperspektiv blev därmed tydliggjort.

Med åren har 'media literacy' alltmer kommit att användas i termer av mål, policy, strategier och akademiska studier medan 'media education' har avgränsats till läroplaner och pedagogik. Dessutom har filmkunskap allt oftare kommit att införlivas i mediekunskap.

En minsta gemensam nämnare för innebörden av mediekunnighet, eller mediekunskap, har varit att det är fråga om en riktad process där i förstone barn och unga genom undervisning och träning får kunskaper och färdigheter om medier och mediekulturen. Återkommande nyckelord: tillgång till medier, förmåga att navigera och uttrycka sig, skapa innehåll, analysera och kritiskt värdera. Skolan har förstås varit i fokus men ävenså det livslånga lärandet.

Nytt paraplybegrepp

Mot bakgrund av medieutvecklingen (satelliter och kabel) blir medie- och filmkunskap på 1980/1990-talen en betydande fråga på den internationella agendan liksom på många länders

dagordningar världen över. Det är det som sedan förstärks med digitaliseringen av medier. För UNESCO blir det ett centralt sakområde. UNESCO är den organisation inom FN-familjen som har ett konstitutionellt mandat att främja yttrande- och pressfrihet.

UNESCO lanserade 2011 begreppet 'media- and information literacy' (MIL) som en lösning på dilemmat rörande relationen mellan 'media literacy' och 'digital literacy'. En harmonisering av de båda begreppen ansågs nödvändig med tanke på den tilltagande mediekonvergensen där teknologi, innehåll och ägande smälter samman. Därtill kom det faktum att var och en kan vara såväl producent och distributör som konsument av innehåll på nätet. Medie- och informationskunnighet (MIK) blir därmed är en knutpunkt för olika sak- och kunskapsområden, ett paraplybegrepp. (UNESCO 2011)

I UNESCOs definition av 'media and information literacy' innefattas såväl politiskt beslutsfattande, implementering och utvärdering som läroplaner. Det är också det begrepp, medie- och informationskunnighet (MIK), som har fått genomslag i Sverige under senare år inom såväl politiken som praktiken och akademin.

UNESCOs definition 'media and information literacy' (MIL) (UNESCO 2011)

Målsättningen är att MIK ska medverka till att skapa vältaliga, engagerade och aktiva medborgare som gör att den digitala kulturen blir mer levande, mångsidig och inkluderande. Två vägledande huvudfrågeställningar har formulerats: dels hur medie- och informationskunnighet (MIK) kan förmedla kärnkompetenser för demokratidriven, mångsidig och robust medieanvändning, dels hur medie- och informationskunnighet (MIK) kan bidra till en stärkt medborgerlig deltagandekultur.

Det finns inte en rak linje där olika definitioner avlöser varandra utan teknikskiften och samhällskontexter gör att tyngdpunkten i aktuella begrepp som rör mediekunnighet varierar.

Därför finns det goda skäl till att göra en historisk tillbakablick när dagens medie- och informationskunnighet (MIK) diskuteras. Det finns mycket att lära av historien för fortsatt arbete inom området. En tillbakablick ger möjlighet till nya perspektiv, till att förstå en utveckling vad gäller både medier, teknologi och utbildning samt betydelsen av förändringar på samhällsnivå.

På så sätt ges ett underlag för reflektion om hur vi i dag uppfattar medie- och informationskunnighet (MIK) och vad medie- och informationskunnighet (MIK) bör vara i ett mer långsiktigt perspektiv.

Fyra ansatser

Mediernas relation till sina användare har under århundradena givit upphov till många diskussioner och teorier. Man kan gå ända tillbaka till de gamla grekerna och dispyterna om sanning/information visavi retorik/övertalning. Med liberalismens insteg kom diskussionen om medier att gälla yttrandefrihetens gränser – balansen mellan värnandet av individers rättigheter och bidrag till samhället – till det gemensamma.

John Milton pläderade 1644 i 'Areopagitica; a speech of Mr. John Milton for the Liberty of Unlicenc'd Printing, to the

Parlament of England’ för att enda vägen till yttrandefrihet, ’fria medier’ och samhällsengagemang var utbildning. Utbildning skulle fungera som en ’vaccination’ mot dumhet. En uppfattning som fick ny näring när medier blev massmedier.

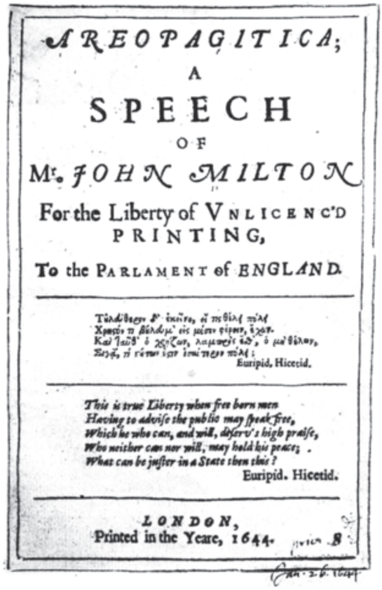

AREOPAGITICA;
A
SPEECH
OF
Mr. JOHN MILTON
For the Liberty of UNLICENC'D
PRINTING,
To the PARLAMENT of ENGLAND.

Euripid. Hicetid.

This is true Liberty when free born men
Having to advise the public may speak free,
Which he who can, and will, deserv's high praise,
Who neither can nor will, may hold his peace;
What can be juster in a State then this?
Euripid. Hicetid.

LONDON,
Printed in the Yeare, 1644.

Det var utvecklingen av tryckpressen, ökad läskunnighet och ökad fritid som ledde till genomgripande förändringar i mediernas historia. Massmediernas insteg gav diskussionen om mediernas roll och villkor i samhället nya infallsvinklar. Detsamma sker när digitaliseringen av medierna får sitt genombrott. Frågor och dilemman uppstår och avhandlas i samhällsdebatten. Mediernas roll och funktion blir ett forskningsområde inom flera discipliner och utvecklas med tiden även till ett eget ämne. Vad som är studieobjekt kan dock variera.

Explicita uttryck för vikten av mediekunniga medborgare kommer på 1920- och 30-talen i ett medielandskap som präglas av dagspress, magasin, radio, böcker och film. Tilltron till

massmediernas makt att påverka medborgarnas åsikter är stor vid denna tid – grundad i behaviorismens uppfattning om mänskligt beteende.

Det kan sägas vara en början på historien där olika vetenskapliga angreppssätt kommer att utvecklas mot bakgrund av ändrade samhällskontexter, snabb medieteknologiutveckling och en förändrad syn på individen. Denna process påverkar innebörden av mediekunnighet vad gäller såväl kunskapsutveckling och begreppsuppfattning som pedagogisk utveckling.

Fyra tongivande ansatser med betydelse för framväxten av olika skolbildningar

Mycket förenklat kan fyra tongivande ansatser rörande mediernas roll urskiljas när mediekunnighet avhandlas inom såväl samhällsvetenskap som humaniora – samtliga med ursprung i Nordamerika och Storbritannien. Det är fråga om mer generella ansatser som utvecklades under första halvan av 1900-talet och som fick stort genomslag i den anglo-amerikanska kultursfären i vid mening. Här hämtade olika skolbildningar rörande mediekunskap näring.

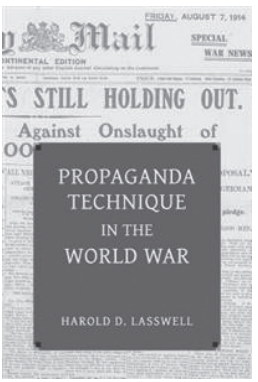

1. *The magic bullet* eller *the stimuli-response model*, på svenska 'injektionsmodellen', med ursprung i behaviorismen får ett genomslag på 1920-talet. Publiken är utlämnad till massmediernas innehåll – det är fråga om direkt påverkan. Medieanvändarna är passiva och lättpåverkade. *Vad gör medierna med individen?*

Modellen tillskrivs den amerikanske forskaren H. Lasswell. Men resultat från ny empirisk forskning (Katz, Lazarsfeld), främst propagandastudier, under 1930- och 40-talen tvingade fram

en modifiering av modellen – S-O-R (Stimulus, Organism, Response) – med Lasswells terminologi: 'vem säger vad, i vilken kanal, till vem, med vilken effekt'. En modell som utvecklades vidare inom 'uses and gratifications'.

2. *Uses and gratifications* – användarteorin – når framgång på 1950- och 1960-talen. Varför människor använder medier och vad de använder medierna till – teorin vill förklara individens medieanvändning som behovsstyrd. Publiken förväntas ha en aktiv roll vad gäller att tolka och integrera medierna i sina liv. Användarstudier klarlägger individers medieanvändning och de funktioner medier har för dem. (Maletzke, Blumler, McQuail, Katz) *Vad gör individen med massmedierna?*

Mot bakgrund av politiska, sociala, kulturella och ekonomiska förändringar i samhället – inte minst vad gäller mediernas roll och nya teknologiskiften kommer mer holistiska ansatser att utvecklas i samhällsforskningen. Ett framträdande exempel är:

3. *Media ecology* – medieekologi – med sitt genombrott på 1960-talet. Medierna betraktas som en miljö – en ekologi. Teorin är inriktad på mediernas historia, medie- och kommunikationsteknologier och mediernas integrering i kultur och natur. Samhällsutvecklingen bestäms av hur medierna utvecklas – varje nytt medium omformar det sociala livet. Det gäller vilka roller medierna driver oss att spela, hur medierna strukturerar vad vi ser, varför medierna får oss att känna och agera som vi gör. (McLuhan) *"Media is the message", "Global village".*

Något eller ett par årtionden därefter kommer det som benämns den kulturella vändningen att påverka medieforskningen.

4. *Cultural studies – kulturstudier/kulturvetenskap med sin teoribildning – får stor uppmärksamhet på* 1970- och 1980-talen. Kopplingar mellan kultur, medier och samhälle analyseras ur en

kritisk synvinkel, t.ex. hur ett visst medium eller budskap relaterar till ideologi, social klass, nationalitet, etnicitet, sexualitet och/eller kön. Mening ses som en social produkt som varierar och variationerna är bestämda av vår placering i samhället. (Williams, Hoggart, Hall) *Medierna bärare av samhällets kultur – medieanvändningen del av vardagskulturen.*

I synen på individen i dessa fyra ansatser – med utgångspunkt i skilda studieobjekt – framträder en huvudsaklig skiljelinje, som enkelt uttryckt handlar om att se medieanvändarna å ena sidan som sårbara och passiva, å den andra som kompetenta och kraftfulla. I termer av mediekunnighet innebär det att skydda medborgarna från s.k. skadligt medieinnehåll genom olika åtgärder visavi att stärka medborgarna genom kunskap om mediesystemet, kritiskt tänkande och färdigheter – många gånger i termer av humanism. Den normativa prägeln kan inte negligeras. Tyngdpunkten på barn och unga är tydlig men även giltigheten för vuxna har mer eller mindre alltid betonats.

Skolbildningar i praktiken

1930–1940-talen

Massmedier på frammarsch – två motsatta skolbildningar etableras

I skiftet mellan 1800-tal och 1900-tal ökar läskunnigheten och antalet tryckta tidningar och böcker blir allt större. På 1920-talet var termen massmedier etablerad över hela världen. Nu kom även radio och film att inkluderas och efter andra världskriget televisionen och video, som än mer accentuerade den rörliga bilden.

Skydda barn och unga från medierna (USA och Storbritannien)

1. Payne Fund i USA – negativa effekter av biograffilm och 'självcensur' i filmbranschen

Det var i förstone filmen med utbredningen av biografer som ledde till rop på forskning och utbildning. Rädslan för massmediernas makt att påverka massorna var stor – inte minst på grund av erfarenheter från den omfattande propagandan under första världskriget. Nu i en situation där film via en ny teknik kunde ses på en biograf med matinéföreställningar spreds en oro för hur främst barn och unga skulle komma att påverkas.

En privat stiftelse i USA, Payne Fund, kanaliserade oron och finansierade ett antal studier i skiftet mellan 1920- och 30-talen. Kvalitativa analyser av filminnehåll genomfördes, storleken på den faktiska publiken beräknades och det som fick störst uppmärksamhet var effektstudierna baserade på experimentell design, bl.a. mättes emotionell stimulering med laboratorietekniker. Resultaten fick en oerhörd uppmärksamhet och bekräftade allmänhetens uppfattning om filmens negativa påverkan på barn. Den amerikanska filmindustrin tvingades som en direkt följd upprätta ett system för självreglering (Hays Code 1934). Krav på undervisning om mediers skadliga påverkan ställdes.

Flera forskare kritiserade studierna för att vara ovetenskapliga och utan stringens. Samtidigt var det första gången medier studerades genom flera studieobjekt och användning av flera olika metoder. Resultaten levde vidare under flera decennier och stimulerade till nya experimentella studier av TVs innehåll.

2. 'Spens Report' i Storbritannien – massmedierna ett hot mot 'high culture'

I Storbritannien fick den s.k. 'Spens report' om grundläggande utbildning, som publicerades i slutet av 1930-talet, ett vittgående genomslag. Här liknades medierna vid sjukdomen polio och befolkningen behövde därmed 'vaccineras'. Detta skulle

ske genom utbildning vars syfte var att påvisa populärkulturens destruktiva kraft – ett hot mot s k 'high culture'. Undervisning blev på så sätt liktydig med skydd mot 'dåligt'/'stötande' innehåll i medierna. (Jmf. Anderson 2008, Bulger & Davison 2018.)

En pedagogik som fokuserade på motstånd mot medierna utvecklades och dominerade fram till 1960-talet. Den fick fäste i flera länder och förnyad uppmärksamhet när våldsskildringar i tv och på video blev en fråga på många dagordningar ett antal år senare. Synsättet lever fortfarande kvar på flera håll och kan då och då noteras i samhällsdebatten.

Kritisk analys stärker medieanvändaren (USA) – film och nyheter i klassrummet

I början av 1930-talet uppstår också en annan riktning, som har sitt ursprung i fascinationen för filmens möjligheter. Film blev på sina håll ett inslag i undervisningen och snart utvecklades undervisningsmaterial för kritisk analys. Skriften *How to Appreciate Motion Pictures. A Manual of Motion Pictures Criticism Prepared for High School Students* utkom 1933 i USA (Dale 1933). Denna följdes av en rad skrifter och undervisningsmaterial i ämnet 'film education' på 1930-talet. Filmkunskap ingick i flera läroanstalters utbildning.

Nydanande studier om medier och opinionsbildning – ofta i en kontext av propaganda (Lasswell, Lazarsfeld, Lippman) vidgade den kritiska analysen till att även omfatta *nyheter och reklam i dagspress, magasin och radio*. En mängd instruktioner och underlag för sådan undervisning producerades. Tanken var att ge studenterna ett kritiskt förhållningssätt baserat på grundläggande kunskap om medierna och ibland även uppmuntran att reflektera över sina egna fördomar (Hobbs 2018). Även det ett synsätt som har återkommit.

Filmteori, kritisk teori och 'film education' går hand i hand i Europa

1930-talets 'film education' fick ytterligare en innebörd under 1950- och 60-talen genom fransk estetik och filmteori. Franska kulturfilosofer, semiotiker och litteraturvetare hade stort inflytande på teoribildningen inom film, som hade ökat i betydelse, och kom att påverka utbildning och forskning en lång tid framöver (Popular Art Movement). På så sätt kom intresset för filmkunskap i skolan att växa.

Det var framförallt Roland Barthes arbete 'Mythologies' (1957) och hans sätt att betrakta fransk populärkultur som stod i centrum. Barthes hävdar att populärkulturens funktion är analog med mytologin. Nu är det massmedierna som skapar medborgarnas värderingar och ett gemensamt språk – det som tidigare skapades av gudar och episka sagor. Dessa myter ville Barthes avslöja genom kritiskt lärande. Hans banbrytande bildanalyser fick stor betydelse.

Den franska filmteorin hade sin höjdpunkt i en tid när en nedgångsperiod för filmen började skönjas på grund av televisionens expansion. Det breda intresset för filmkunskapen snävades in allt mer när televisionen erövrade världen. Tankegångar som går tillbaka till Barthes fortsatte dock att påverka och utvecklas inom akademin, särskilt inom kulturforskningen – så än idag (jmf. Bennet & McDougall 2013).

Televisionens genombrott… kommersialisering, teknologiutveckling och globalisering

Världen genomgick stora förändringar efter andra världskriget. Koloniernas frigörelse och det kalla kriget kom att prägla 1960-talet samtidigt som västvärlden upplevde en högkonjunktur med massproduktion av konsumtionsvaror. Tron på teknologi och politik var stark. Ungdomskulturer blomstrade. 1970-talet präglades av systemkritik, alternativa samhällsbilder men också en begynnande lågkonjunktur. Individualisering och konsumtionssamhälle var stickord i västvärlden medan flera länder på södra halvklotet krävde såväl en ny ekonomisk världsordning som en ny internationell informations- och kommunikationsordning (NWICO).

Massmedierna – och reklamen – var i blickpunkten över hela världen genom å ena sidan ett kraftigt ökat utbud till följd nya teknologier med risk för ökade klyftor mellan nord och syd, å den andra den centrala roll medierna gavs i utvecklingsprocessen. Föga överraskande resulterade detta i oräkneliga konferenser, böcker, rapporter och artiklar om 'media education' från olika perspektiv – från ideologi och social förändring till handfasta instruktioner om medieundervisning i klassrummet. Tvistefrågor med ideologiska förtecken uppstod som tog mycken tid i anspråk – framförallt i USA.

Under den här perioden blomstrade produktionen av barnprogram präglade av nytänkande pedagogik i nya format i länder på norra halvklotet. Så även i Sverige. Barn räknades som aldrig förr.

Några exempel får illustrera denna period:

Återigen: Skydda ställs mot stärka – barn och unga i fokus

1. Våldsskildringar i blickpunkten – att skydda barn och unga

Televisionens stora program- och reklamutbud, och dess inflytande på den enskilde tittaren – med tonvikt på barn och unga

– var en återkommande debattfråga liksom kommersialiseringen av medier. Något som förstärktes av utbredningen av satellit-/ kabel-tv och video som än mer ökade mängden underhållningsprogram av olika art. Flera forskare fortsatte arbeta i den tradition som utvecklades när massmedierna var ett relativt nytt fenomen där grunden var en värderingsfråga, d.v.s. att skilja de goda programmen från de dåliga. Tankegångar liknande dem i Spens-rapporten på 1930-talet fick ett uppsving.

Både forskare, lärare och politiker intresserade sig särskilt för effekter av våldsskildringar. The U.S. Surgeon General konstaterade 1972 att ”…televised violence, indeed, does have an adverse effect on certain members of our society”. Det är att likna vid slutsatsen av de amerikanska experimentstudierna av filmens påverkan på barn i slutet av 1920-talet.

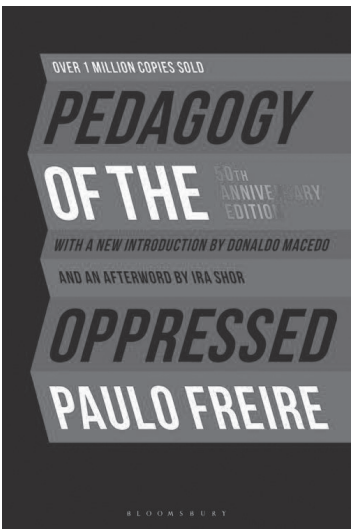

Våldsskildringarnas eventuella inverkan på barn, t.ex. aggressioner och rädsla, fick stort utrymme i många länders samhällsdebatt. Inte sällan uppstod vad som kom att benämnas moralisk panik. Området kom att i hög grad att präglas av protektionism. Det kunde handla om allt från lagstiftning och tekniska filter till kampanjer och skrivningar i läroplaner.

I forskningen rådde dock inte enighet om att våldsskildringar kunde leda till skadlig påverkan. Trots det kom denna inriktning att dominera debatten under flera år och den är fortsatt levande på flera håll och får förnyad kraft vid varje större teknikskifte.

2. Stärka unga medieanvändare – Paul Freires pedagogik inspirationskälla

Andra forskare framhöll vikten av kritiskt tänkande vad gäller medierna från såväl politiska som etiska och pedagogiska perspektiv. Utgångspunkt var Paolo Freires uppfattning av literacy-begreppet: en sociokulturell praxis som belyser, avspeglar och bryter mot maktrelationer (Freire 1970). På så sätt blir 'media literacy' ett begrepp som innefattar kritisk medborgarkunskap – en del av kampen för politiska fri- och rättigheter.

Den i England verksamme forskaren Len Masterman var i hög grad inspirerad av Freires kritiska pedagogik. Masterman vände sig mot den negativa inställningen till television och menade att det istället handlade om att stärka barn och unga som medieanvändare genom att utveckla deras analytiska förmåga för att på så sätt bättre förstå hur mediernas innehåll/text positionerar dem som publik.

Masterman var intresserad av att ge televisionens unga publik frihet att själv utforska mediernas innehåll. Han sammanfattar sin grundläggande tanke med följande ord:

> The central unifying concept of Media Education is that of representation. The media mediate. They do not reflect but represent the world. The media, that is, are symbolic sign systems that must be decoded. Without this principle, no media education is possible. From it, all else flows" (Masterman 1989).

Hans böcker 'Teaching about Television' (1980) och 'Teaching the Media' (1985) fick stor uppmärksamhet långt utanför Storbritannien. Han kritiserades dock för sin begränsning till innehåll utan hänsyn till de bakomliggande processer medietexter genomgår.

Samspelet mellan människa, teknik och medier – bildning och kritisk förmåga i fokus

1. Stärkt medborgarperspektiv i en rådande kultur- och samhällskontext

Kanske var Marshall McLuhan den förste som problematiserade medierna i samhället genom sin syn på medierna som en ekologi. Han stod för en holistisk och kritisk ansats genom sina studier av samspelet mellan människor, teknik och medier och hur detta påverkar människan med såväl sociala som politiska konsekvenser. Men flera forskare kritiserade McLuhan för teknologisk determinism.

McLuhan kan inte förbises när 'media literacy' behandlas. Han medverkade till att begreppet fick en koppling till bildning och prägel av "critical viewing skills" på många håll i världen (Hobbs 2018).

I ett av sina mest kända verk, *The Gutenberg Galaxy* (1962), heter det "Is not the essence of education civil defense against media fallout?" (s. 294). I boken *Understanding Media: The Extensions of Man* uppmanas politiska beslutfattare och lärare att beakta mediers kulturella kontext i relation till sociala rörelser och samhället i stort. Han hade en vision om ett 'klassrum utan väggar' som byggde på aktivt deltagande och engagemang av studenter, en omdefinition av lärarrollen, eliminering av ämnen och reformer för bedömning. Läroplanen skulle fokusera på 'media literacy' med 'training of perception' och konstutbildning. (McLuhan 1960, McLuhan et al. 1977)

2. Skolan i skottgluggen – massmedier i en kontext av moral och etik

Neil Postman (USA) tog sin utgångspunkt i McLuhans medieekologi i sina studier av televisionen i termer av teknologi, processer och strukturer – ofta med starka inslag av moral och etik. Han hade en mycket kritisk inställning till televisionen som han ansåg förstöra det "allvarliga och rationella offent-

liga samtalet" som i århundraden hade upprätthållits av tryckpressen, (Postman 1985, Postman & Weingartner 1969, jmf. Adorno & Horkheimer 1979).

Utbildning kom att bli en av hans kärnfrågor. Postman såg skolan som mer präglad av televisionens underhållningsformat än en seriös skola som gav eleverna grundläggande kunskap och förståelse.

Utgångspunkt i hans arbete kan förenklat uttryckas i tre frågor (Postman 1999):

- What is the problem to which this technology is the solution?
- Am I using this technology?
- Is this technology using me?

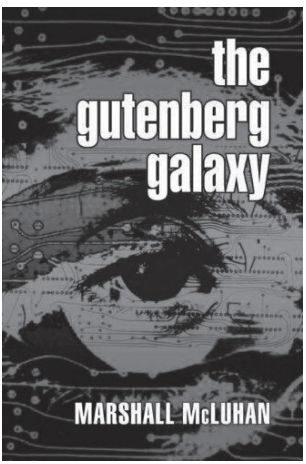

Kännetecknande för Postman var hans nära samarbete med lärare i skilda undervisningssituationer.

Medieekologin med sin holistiska ansats kom att inkludera studier om kultur, grammatik, retorik, semiotik, lingvistik, systemteori, teknik, filosofi, politik etc. Med tiden splittrades kunskapsområdet, men McLuhans forskning fortsätter fortfarande att påverka utvecklingen när vissa forskningstrender formeras – inte minst i stora teknikskiften som rådande digitalisering. Det gäller även innebörden av 'media and information literacy'.

Medieanvändare med makt – teknologiutvecklingen förändrar pedagogiken

I sina studier av kulturella fenomen överskred *Cultural Studies* (Birmingham-skolan) traditionella disciplingränser och fick stort genomslag i medieforskningen inte bara i Storbritannien. Här fanns beröringspunkter med Roland Barthes arbeten. Representation och verklighet utgör grundläggande teoretiska begrepp (Hall 1980). Dessa forskare sökte fånga nya kulturfenomen och kom tidigt att intressera sig för internet och virtuella verkligheter.

Cultural Studies fick ett påtagligt inflytande på begreppet 'media literacy' genom att anlägga en bredare och mer detaljerad praxis för hur medierna, och särskilt populärkulturen, konstruerar versioner av verkligheten, som formar våra liv och identiteter. Här handlade det inte om att fördöma televisionens eller tillkommande nya mediers utbud. Medierna skulle ses som en resurs som unga människor kunde använda och lära av.

Flera forskare studerade hur televisionen – senare även sociala medier – både som format och innehåll kan bidra till att stärka unga människor genom utformningen av läroplaner och lärande. Enkla videoproduktioner för undervisning i klassrummet kunde t.ex. användas för att påvisa stereotypa könsroller i nyhetsutbudet eller musikvideor. På så sätt skulle eleverna producera egna program och bli mer självständiga. Teknologiutvecklingen gjorde att pedagogiken förändrades i grunden och till detta bidrog forskare i hög grad (Teurlings 2010).

Mediefältet vidgades under åren före och efter år 2000 mot bakgrund av digitaliseringen av medier och en tilltagande globalisering. Utvecklingslinjerna är åtskilliga, men flertalet härrör mer eller mindre från de i det föregående nämnda. Beröringspunkterna är fler än vad som kanske kan anas – även om begreppens benämningar varierar.

Idag finns inslag av de flesta traditionerna tolkade i rådande samhälls- och mediekulturer med digitaliseringen i fokus. Men det handlar om ett mer komplext och mångfacetterat begrepp som idag uttrycks i 'media and information literacy' än tidigare mot bakgrund av samhälleliga och informationsteknologiska förändringar.

MIK i dag, i morgon...

Under det gångna halvseklet har vikten av medie- och informationskunniga medborgare i såväl ett utbildnings- som ett policyperspektiv diskuterats på åtskilliga arenor mot bakgrund av politiska, ekonomiska, sociala och snabba informationsteknologiska förändringar i samhället. Förändringar som i många stycken har omskapat medie- och kommunikationssystemet. Medie- och informationskunnighet (MIK) befinner sig i en process där förändringar oavbrutet pågår i samhället, teknologin och medierna.

I det föregående är det i det närmaste ett 100-årsperspektiv som har varit gällande. Med utgångspunkt i den redovisningen är det möjligt att tala om – åtminstone en tendens till – en förskjutning vad gäller begreppsapparaten rörande mediekunnighet i tonvikt

- *Från* ett protektionistiskt anslag *till* att stärka medborgaren genom kunskap och förståelse i ett samhällsperspektiv
- *Från* medieutbildning för barn och unga *till* medie- och informationskunnighet för alla
- *Från* praktik *till* ett kunskapsområde med behov av en samlad policy med samverkan mellan olika samhällssektorer och aktörer i fokus
- *Från* en 'bottom up-' eller 'top down'-process *till* en växelverkan mellan 'bottom up' och 'top down'
- *Från* lokalt *till* lokalt, nationellt och globalt

Vågskålen har mer och mer kommit att väga över för 'empowerment', egenmakt, i relation till 'protection', skydd. Policy-nivån och multistakeholder-modeller har blivit betydligt mer närvarande liksom den globala dimensionen. Det bakomliggande syftet kan dock fortsatt variera. Det kan gälla såväl medborgar- och demokratiperspektiv som mer renodlade tillväxt- och arbetsmarknadsperspektiv, vilket har varit märkbart inom EU. I Sverige myntades begreppet medie- och informationskunnighet (MIK) för tiotalet år sedan och förkortningen MIK blev en term som förekommer allt oftare i en demokrati- och yttrandefrihetskontext.

De flesta kan nog vara överens om att kritisk förståelse av samhället idag är viktigare än någonsin. Det gäller även kunskap om medier och kommunikation. Förenklat kan man tala om två huvudaspekter vad gäller dagens medie- och kommunikationssamhälle: dels erbjuds en enastående uppsättning resurser för människors dagliga liv och sociala/politiska rörelser – till nytta och nöje; dels präglas medielandskapet/kulturen av både gamla och radikalt nya maktprocesser.

Marknaden för information och kunskap har i flera avseenden förvandlats till ett verktyg för olika typer av maktutövande – även antidemokratiska sådana. Förklaringen finns i många stycken att hämta hos transnationella bolag som Meta med Facebook, Instagram, WhatsApp och Messenger, Alphabet, som äger Google och Youtube, samt Amazon, Apple och Microsoft. Hit hör också kinesiskägda Tiktok. De dominerar såväl kommunikationsstrukturen som innehållet på internets plattformar – där användaren betalar med sina personuppgifter. Forskaren Shozhana Zuboff har myntat begreppet övervakningskapitalism (Zuboff 2018).

Flertalet sociala medier saknar såväl ansvarig utgivare som etiska regelverk. Genom att definiera sig som teknikföretag har de undkommit redaktionellt ansvar för det material de publicerar och sprider. Därför finns det sällan någon som kan ställas

till svars och därför har internet med de stora sociala nätverksplattformarna blivit en frizon för bl.a. desinformation, påverkansaktioner, konspiratoriska teorier, extremism, hot och hat – även kriminalitet. Det offentliga rummet har bytt skepnad.

Artificiell intelligens och robotisering sätter ur en medie- och kommunikationssynvinkel samhället på nya prov i pågående politiska, sociala och ekonomiska förändringsprocesser med många möjliga fördelar men även risker, t.ex. ökade kunskapsklyftor. Nya hårdvaror och typer av transnationella företag kommer att se dagens ljus. Medieutvecklingen tar nya vägar.

Detta är i högsta grad frågor av allmän- och samhällsintresse och ställer stora krav på medie- och informationskunnighet (MIK) hos medborgarna. För det behövs såväl bildning – bildning och demokrati hör ihop – och det behövs många olika kunskaper och färdigheter liksom omdöme och inte minst incitament i ett demokratiperspektiv (Buckingham 2018, Kellner & Share 2007, Mihailidis 2019).

På den globala arenan ses medie- och informationskunnighet (MIK) ofta som en del av det som benämns 'democratic learning' – kunskaper som medborgarna behöver för att kunna delta aktivt i samhället – förutom MIK t.ex. kunskap om politiskt beslutsfattande, rättsstaten, medborgarens rättigheter och skyldigheter, nationell och internationell säkerhet (jmf. Buckingham 2018, Mihailidis 2014).

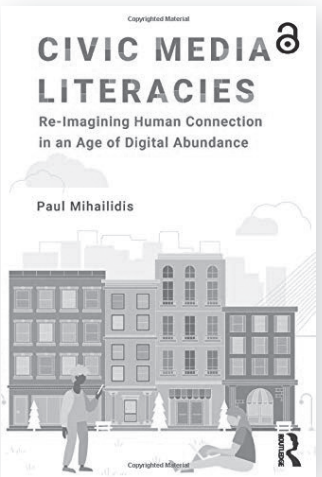

Men en förutsättning för att ett demokratiskt lärande ska få ett reellt värde är grundläggande kunskap i kärnämnen

som modersmål, samhällskunskap, historia, religionskunskap, språk och matematik – en skola av god kvalitet, lika för alla. Inte minst bör påminnas om den symbiotiska relationen mellan *läskunnighet* – att kunna läsa och tolka ord och bild, *skrivförmåga* och *medie- och informationskunnighet (MIK)*.

Inom UNESCO och övriga FN-organisationer betraktas medie- och informationskunnighet (MIK) som en grundläggande mänsklig och medborgerlig rättighet i en allt mer digital och global värld – något som är avgörande för en ökad social integration och delaktighet i samhället. MIK anses vara en mycket viktig del i arbetet för att stärka yttrandefriheten, informationsfriheten och pressfriheten i världen. Artikel 19 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna utgör själva grundvalen för arbetet:

> ”Var och en har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att utan ingripande hysa åsikter samt söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedel och oberoende av gränser.”

Litteratur

Adorno, T.W. & M. Horkheimer (1979). *Dialectic of Enlightenment*. London: Verso.

Anderson J.A. (2008). Media literacy, the first 100 years: A cultural analysis. In: J.K. Asamen, M.L. Ellis & G-L. Berry (eds.). *The SAGE Handbook of Child Development, Multiculturalism, and Media.* Thousand Oaks CA: Sage.

Barthes R. (1957). *Mythologies*. Paris, Editions du Seuil.

Bennet, P. & J. McDougall (eds.) (2013). *Barthes' Mythologies Today: Readings of Contemporary Culture*. New York: Routledge.

Blumler, J. & E. Katz (eds.) (1974). *The Uses of Mass Communications. Current Perspectives in Gratifications Research*. Beverly Hills/London: Sage.

Bordac, S.E. (2014). Introduction to Media Literacy History. *Journal of Media Literacy Education,* 6(2):1-2.

Buckingham, D. (2014). *Developing Media Literacy. Concepts, Processes, and Practices*. London: English and Media Centre.

Buckingham, D. (2018). *Waking up from the digital dream: media education and media reform*. Retrieved from https://davidbuckingham.net/2017/06/06/waking-up-from-the-digital-dream-media-education-andmediareform/

Bulger, M. & P. Davison (2018). The Promises, Challenges and Futures of Media Literacy. *Journal of Media Literacy Education,* 10(1): 1–21.

Carlsson, U. (2019). 'Media and Information Literacy: Field of knowledge, concepts and history.' In: Carlsson, U. (ed.) (2019) *Understanding media and information literacy (MIL) in the digital age. A question of democracy. Knowledge, politics and policy, practice, reflection*. Gothenburg: JMG, University of Gothenburg, pp. 37–56. https://www.gu.se/jmg/understanding-media-and-information-literacy-mil-in-the-digital-age

Carlsson, U. & C.v. Feilitzen (eds.) (1998). *Children and Media Violence.* Yearbook 1998 from the International Clearinghouse on Children, Youth and Media. Gothenburg: Nordicom, Gothenburg University.

Carlsson, U. & I. Sonesson (1982). *Masskommunikationskunskap I skolan*. En utredning för FSMK.

Chapman, M. & M. Oermann (rapporteurs) (2019). *Supporting Quality Journalism through Media and Information Literacy Study. Prepared by the Committee of experts on quality journalism in the digital age (MSI-JOQ)*. Council of Europe. Retrieved from https://rm.coe.int/draft-version-of-msi-joq-study-report-rev-v6-2/168098ab74, p. 5.

Dale, E. (1933). *How to Appreciate Motion Pictures. A Manual of Motion Pictures Criticism Prepared for High School Students*. New York: Macmillan.

Edward T.A. (2013). Media Literacy: History, Progress, and Future Hopes. In: K. E. Dill (eds.). *The Oxford Handbook of Media Psychology.* Oxford: Oxford University Press.

Feilitzen, C.v. & U. Carlsson (eds.) (2004). *Promote or Protect? Perspectives on Media Literacy and Media Regulations*. Yearbook 2003 from the International Clearinghouse on Children,

Youth and Media. Gothenburg: Nordicom, University of Gothenburg.

Forsman, M. (2019). 'Rebalancing MIL. Revised Swedish Curriculum and the emerging media citizen in a new media ecology'. In: Carlsson, U. (ed.) (2019) *Understanding media and information literacy (MIL) in the digital age. A question of democracy. Knowledge, politics and policy, practice, reflection.* Gothenburg: JMG, University of Gothenburg, pp. 37–56.
https://www.gu.se/jmg/understanding-media-and-information-literacy-mil-in-the-digital-age

Freire, P. (1970). *Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.

Hall, S. (1973). "Encoding/decoding". In: Centre for Contemporary Cultural Studies (ed.). *Culture, Media, Language.* Working Papers in Cultural Studies, 1972–79. London: Hutchinson, pp. 128–38.

Hall, S. (1997): *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*, London: Sage.

Hobbs, R. (2016). "Historical Roots of Media Literacy". In: R. Hobbs (ed.) *Exploring the Roots of Digital and Media Literacy through Personal Narrative.* Philadelphia: Temple University Press. pp. 9–36.

Hobbs, R. (2018). *Media and Meaning-Making in the Fake News Age. Project Information Literacy Smart (PIL).* Interview by A. Head and M. MacMillan. Retrieved from https://www.projectinfolit.org/renee-hobbs-smart-talk.html

Hobbs, R. & A. Jensen (2009). The Past, Present, and Future of Media Literacy Education. *Journal of Media Literacy Education,* (1): 1-11.

Hoggart, R. (1958). *The Uses of Literacy.* Harmondsworth: Penguin Books.

Jolls, T. & C. Wilson (2014). The Core Concepts: Fundamental to Media Literacy Yesterday, Today and Tomorrow. *Journal of Media Literacy Education,* 6(2): 68-78.

Katz, E. & P. Lazarsfeld (1955, 2006). *Personal Influence: the Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. New Brunswick: Transaction publishers.

Kellner, D. & J. Share (2007). "Critical Media Literacy, Democracy, and the Reconstruction of Education". In D. Macedo & S.R. Steinberg (eds.) *Media Literacy: A Reader.* New York: Peter Lang Publishing. pp. 3–23.

Lasswell, H.W. (1927). *Propaganda Techniques in the World War.* New York: Peter Smith.

Lasswell, H. (1948). 'The Structure and Function of Communication in Society'. In L. Bryson (ed.) *The Communication of Ideas*. New York: Institute for Religious and Social Studies. pp. 215–228.

Lippman, W. (1922). *Public Opinion*. New York: Harcourt, Brace & Co.

Maletzke, G. (1963). *Psychologie der Massenkommunikation. Theorie und Systematik*. Hamburg: Hans Bredow-Institut.

Masterman, L. (1980). *Teaching about television*. London: Palgrave.

Masterman, L. (1990, 1985). *Teaching the Media*. London: Routledge.

Masterman, L. (1989). *Media Awareness Education: Eighteen Basic Principles.* Center for Media Literacy (CML). https://www.medialit.org/reading-room/media-awareness-education-eighteen-basic-principles

McLuhan, M. (1960). *Classroom without Walls. Explorations in Communication: An Anthology*. Boston: Beacon Press.

McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: Making of Typographic Man.* Toronto: Toronto University Press.

McLuhan, M. (1964 (2012)). *Understanding Media: The Extensions of Man.* London: Routledge.

McLuhan, M., E. McLuhan, & K. Hutchon (1977). City as Classroom: *Understanding Language and Media*. Agincourt, ON: Book Society of Canada.

McQuail, D., J.G. Blumler, & J. Brown (1972). 'The television audience: A revised perspective'. In D. McQuail (ed.) *Sociology of Mass Communication* Middlesex, England: Penguin, pp. 135–165.

Mihailidis, P. (2014). *Media Literacy and the Emerging Citizen. Youth Engagement and Participation in the Digital Culture*. New York: Peter Lang.

Mihailidis, P. (2019). *Civic Media Literacies Re-Imagining Human Connection in an Age of Digital Abundance*. New York: Routledge.

Postman, N. (1985). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business.* New York: Viking.

Postman, N. (1999). *Building a Bridge to the 18th Century: How the Past Can Improve Our Future*. New York: Vintage Books. p. 42.

Postman, N. & C. Weingartner (1969). *Teaching as a subversive activity*. New York: Delacorte Press.

Surgeon General's Scientific Advisory Committee on Television and Social Behavior (1972). *Television and Growing Up: The Impact of Televised Violence.* Washington DC: U.S. Government Printing Office.

Teurlings, J. (2010). Media literacy and the challenges of contemporary media culture: On savvy viewers and critical apathy. *European Journal of Cultural Studies,* 13(3): 359–373. DOI: 10.1177/1367549410363202.

The Spens Report (1938). *Secondary Education with Special Reference to Grammar Schools and Technical High Schools.* London: HM Stationery Office. http://www.educationengland.org.uk/documents/spens/spens1938.html

UNESCO (2004). *The Plurality of literacy and its implications for policies and programmes: position paper*. UNESCO: Paris. www.unesdoc.unesco.org images/0013/001362/136246e.pdf

UNESCO (2011). *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers.* Paris: UNESCO. (Authors: Wilson, C., A. Grizzle, R. Tuazon, K. Akyempong, och C.K. Cheung).

UNESCO (2013). *Media and Information Literacy. Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO.
http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002256/225606e.pdf

UNESCO (2013). *Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies.* Paris: UNESCO. Retrieved from http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002246/224655e.pdf

Williams, R. (1974). *Television: Technology and Cultural Form*. New York: Schocken Books.

Zuboff, S. (2018). *The Age of Surveillance Capitalism. The Fight for a Human Future at the Frontier of Power*. New York: Public Affairs.

Ulla Carlsson är professor och innehavare av en UNESCO Chair on Freedom of Expression, Media Development and Global Policy på JMG vid Göteborgs universitet, där hon tidigare under många var direktör för det nordiska medieforskningscentret Nordicom. Hon har publicerat en rad böcker om yttrandefrihet och medieutveckling, varit styrelseledamot i flera internationella forskningsorganisationer och haft expertuppdrag för bl.a FN, EU, Nordiska ministerrådet och den svenska regeringen.

e-post: ulla.carlsson@gu.se

■ ■ ■

Pia Schmidt de Graaf

Sveriges första tryckfelsmässa

Under Svenska Mässans tre första år – 1918, 1919 och 1920 – gav Svenska Journalistföreningens Göteborgskrets i avsikt att pigga upp evenemangets besökare ut tidningen *Mässhaken*. Medarbetarna var kända skribenter och tecknare och tonen i spalterna lättsamt kultiverad. I det sista numret publicerades en rapport från en rätt originell mässa i mässan. Pia Schmidt de Graaf har läst den.

Sveriges första tryckfelsmässa ägde rum i Göteborg sommaren 1920, om man får tro det långa reportaget i *Mässhaken* från samma år. Arrangemanget ägde, enligt den osignerade artikeln, rum i Konsert- och Exercishuset i Göteborg: ”Alla svenska tidningar på två undantag när äro representerade. De två, vilka lysa med sin frånvaro, äro Grönköpings Weckoblad, som i tryckfelsmässan ser ett beklagligt utslag av illojal konkurrens samt Mässhaken, vilken är den enda svenska tidning som hittills alltid undgått tryckfel.”

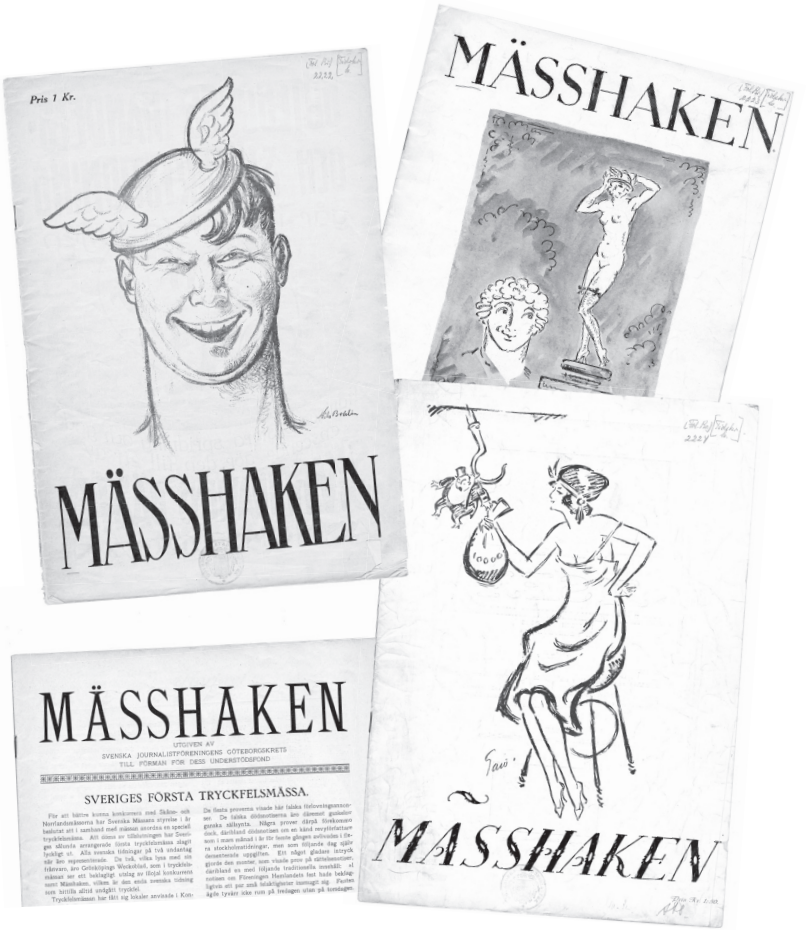

Det var i mitt arbete med utgivningen av Evert Taubes brev[1] som jag fann tidningen *Mässhaken*. Enligt egen uppgift skulle Taube ha skrivit en berättelse, som jag inte kände till sedan tidigare, i denna tidning.

[1] Taube, Evert. *Brev 1902-1924* / inledning, urval och kommentarer av Pia Schmidt de Graaf. 2021.

Mässhaken utgavs av Svenska Journalistföreningens Göteborgskrets till förmån för dess understödsfond åren 1918, 1919 och 1920. Syftet var att åt Svenska Mässan ”ge ett gladare intryck”. De vackra häftena, i tabloidformat, med tecknade omslag i färg trycktes hos Wezätas tryckeri i Göteborg. Och att döma av annonserna i tidningen har nog *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* varit en av de större sponsorerna.

Den första Svenska Mässan, initierad och anordnad av Handelskammaren i Göteborg, invigdes den 8 juli 1918 av Gustav V och drottning Victoria. Den dagen var också första numret av *Mässhaken* klart, trots en del svårigheter med att färdigställa det. Det kunde köpas av mässbesökarna för det facila priset av 1 kr.

> En journalist är en medborgare, som har så mycket med alla andras affärer att göra, att han högst sällan och då endast under en paus mellan sensationerna har tid att sköta sitt eget.

Det var under en sådan paus som *Mässhaken* tillkom, berättar signaturen Bambino i första numret.

Flera namnkunniga var villiga att skriva i *Mässhaken*, men dagen före pressläggning fattades ännu manuskript till mer än hälften av tidningen. På kvällen lyckades då ”den mest ansvarige” samla en del medarbetare. Han stängde in dem i ett rum och gav dem två timmar att leverera sina manuskript. ”Manuskript tillverkades med svindlande fart, och *Mässhaken* kunde utkomma i rätt tid. Nästa gång den utgives skall redaktionen interneras i en konklav på ett mycket tidigare stadium.”

Medarbetarna i *Mässhaken* bestod mestadels av journalister och tecknare från *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* samt *Ny Tid*. Några av de namnkunniga är ännu välkända. Förutom av Evert Taube finner vi teckningar, dikter och kortare berättelser av bland andra Nils Bohlin, Martin Koch, Signe Lager-

löw, Fredrik Nycander, Dan Andersson och Nils Hörle (signaturen Bambino).

”Vårvisa till min broder Joakim i Göteborg” är en av flera dikter som Dan Andersson, verksam vid *Ny Tid* 1917–1918, bidragit med.

Martin Koch, medarbetare i *GHT*, gör i ett av alla sina bidrag, en återblick på Mässans historiska föregångare. Hans berättelse ”Vikingar och köpmän” utspelas på 900-talet vid Göta älvs mynning, där vikingar, med Brännö som handelscentrum, sålde trälar, ull och pälsverk och köpte guld och vapen.

För att ytterligare liva upp mässbesökarna fanns i varje nummer en specialskriven visa som t.ex. ”Mässhakesångarnes trall” med text av Fritz Schiel och musik av William Rölling eller ”En lämpelig visa”. Att sjungas ”efter det lessamma krigets slut. Orden af Hörle, musiken af Rölling och sjunges af Strandman”.

Mässhaken har också låtit sin tecknare avkonterfeja en del vid tiden kända publicister och redaktörer som Hakon Wigert-Lundström, Edvard Alkman, Torgny Segerstedt och Emil Rosén för att nämna några. Kända Göteborgsprofiler och ”revyfigurer” har också fått sina tecknade porträtt i *Mässhaken*.

Dr Hakon Wigert-Lundström

Från tryckfelsmässan 1920 meddelas ”att alla svenska tidningar med undantag av Mässhaken har sin speciella oavlönade men alltid fruktansvärt energiske Tryckfelsnisse, därom vittna de tusentals utställda tryckfel i 48 olika montrer.”

Utställningen har olika teman som Rubrikkonst, Ombrytningsfel, Falskt och Rättelsenotiser. Med början vid ”rubrikmontrerna” får vi följa med på en rundvandring. ”D.N. innehade 21 av dessa trots att tidningen icke vågar räkna på någon större avsättning för sin rubrikkonst. Av de utställda proverna fick man tydligt klart för sig, att t.o.m. den enklare rubrikkons-

ten kan vara djäklig nog. Därom vittnade bl.a. rubriken i en göteborgstidning till en liten notis, i vilken lästes, att en boj blivit utlagd för att markera det ställe, där det för en tid sedan sjunkna fartyget beräknades ligga. Rubriken löd: 'Utmärkt vrak'. Stockholmsjournalisternas försök att i rubrikerna låta sin spiritualitet lysa fram märktes i en rubrik över ett telegram om att värderade mäster Aug. Palm varit i Göteborg och talat på ett antiförbudsmöte, under vilken häftig debatt ägt rum. Rubriken blev: 'Animerad Palmsöndag i Göteborg'. Efter den betan bör stockholmarna icke gå omkring och säga elakheter om göteborgarnas vitsar!"

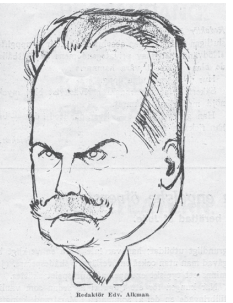
Redaktör Edv. Alkman

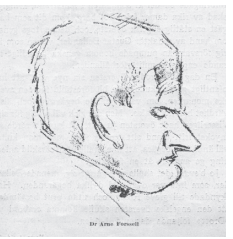
Dr Artur Fersoll

Under rubriken Falskt visades mestadels falska förlovningsannonser. "De falska dödsnotiserna äro däremot guskelov ganska sällsynta." Detta till trots har *Mässhaken* lyckats hitta prov på sådana, "däribland dödsnotisen om en känd revyförfattare som i mars månad i år för femte gången avlivades i flera stockholmstidningar, men som följande dag själv dementerade uppgiften."

Svårigheterna med att publicera rättelser illustrerades med följande exempel: "Tryckfelsnisse var igår framme och presenterade en person, som han kallade Kornprinsen. Det skulle naturligtvis vara Knorprinsen."

Exemplen på att Tryckfelsnisse blandat och bytt ut bokstäver var talrika. En fackförening beslöt att "sälja två ombud" i stället för att välja dem. I en intervju med en chef för Systembolaget kunde man läsa att "Fan har meddelat, att utminuteringsställena skola vara stängda den 1 maj".

Bland ombrytningsfelen finns exempel från en minnesfest i Göteborg, som kom att ombrytas med en notis om vårens islossning: ”Festen pågick långt in på småtimmarna. Landshövdingen greve Snoilsky och borgmästare Svanberg deltogo i densamma och anträffades på morgonen flytande i älven nedåt Hisingsbron.”

Även bland familjenotiserna har *Mässhaken* lyckats finna ombrytningsfel: ”En s.k. vänskapsmatch utspelades på söndagen i Falköpings kyrka mellan handlanden Karl Davidsson och fröken Hertha Solberg, dotter till” etc.

Evert Taube då? Jo, hans berättelse *Herr Andersson, bror min och jag* är ett förväxlingsdrama som bygger på en verklig händelse som hade inträffat tidigare under våren 1918 då Evert blivit förväxlad med sin äldre bror. Men det är en helt annan historia…

Litteratur

Bergendahl, Erik. *En modern institution med gammal tradition. En återblick med anledning av Svenska Mässans i Göteborgs 30-årsjubileum*. Göteborg, 1947.

Taube, Evert. *Brev 1902-1924*. Inledning, urval och kommentarer av Pia Schmidt de Graaf. (2021).

Mässhaken 1918, 1919, 1920.

Pia Schmidt de Graaf är forskningsbibliotekarie och arbetade under många år vid Göteborgs universitetsbibliotek med arkiv och äldre samlingar. Hon har skrivit en biografi över *Astri Bergman Taube* och böcker om Evert Taube samt utgivit och redigerat Evert Taubes brev, *Brev från Bohuslän* och *Brev 1902-1924*.

e-post: piadegraaf@gmail.com

■ ■ ■

Peter Dahlén

Med Hyland och Jerring jorden runt

Till de historiska olympiska spelen i Melbourne 1956 – de första på södra halvklotet – skickade AB Radiotjänst sina båda stjärnreportrar Sven Jerring och Lennart Hyland. Som historisk kan man också beteckna den rekordlånga reportageresa som de bestämt sig för att i anslutning till sitt uppdrag där gripa tillfället att göra. Under två månader besökte de fyra kontinenter. Det resulterade i fem program – rapporter från Rom, Karachi, Bangkok, Hongkong, Fidji, Hawaii och Los Angeles – som under julhelgen 1956 och i januari 1957 sändes i Rikskanalen.

År 1956 arrangerades, mellan den 22 november och den 8 december, de olympiska sommarspelen i Melbourne.[1] AB Radiotjänst, som i oktober 1957 bytte namn till Sveriges Radio AB, kom att skicka sina två stjärnreportrar Sven Jerring (1895–

[1] De grenar som ingick i den olympiska ridsporten avgjordes i Stockholm mellan 10 och 17 juni 1956, eftersom de australiensiska karantänsbestämmelserna satte stopp för införseln av hästar i landet.

Från pressläktarens radio- och tv-sektion. Foto: Australian Broadcasting Corporation.

1979) och Lennart Hyland (1919–1993) för att rapportera från spelen. Australien var den enda vita fläcken på radions reportagekarta – dit hade ingen svensk radioman åkt tidigare.[2] Jerring och Hyland passade också på att göra en hel svit inspelade reportage längs resvägen, som, var det tänkt, skulle sträcka sig jorden runt, till alla fem världsdelarna. Det blev till slut en färd till fyra kontinenter – den mest omfattande reportageresan dittintills i Radiotjänsts historia.

Syftet med denna artikel är att berätta om detta reportageprojekt, de tekniska förberedelser som gjordes för att dagliga radiorapporter från spelen i Melbourne hem till Sverige skulle kunna sändas över så stora avstånd samt resan till och från Melbourne, under vilken reportagen från övriga länder gjordes, inspelade på band. Men först något om tidskontexten.

Andra halvan av 1950-talet innebar flera snabba förändringar inom radion, bland annat beroende på framväxten av

[2] Dahlén 1999, s. 294–96.

televisionen. På sommaren 1955 slutade Elof Ehnmark (far till författaren och journalisten Anders Ehnmark) som radiochef. Hans betydligt mer kraftfulle efterträdare blev Olof Rydbeck. Samtidigt utökades radion med ytterligare en kanal vid sidan av Rikskanalen, Program 2, med officiell start 26 november 1955.[3] I samband med P2-starten ledigförklarades inom talavdelningen redaktionschefstjänster på bl.a. den nystartade idrottsredaktionen. I januari 1956 utsågs Lennart Hyland till chef för den. Hyland blev även 1:e reporter och var inte bunden vid uppdraget att syssla bara med sport utan kunde fortsätta röra sig över redaktionsgränserna. Han hade börjat referera idrott i radion 1945 och erhöll fast anställning som allmänreporter 1946.[4]

Mörk bakgrund

Jerring, som fyllde 60 år i december 1955, tillhörde inte den nya idrottsredaktionen. Istället beslutade styrelsen i november 1955 att han med bibehållande av titel och ställning skulle ingå i direktionen som programdirektör.[5] Den vittbereste Jerring hade detta år, 1955, också gjort en resa till Etiopien, vilket var den första mera omfattande reportageresa som Radiotjänst hade gjort till ett så kallat u-land.[6] De olympiska spelen i Melbourne och annorstädes, med alla politiska konflikter, lockade honom dock allt mindre. (De efterkommande spelen i Rom 1960 kom att bli hans sista.) Exempelvis valde Egypten, Irak och Libanon att bojkotta OS i Melbourne som en protest mot Israels invasion av Egypten 29 oktober 1956 i konflikten om Suezkanalen. Nederländerna, Schweiz och Spanien bojkottade spelen på grund av Sovjets invasion av Ungern den 4 novem-

[3] Dahlén 1999, s. 288–89. Om tillkomsten av P2, se Franzén 1991, s. 237–40.
[4] Dahlén 1999, s. 220–21.
[5] Dahlén 1999, s. 293.
[6] Franzén 1988, s. 374–75.

ber 1956. Sovjets blodiga framfart i Ungern hade även väckt frågan om Sverige borde delta i spelen. Jerring tyckte att den bakgrunden var alltför mörk och att det inte borde hållas några olympiska spel ”i en tid som denna”.[7] Men spel blev det, och Jerring slog följe med Hyland. Säkerligen lockade möjligheten att kunna göra reportage längs den unikt långa färdvägen.

Det var dock inte några inträngande eller avslöjande socialreportage som Jerring hade för avsikt att göra. Han rapporterade nästan aldrig om politiska förhållanden och ansåg heller inte att hans utlandsreportage, hans reseberättelser, var särskilt djuplodande. Inför resan till Melbourne och jorden runt klargjorde Jerring att Hyland och han vid sidan av radioreferaten av OS-tävlingarna skulle göra, som han själv uttryckte det, ”några ’ytliga’ resereportage i vykortsform”.[8] Speciellt Jerrings reportage brukade gå ut på att göra svenskarna mera hemma ute i världen, och det tyckte han var det viktigaste.[9]

Som han brukade göra på sina reportageresor kom Jerring även denna gång att producera avsnitt av *Barnens brevlåda* på platser han besökte: från bland annat Bangkok och Manilla blev det barnbrevlådor.[10] Inför frånvaron i Sverige under Melbourneresan spelade han inte in något brevlådelager i förväg, det fick bli andra barnprogram, mest repriser, på torsdagarna i stället under OS, sade han.[11] Men för att inte tappa kontakten med barnen skulle han till varje torsdag skicka ett bandat inslag från Melbourne.

Även en annan programpunkt kom att påverkas av att Jerring gav sig ut på denna reportageresa, Nobelfesten. I en insändare till *Svenska Dagbladet* klagade en vitter herre, C. G. Santesson, på utsändningen måndagen den 10 december 1956,

---

[7] Citat i Franzén 1988, s. 378.
[8] *Dagens Nyheter* 5/10 1956, s. 15.
[9] Franzén 1988, s. 374.
[10] Franzén 1988, s. 378.
[11] *Dagens Nyheter* 5/10 1956, s. 15.

kl. 17.20 av ”ett av säsongens allra främsta kulturella evenemang, Nobelfesten”, som han menade säkerligen var en missräkning för många lyssnare landet runt.[12] Varför hade sändningen kortats ner detta år, undrade Santesson:

> Man är ju i detta fall van vid att få höra Sven Jerring, som brukar sköta denna ingalunda oviktiga detalj med osviklig rutin och stor takt. Som det nu var, fick man av prisutdelningens tidigare skeden blott på inspelade skivor höra fragment, vilka ideligen störande avbrötos av hallåmannens [programledarens] kommentarer. På detta sätt lyckades man rasa ikapp tiden (Nobelfesten hade börjat kl. 16.30) och lyssnarna fingo in extenso höra slutet, d.v.s. Hjalmar Gullbergs korta men eleganta anförande om litteraturpristagaren och de ord han på spanska yttrade till dennes representant. Detta var det positiva av utsändningen och noteras med tacksamhet.

Han fick svar av Philip von Krusenstierna, pressombudsman på Radiotjänst, som framhöll, att den vanligtvis två timmar långa direktutsändningen ”ingalunda uppskattas av det stora flertalet lyssnare. Endast ett mycket litet fåtal har förutsättningar att delvis förstå vad som sägs.”[13] Det hade därför länge varit ett önskemål att förkorta sändningen från Nobelfesten, och då nu Sven Jerring detta år var förhindrad på grund av jordenruntresan ”ansågs det inom radioledningen – inte minst av Sven Jerring själv – att tiden var mogen att pröva en ny form för att ge lyssnarna del av Nobelfesten”. Dock hade Radiotjänst med detta arrangemang inte bundit sig för framtiden, avslutade von Krusenstierna.

[12] *Svenska Dagbladet* 23/12 1956, s. 4.
[13] Ibid.

Televisionen på väg

Det finns anledning att i detta sammanhang också nämna något om televisionens villkor vid OS i Melbourne – som en bakgrund till betydelsen av rapportering via radio.

Efter några år av provsändningar hade televisionen i Sverige officiellt sin premiär den 15 september 1956, alltså bara ett par månader innan Melbourne-OS skulle inledas. Försök med produktion av ett eget nyhetsmagasin började redan 1954, något som resulterade i *TV-journalen* som med Erik Bergsten som redaktör hade premiär i augusti 1955.[14] *TV-journalen* kom att bli föregångaren till *Aktuellt* som startade den 2 september 1958.

Den 8 november 1956 utökades nyhetsverksamheten till två TV-journaler i veckan. Förutom den vanliga halvtimmesjournalen på tisdagar började man då med en journalkvart även på torsdagarna. Båda journalerna skulle som dittills omfatta nyheter från in- och utlandet. Två utländska filmjournaler stod till Bergstens förfogande: den franska Minervajournalen som man abonnerat på sedan *TV-journalens* start, samt en speciell filmjournal för TV gjord av CBS i London – ett internationellt samarbetsorgan för en rad TV-bolag.

Bakgrunden till denna utvidgning av *TV-journalens* verksamhet var enligt TV:s programchef Per Martin Hamberg, att man under de olympiska sommarspelen i Melbourne ville försöka komma med TV-referat två dagar i veckan. Avsikten med att sjösätta två journaler redan den 8 november var att man ville ”hinna bli varm i kläderna” före OS-starten. Några kommunikationssatelliter existerade inte ännu, så direkta TV-sändningar var omöjliga – det handlade fortfarande om filmat material som måste transporteras över världen med båt eller flyg. Planen var att man efter OS skulle fortsätta köra *TV-journalen* två gånger i veckan. Hamberg räknade också med

[14] Dahlén 2008. Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 108–114, 124–127.

att radions utsända Sven Jerring och Lennart Hyland skulle kunna ”dirigera CBS-filmerna med hänvisning till våra speciella önskemål”.[15]

Detta skulle dock visa sig vara lättare sagt än gjort. Fram till och med OS i Helsingfors 1952 hade Internationella Olympiska Kommittén (IOK) valt att behandla spelen som ett ”nyhetsevenemang” och ge TV- och radionätverk fri tillgång. Detta ändrades i samband med OS i Melbourne. Inför spelen motsatte sig USA:s stora TV-nätverksbolag att betala för sändningsrättigheter, och förhandlingarna med såväl amerikanska som europeiska TV-bolag misslyckades. Istället förhandlade IOK fram ett exklusivt avtal om film- och videodistribution med ett Londonföretag och erbjöd andra medieföretag knappa nio minuters bevakning per dag.[16] Det ledde till att TV-nätverk runt om i världen bojkottade Melbourne-spelen. I USA var endast sex förinspelade halvtimmesprogram tillgängliga i ett fåtal oberoende kanaler.[17] Denna konflikt i kombination med den snabba medieutvecklingen fick IOK att ett par år därefter, 1958, officiellt erkänna TV-rättigheter som en form av egendom och tillåta värdstadens olympiska organisationskommittéer att förhandla om rättighetsavgifter och ta emot vinsten.

Tekniska utmaningar

Att direktsända radio hem över halva jordklotet 1956 med säkrad ljudkvalitet lät sig ännu inte göras. Några kommunikationssatelliter existerade alltså inte, de kom först i början av 1960-talet. Sändningarna måste därför ske via kortvåg eller telefonnät. Kortvåg är beteckningen på elektromagnetiska vågor med liten våglängd mellan 10 och 100 m. Kortvågssändningar reflekteras av jonosfären och radiovågorna kan studsa

[15] Citerat i Dahlén 2008, s. 46.
[16] Gruneau and Neubauer 2012, s. 137.
[17] Whannel 2012, s. 262–63.

mellan jonosfären och marken, vilket leder till hörbarhet över mycket stora avstånd under goda förhållanden. Hörbarheten varierar dock starkt med förhållandena i jonosfären, till exempel med solens aktivitet, årstid och tid på dygnet. Detta skulle också komma att påverka sändningarna från Melbourne.

Förmodligen var det en kombination av svåra sändningsförhållanden och bolagets ekonomi som gjorde att Radiotjänst inledningsvis, i mars 1954, beslutade att bara skicka en medarbetare till Melbourne, ett uppdrag som sannolikt skulle gå till Jerring.[18] Verkställda prov i december 1955 bekräftade att någon tillförlitlig radioförbindelse inte gick att ordna, och direktreferat ansågs därmed ogenomförbara.[19] Jerring fick därför i uppdrag att i samråd med förefintlig expertis bland annat undersöka möjligheten att ordna teleprinterförbindelse.

Radiotjänst förberedde de olympiska sändningarna från Melbourne i ett års tid, och i februari 1956 kom besked om att Radiotjänst i princip nu hade beslutat att sända två reportrar, Hyland och Jerring. Överföring av rapporter och referat från Melbourne till Sverige var alltså möjlig men problematisk. Man hade experimenterat länge med provsändningar, berättade Hyland.[20] Något förstklassigt resultat hade inte nåtts, vare sig på kortvåg eller på radiotelefoni, men kvaliteten var acceptabel och de hoppades att sändnings- och mottagningsförhållandena skulle bli ännu bättre när det var dags för OS.

Fördelningen av sändningstiderna mellan de många radiobolagen som ville skildra spelen i Melbourne hade givit upphov till långa diskussioner, men preliminärt var Sveriges sändningstider nu fastställda. Lyssnarna skulle få två tjugominuterspass mellan kl. 8 och 10.30 på morgonen, ett pass kl. 11.30 och ett annat kl. 13.30. Dock hoppades man att nya förhandlingar skulle kunna ge Sverige lämpligare tider.

---

[18] SR dokumentarkivet: Chefskollegium 23/3 1954, § 4.
[19] SR dokumentarkivet: Direktionsprotokoll 27/12 1955.
[20] *Svenska Dagbladet* 18/2 1956, s. 13.

Detta var det hittills vanskligaste radioreportaget, sade Televerkets experter.[21] Sven Jerring och Lennart Hyland var på plats, men det var i och för sig ingen garanti för att svenska folket fick förstklassiga idrottsskildringar eftersom de två i allra högsta grad var beroende av den tillgängliga tekniken år 1956. Det fanns tre vägar att sända hem radioreportagen från OS. De utgjorde reserver för varandra. Om en förbindelse föll skulle kontakten provas via en annan och kopplas in.

1. Den långa överföringsvägen började via telefontråd till Sydney. Ljudet skulle sedan fortsatta österut runt jorden via telefonnätet. Detta skulle troligen gå med radiotelefoni (som är en trådlös överföring i en del av telefonnätet) till San Francisco, därifrån vidare via USA:s landkabelnät till New York och därpå vidare per telefonnätet via atlantkabeln till Skandinavien.
2. Den andra vägen omfattade trådförbindelse till Sydney, fortsatte med kortvågssändning till London (eventuellt över Ceylon) och vidare per kabel till Skandinavien och Stockholm. Sändning skulle göras med australiska högeffektsändare på kortvåg, som tillfälligt lånades ut till de olika radiobolagen som bevakade OS.
3. Via kortvåg direkt från Australien.

Enligt Lars Jonsson, som 1964–2014 var teknikutvecklare på Sveriges Radio och som jobbat mycket med HF-tekniken (High Frequency), visar punkt 1 att man fick hem ljudet österut via radiotelefoni i det ordinarie långdistanstelefonnätet över Stilla Havet till San Francisco och sedan på land över USA via telefonkablar till New York och sedan via atlantkabeln hem till Sverige: ”Detta är troligen den normala vägen för långdistanssamtal från Australien till Sverige genom det internationella telefonnätet. Överföringen sker med olika tekniska system,

[21] *Östhammars Tidning* 29/11 1956, s. 8. *Svenska Dagbladet* 23/11 1956, s. 9.

precis som det alltid har varit."[22] Punkt 2 visar att man gick andra vägen via det internationella telefonnätet, alltså västerut över Asien till Sverige.

På Televerkets radiostationer i Enköping och på Onsalahalvön söder om Göteborg fanns speciella mottagare med riktantenner. Vilka frekvenser och tider som teknikerna hade att arbeta efter var känt. Från dessa stationer sändes materialet per ledning till Stockholm, varifrån det sändes ut i vanlig ordning över riksnätet.[23] De atmosfäriska störningarna gjorde att de här långväga förbindelserna vid vissa tillfällen gav en dålig ljudkvalitet.

I detta tekniska samarbete hade de fyra nordiska länderna gått samman, vilket inte minst var till stor fördel med hänsyn till de höga kostnaderna. Mottagningsförhållandena på den amerikanska västkusten, alltså i San Francisco, var i allmänhet goda. Sändningskostnaderna var cirka 85 kr per minut (motsvarande 1 235 kr år 2021), och därför var avsikten att endast anlita denna station för tidiga morgonsändningar. Först klockan 8 på morgonen öppnade trafiken på London, och där var kostnaden endast cirka 42 kr i minuten. Kortvågen från Australien var helt gratis, men mottagningsförhållandena var osäkra. Ibland gick det bra, ibland misslyckades det. Solfläckars rörelser, atmosfäriska störningar, oväder och annat gjorde mottagningen vansklig. Radion i Australien hade normalt fyra kortvågssändare, två med effekten 100 kW och två på respektive 50 och 10 kW. Under spelen var dessa samt tre extrasändare helt reserverade för utländska radiomän.

Sveriges tekniske expert i Melbourne var Assar Svensson, ingenjör och känt namn inom radiotekniken. Han var Tele-

[22] Lars Jonsson i e-brev till mig 28/10, 2021. Jag tackar för dessa uppgifter. Tack också till Göran Elgemyr, som satte mig i förbindelse med Lars Jonsson och som även har kommenterat mitt manus.

[23] Forssberg skriver i sin Hyland-biografi, 2013, s. 159, att det som stod till buds för Hyland och Jerring var "en teleprinterförbindelse", vilket inte är helt korrekt.

verkets utsände för att klara upp tekniken i Melbourne. Där hade Jerring och Hyland även tillgång till specialbyggd inspelningsapparatur, sannolikt Maihak-bandspelare, med vars hjälp de kunde göra upptagningar på olika arenor. Genom dessa var det möjligt att göra intervjuer med de tävlande idrottarna och låta lyssnarna hemma i Sverige få höra dem berätta varför det gick bra eller dåligt i tävlingarna.

Också direktreportage kunde göras och medelst kortvåg sändas direkt till det olympiska radiocentret. Därifrån kopplades sändningen till en speciell studio för utsändning per kortvåg i eterhavet eller också till ett speciellt rum, varifrån radiotelefoni bar ut nyheterna. Mer specificerat så innebar det troligen, att överföringar skedde via tråd/kabel från arenorna till en central mixpunkt i OS-radiocentret eller i den australiska radions ordinarie radiohus och studior. Mycket av materialet spelades in på plats och redigerades innan det överfördes; förmodligen var bara en liten del direktsändningar. Små studior hade byggts upp för de olympiska radiogästerna, varvid sju kvadratmeter stod till svenskarnas förfogande. Utrymmet var både studio och kontrollrum. En australisk tekniker var avdelad för att hjälpa reporterduon från Sveriges radio.

Såg man till de stora kostnaderna som var förenade med radioreportagen från Melbourne var utgifterna för de tre utsända – Jerring och Hyland plus teknikern Svensson – ”rätt rimliga”, tyckte signaturen Morris i *Östhammars Tidning*: ”Resor och uppehälle behöver kanske inte bli mycket dyrare än 35,000 kronor. De *stora* summorna slukas av distributionen” (35 000 kr då motsvarar 508 500 kr år 2021).[24] Det lyssnarna fick höra, skrev Morris vidare, torde i allmänhet bli bandupptagningar, som i slutgiltigt skick redigerats av Folke Olhagen och hans medhjälpare på hemmaredaktionen. Vissa händelser var det dock meningen att sända direkt. Artikeln avslutades

[24] *Östhammars Tidning* 29/11 1956.

Sven Jerring intervjuar en svensk guldmedaljör – femkamparen Lasse Hall. Foto: Sjöberg Bildbyrå.

med följande ord: "'Sveriges Radio, Melbourne', låter så enkelt när anropet når fram till lyssnarna, men för de många som arbeta med uppgiften är det ett komplicerat tekniskt äventyr, om vars lyckliga genomförande man tillsvidare endast kan hoppas det bästa."

"Som viskningar"

I radions Program 2 lämnade Jerring och Hyland söndagen den 18 november 1956 den första rapporten från de olympiska spelen i Melbourne. Jerring inledde med ett ”Sveriges Radio–Melbourne”, ett radioanrop som utsändningarna skulle börja med. Premiärsändningen, från stadion, var en förolympisk rapport och hörbarheten var enligt *Svenska Dagbladet* ”utmärkt”.[25] Tisdagen den 20 november skrev tidningen att Jerring och Hyland, ”Radiotjänsts till Melbourne utsända sportexperter, kommer att skingra svenska folkets dystra tankar under morgontoaletten” från och med fredagen den 23 november, som var den första egentliga olympiska tävlingsdagen.[26]

Första utsändningen från Melbourne skulle nämligen äga rum varje dag runt kl. 7.05, så länge spelen fortgick. Vid den tidpunkten var kl. 16.05 i Australien, varför de båda radiomännen borde ha hunnit samla mycket information under dagen till de svenska morgonlyssnarna. Radiotjänst återkom dagligen ytterligare två gånger, kl. 11 och kl. 18.20. Vid den sista tidpunkten presenterades en sammanfattning av den gångna dagens händelser.

Invigningen den 22 november skildrades i en utsändning kl. 9 på morgonen. Trots alla förberedelser blev det problem redan vid denna egentliga premiärsändning via kortvåg. Jerring hördes först kl. 9.55, och då var kvaliteten dålig. ”Förklaringen kommer väl så småningom”, skrev *Svenska Dagbladet*: ”Det kan ha berott på atmosfäriska störningar – fastän norrmän och danskar sände programenligt – och det kan ha berott på missförstånd.”[27] När Jerring väl kom igenom gick sändningen kortaste vägen, per kortvåg över mer än två frekvenser direkt till mottagarstationer i Enköping, Onsala, Köpenhamn och

[25] *Svenska Dagbladet* 19/11 1956, s. 13, osign.
[26] *Svenska Dagbladet* 20/11 1956, s. 20.
[27] *Svenska Dagbladet* 23/11 1956, s. 9.

Oslo. Från mottagarstationerna gick programmet till rundradiocentralen i Stockholm där man sorterade fram den frekvens som gav bästa kvaliteten. Det var en av de tre vägar som stod till buds för OS-programmen, upplyste tidningen vidare: ”De andra två låter mera invecklade men är säkrare bara de atmosfäriska förhållandena inte sätter krokben.”[28]

Enligt förhandsplanerna skulle den tidigaste morgonrapporten från Melbourne i fortsättningen gå omvägen över Amerika. De övriga sändningarna skulle gå per kortvåg. Londonförbindelsen skulle nyttjas i tredje hand. Stockholm var spindeln i det skandinaviska radionätet vad OS-programmet beträffade. Härifrån vidarebefordrades norska, danska och finländska sändningar till respektive radioföretag i Oslo, Köpenhamn och Helsingfors.

Trots omfattande förberedelser och tekniska prov blev alltså radiosändningarna från Melbourne ofta påfrestande för lyssnarna på grund av skiftande kvalitet. Ibland hördes de utmärkt, ibland verkade reportrarnas stämmor ”som viskningar, många gånger helt överröstade av atmosfäriska störningar”.[29] Folke Olhagen och hans tekniker fick därför i stort sett sortera ut det som kunde återutsändas i riksprogrammet och till detta göra de sammanbindande texterna, samt med en TT (Tidningarnas Telegrambyrå)-teleprinters hjälp fylla ut sändningarna med siffror och kommentarer till de tävlingar där radioreferaten blivit förstörda av atmosfäriska störningar. De olympiska mikrofonerna synes för övrigt ha varit av ”en lustig konstruktion”, med en trådställning som gjorde att de hölls på exakt avstånd från reporterns mun, en så kallad close talk-mikrofon. Den förbättrade uppfattbarheten av talet från läktaren vid de dåliga överföringarna. Några ljud från Stadion kom dock inte med. För att få med litet ”atmosfär” blandades det därför in

[28] *Svenska Dagbladet* 23/11 1956, s. 9.
[29] *Kvällsposten* 30/11 1956. Dahlén 1999, s. 295.

”publiksorl, hejarop, speakermeddelanden etc. Annars skulle det låta för dött. Litet tekniskt trolleri är vad som behövs för att ge lyssnarna runt hela världen effektfull bakgrund”, skrev *Östhammars Tidning*.[30]

Melbourne t & r

På färden ner till Melbourne mellanlandade Hyland och Jerring för reportage i bland annat Rom, Abadan (Iran), Bangkok, Hongkong och Sydney.[31]

Hemfärden gick över Fidji, Hawaii och Los Angeles samt via Nordkalotten till Bromma.

Den två månader långa jordenruntresan gick emellertid inte helt som planerat. Inledningsvis skulle Hyland och Jerring bara ha övernattat i Rom, därefter tillbringa några dygn i Kairo och ett par i Bombay för att göra reportage i dessa städer.[32] Dock utbröt krig i Egypten. Den 26 juli 1956 meddelade Egyptens president Nasser att Egypten skulle nationalisera det anglo-franska Suezkanalbolaget, vilket ledde till att israeliska förband anföll Egypten den 29 oktober. Efter brittisk-franskt ultimatum till Egypten 30 oktober, som avvisades, inleddes brittisk-franska flygangrepp mot egyptiska mål. Den 6–7 november blåstes eldupphör, varpå en nyupprättad FN-styrka ersatte de brittisk-franska förbanden, vilkas evakuering var avslutad 22 december 1956. Därmed blev inte den afrikanska kontinenten en del av resan som tänkt var.

Hyland och Jerring fastnade istället i Rom, där de stannade en vecka. De fick anslå dagarna till att springa runt på flygbyråerna och försöka få platser i något plan med destination österut. Det amerikanska flygbolag, som från början hade hand om dem, erbjöd transport till Athen, men en SAS-man avrådde

[30] *Östhammars Tidning* 29/11 1956, s. 8, sign. Morris.
[31] *Svenska Dagbladet* 22/12 1956, s. 12.
[32] *Röster i Radio/TV* nr 4, 1957, s. 4–5.

dem – Athen var redan smockfullt av flygpassagerare som inte kom längre. De förlitade sig nu på SAS, som en dag gav dem beskedet att de nästa kväll kunde flyga till Bangkok, varifrån Jerring skulle fortsätta till Hongkong. Hyland skulle stanna i Bangkok tills vidare och sedermera via Singapore forslas till Melbourne. Det blev alltså ingen vistelse i vare sig Kairo eller Bombay.

Väl i Australien kunde Jerring bara ägna en enda heldag åt att utforska denna fjärran kontinent, nämligen dagen efter att OS avslutats. Då blev det ett antal timmar på en fårfarm ägd av en australier. Men även under OS-dagarna hände ett och annat utanför tävlingarnas ram. Av de händelserna kom Jerring bäst ihåg ett besök som han fick tidigt en morgon av en gammal svensk, som kom till radiomännens förläggning för att få en pratstund med besökarna från Sverige. Han ville dessutom att de skulle hälsa på hos honom i hans hem i Williamstown, en av Melbournes förstäder. I Sverige hade han inte varit på femtiosex år, men hade en yngre bror i livet där, och tyckte det vore roligt om de ville ringa upp denne och berätta om hur storebror hade det.

Nu förhöll det sig så, att det olympiska skyttet försiggick just i Williamstown, och Jerring skulle under alla omständigheter dit ut samma dags eftermiddag och spela in intervjuer. Han skulle kunna göra en visit i förbifarten och spela in en hälsning från bror till bror. De kom överens om att det var bättre än en påringning. Jerring anlände, men det blev aldrig användning för inspelningsapparaturen. Medan den gamle mannen var inne hos radiomännen i Melbourne hade brevbäraren i Williamstown avlämnat en expressförsändelse med svenska frimärken: brodern i Sverige var död.[33]

[33] *Röster i Radio/TV* nr 4, 1957, s. 5.

Nordisk samling

Vid hemkomsten på Bromma flygplats 21 december 1956 fick Hyland och Jerring tillfälle att intervjua varandra efter landningen. Hyland berättade, att det starkaste han såg under OS var simmarnas 1 500 meter, och det märkligaste han tyckt sig uppleva var de australiska simmarnas pressning av rekorden. Man borde heller inte fastna i nationella klagorop över att svenskarnas insatser inte blev vad deras supportrar hade hoppats, ansåg han, och framhöll att de olympiska spelen i Melbourne var en internationell succé, att alla gladdes åt den storartade festen och det inte märktes något vemodigt europeiskt mummel om den olympiska tankens vara eller icke vara, med mera.

Det som däremot bröt samman var informationstjänsten: ”Vi tvangs att själva sitta och föra protokoll för att kunna avgöra hur tävlingarna gick, och det var inte så lätt alla gånger när det var 18–20 man i finalerna.”[34] Ett slag var de oroliga för de tekniska arrangemangen eftersom de experter som ställts till deras förfogande var telefonarbetare utan erfa-

Radions olympier lyckligt hemma från Melbourne

Hyland och Jerring nyss landsatta på Bromma.

Uppdraget slutfört. Svenska Dagbladet *22 december 1956.*

[34] *Dagens Nyheter* 22/12 1956, s. 9, sign. Ruter Tweed.

renhet från radioutsändningar, ”men de skötte sig verkligen briljant”, tyckte Hyland.

För sändningarna hem ordnades ett praktiskt nordiskt samarbete med en sändningspool där det lottades om i vilken ordning man skulle få disponera sändningstiden hem till de nordiska länderna: ”I det sammanhanget slog vi oss ihop – finnar, danskar, norrmän och svenskar – och kallade oss Skandinavien och framträdde utåt under den beteckningen, och det är ett samarbete som jag hoppas ska fortsätta efter denna debut borta i Australien”, sade Hyland förhoppningsfullt.

Resan till Melbourne hade sina nervösa moment för dem båda. De gick, som nämnts ovan, i Rom i sex dagar i och med att Suezkrisen bröt ut i deras färdväg: ”Men de hann också studera radio och television i till exempel Siam, ett så kallat underutvecklat land med 30 olika radioprogram (Sverige har två)”, skrev sign. Ruter Tweed i *Dagens Nyheter*.[35]

Här användes alltså fortfarande namnet Siam, trots att landet 1949 slutgiltigt hade bytt namn till Thailand. I bagaget hade Lennart Hyland reportage från Bangkok och Abadan och Sven Jerring från Hongkong och Manilla på Filippinerna. Jerring hade bland annat lyckats samla hela svenska kolonin i Manilla. ”Det blev en riktigt hygglig grej”, tyckte han själv.[36] Det bandet kom dock aldrig fram till Sverige. Jerring försökte länge spåra det men måste ge upp. Både Hyland och Jerring var sysselsatta på Hawaii och i Los Angeles.

Julsändningarna 1956

Bara några dagar efter att Hyland och Jerring landat på svensk mark den 21 december sändes deras reseberättelse i radion under julhelgen, portionerad ut mellan den 25 och den 28 december i rikskanalen:

---

[35] Ibid.

[36] *Dagens Nyheter* 3/2 1962, s. 10.

- Juldagen 25/12, kl. 21.45–22.15: ”Jorden runtresan 1956. Sven Jerring och Lennart Hyland berättar.”
- Annandagen 26/12 kl. 20.30–21.00: ”Jorden runtresan 1956. Sven Jerring berättar.”
- Torsdag 27/12 kl. 20.30–21.00: ”Jorden runtresan 1956. Lennart Hyland berättar.”
- Fredag 28/12 kl. 20.15–20.45: ”Jorden runtresan 1956. Sven Jerring och Lennart Hyland berättar.”

I *Svenska Dagbladet* ansåg sign. Json att Lennart Hyland och Sven Jerring såväl på juldagen som på annandagen hade ett par ganska innehållsrika program att bjuda på.[37] Det var minnen och intryck från jordenruntresan 1956 i samband med OS. Bland annat hade de samlat stoff från Thailand och Filippinerna, ”och sannerligen de hade nöjt sig med enbart ytliga turistbilder”, vilket skall läsas som en blinkning till Jerrings ovan nämnda förhandsdeklaration om att de skulle göra ”några ’ytliga’ resereportage i vykortsform”. Betänker man, att sändningarna från själva spelen var hårt naggade av störningar, och att åsikterna om värdet av deras direktreportage hade varit blandade, ”så kändes det tillfredsställande, att herrarnas långresa gav extra utdelning”, tyckte Json.

I *Dagens Nyheter* skrev sign. Colomba om sändningen 27/12: ”Jerrings och Hylands jorden runt-resa tolkar väl tråkigheten bakom olympiaden, och särskilt intervjun med sjömansprästen i Melbourne blev trots Hylands trevare åt annat håll precis så fadd som väntat.”[38] Hyland tycks dock ha haft högre ambitioner än att enbart göra ”ytliga” reportage av turistkaraktär.

I ett av programmen om resan, som ligger ute på SR:s hemsida, berättar Hyland, mindre smickrande, om en mellanlandning i den iranska staden Abadan, en viktig utskeppningshamn

[37] *Svenska Dagbladet* 27/12 1956, s. 18, sign. Json.
[38] *Dagens Nyheter* 28/12 1956, s. 10, sign. Colomba.

för Irans olja, med ”tankers som ankrar i det smutsgula deltavattnet, en skog av skorstenar, en stad av cisterner”.[39] Väntallen på flygplatsen var ”plågsamt otrivsam”, med ”shahens bild på trekvart, jolmiga drycker, vykort som inte skulle göra mottagaren glad”. Och så om den mänskliga misären: ”Abadan, en brännpunkt i hög grad just nu. Här ett möte som tål att funderas över, så inkonsekvent som det är. Det som möts är världens kanske mest eftertraktade vara, oljan, och den yttersta fattigdomen.” Hyland försöker alltså här att mera kritiskt belysa Irans ekonomiska orättvisor. Han intervjuar Georg von Krusenstierna, som varit i Abadan en månad, om saken, men denne väger noga sina ord och försöker så gott han kan glida förbi den politiskt laddade frågan om fördelning av landets resurser och inkomster. Hyland växlar sedan över till storpolitiken och frågar von Krusenstierna om man märkt av krisen i Kairo, som ju också gällde oljan och arabstaternas alltmer utvidgade intressesfär. Det hade man ännu inte gjort, svarar von Krusenstierna.

Nästa mellanlandning för Hyland och Jerring efter Abadan blev Karachi i Pakistan. Där intervjuade Hyland, på god engelska, två unga amerikanska nunnor på samma flygplan som skulle vidare till Indien för att bidra i kampen mot tuberkulos. Hyland intervjuade också en annan svensk på planet, Kurt Kristiansson, generalsekreterare i den socialdemokratiska ungdomsinternationalen, ”en handelsresande i socialism”, som Hyland beskriver honom. Kristiansson var på väg till den asiatiska socialistiska konferensen, och var noga med att distansera sig till ”den betydligt sämre kommunismen”. Sedan for Hyland och Jerring vidare till Bangkok via Calcutta och Rangoon i Burma. Hyland blev kvar i Bangkok för reportage, medan Jerring åkte vidare till Hongkong och Manilla. Från Bangkok berättade Hyland om tempel, ormar, thailändsk boxning och

[39] *Hyland och Jerring jorden runt*, SR:s hemsida.

annat, samt nämnde ”den militärdiktatur som inte har mycket med demokrati att göra”. Hyland var alltså inte rädd för att även lyfta fram krassa och obekväma realiteter i de länder han besökte.

Om den avslutande sändningen 28/12 från Jerrings och Hylands jordenruntresa med diverse svenskintervjuer tyckte Colomba att det var näpet att få höra Sankta Lucia från Hawaii, och skrev vidare:

> I Los Angeles hade Jerring turen att hitta byggmästare Harry Karlsson från Lund, som faktiskt hade något att berätta om sina studier av amerikansk byggteknik. I en stad där årligen 20 000 människor flyttar in och man lyckas bygga 107 000 egnahem per år och en byggmästare reser ett 47-våningshus på sju månader är det lämpligt att ta lektioner. Hemligheten ligger i ekonomisk organisation och konstruktion samt beslutet att varje gång göra något både billigare och bättre än sist, försäkrade Harry Karlsson, som tänkte lära sig knepet.[40]

I samtalet med svenske konsuln demonstrerade Jerring däremot ”sin träning i att töja ut en skyldighetsintervju”, tyckte Colomba.

Om samma avslutande sändning undrade signaturen S. Json i *Svenska Dagbladet* med en gnutta sarkasm, om

> herrar Hyland och Jerring möjligen redan komma till botten i olympiakappsäcken? Fredagskvällens hemvägsprogram var svagt och tjatigt värre. På Hawaii intervjuades en svensk fru, som bland andra djupsinniga kommentarer fällde denna: ”Man är ju trött på sol och värme och ville frysa litet om fötterna då och då. Men det är ju omöjligt”. Ack ja, banaliteter kläcker vi ofta litet till mans. Men finns det någon anledning att publicera dem i radio?[41]

---

[40] *Dagens Nyheter* 29/12 1956, s. 7, sign. Colomba.

[41] *Svenska Dagbladet* 29/12 1956, s. 9, sign. S. Json.

Från Honolulu på Hawaii sändes som nämnts en luciasång, ”precis lika bräcklig och splittrad som av svenska amatörer”, tyckte S. Json vidare: ”Och till yttermera visso en ukulelesång, blank och glamouriserad, av äkta USA-märke. Allt detta var alltså hawaiianska intryck, samlade till svenska lyssnares uppbyggelse! Vårdslöst och ganska likgiltigt gentemot lyssnarskarornas rättmätiga krav på fullgod valuta. Sven Jerring tackade till slut för att vi velat lyssna. Å för all del, det var så litet så!” S. Json tilltalades alltså inte av sorglösheten i programmet. Dock låg det i linje med Jerrings intentioner att i så hög grad som möjligt använda sig av svenska röster och öden i fjärran länder, som den svenska frun på Hawaii, vilket förstås skapade en form av identifikation och föreställd gemenskap hos lyssnarna.

Kommersiell exploatering av radioreportaget. Dagens Nyheter *2 januari 1957.*

Att Hylands och Jerrings radioreportage från jordenruntresan främst hade turistkaraktär bekräftades och utnyttjades i en annons som varuhuset Nordiska Kompaniet (NK) satte in direkt efter sändningarna, där det explicit knöts an till dem, och då speciellt Hylands rapport från Bangkok om Thai Silk, ett handvävt siden som NK ”just i dagarna fått in en sändning av”.

Livet på kanalen

Över alla upplevelser under resan stod för Hyland Floating Market i Bangkok, ”det myllrande livet i och på den smutsgula kanalen”.[42] Det blev ”jordenruntresans bästa minne” och huvudingrediensen i ytterligare att program av honom efter årsskiftet, den 24 januari 1957 kl. 20.35–21.05 i Rikskanalen: *Livet på kanalen*. Detta bekräftas av hustrun Tuss Hyland i hennes minnesbok *Leva med Lennart Hyland*. Hon berättar att maken Lennart skrev ett dussin brev från OS i Melbourne: ”*Flaggor och tingel tangel kan inte avhjälpa intrycket av opersonlighet*, stod det i ett av de första där han konstaterade att han trivts betydligt bättre i Bangkok (en ’ny’ stad för nästan alla svenskar på den tiden).”[43]

Med det svenska vicekonsulparet som guider besökte Hyland i *Livet på kanalen* den thailändska huvudstadens flytande salutorg, den kanal där paddlande försäljare av alla de slag bjöd ut sina varor. I *Svenska Dagbladet* påpekade sign. -tis, att det inte var någon lätt uppgift att ”med endast ljudet som förmedlare ge en bild av det obeskrivligt brokiga, bisarra, myllrande livet på den thailändska huvudstadens flod och kanaler; färger och dofter – vackert ord – spelar en så dominerande roll”.[44] Som den skicklige reporter Hyland var hade han dock, tyckte -tis, lyckats fånga en hel del av atmosfären på Bangkoks flodmarknad en morgon, ”när familjerna i pålhyddorna vaknar och kommersen i alla de stora och små båtarna sätter i gång. Med svenske vicekonsulen och hans fru som ciceroner tog han lyssnarna med på en flod- och kanalfärd och berättade om intryck och folkliv medan hans sällskap bidrog med upplysande fakta.”

---

[42] *Röster i Radio/TV* nr 4, 1957, s. 5.
[43] Hyland och Nilson 1994, s. 104.
[44] *Svenska Dagbladet* 25/1 1957, s. 11, sign, -tis.

I *Dagens Nyheter* ansåg sign. Mm, att Hylands reportage från båtfärden på Bangkoks vattenvägar ägde åskådlighet.[45] Resenären Hyland visade förvisso ingen annan sakkunskap än den nyfikne turistens, tyckte Mm, men han kunde – med hjälp av de naturliga ljudkulisserna – ge ett levande intryck av brokigt orientaliskt vardagsliv i en människomyllrande stad:

> Gammalt och nytt står i skarp kontrast i Östern. Moderna radioapparater i hyddor på pålar, allvarliga, finklädda skolbarn som paddlar i rankiga kanoter till sina skolor, moderna motorbåtar och en obeskrivlig brist på hygien, europeiska och orientaliska impressioner blandades i detta reportage. Men folket är lyckligt, alla är glada, och den sociala indignationen tjänar inte mycket till, ansåg Hyland. Fattigdom och svält på samma sätt som t ex i Indien existerar inte i det vänliga Siam.

Som framgår av recensionerna var Hylands radioreportage från Bangkok både uppskattat och lärorikt, om än inte särskilt djuplodande.

Slutord: I globaliseringens tecken

Att Melbourne tilldelades arrangörskapet av sommar-OS 1956 innebar att spelen för första gången gick till ett land på södra halvklotet. Det var en viktig symbolhandling för IOK:s globala strävanden. Det möjliggjorde också Hylands och Jerrings jordenruntresa i samband med deras rapportering från OS-turneringen. Samtidigt kan deras långa resa ses i ljuset av Radiotjänsts satsning på reportageverksamheten efter krigsslutet 1945, där nyckelorden i programplanen för säsongen 1945/46 var kontakt med världshändelserna och fredsarbetet. I aktualitetsavdelningens programplan för 1946/47 var reportaget prioriterat, särskilt utlandsreportaget – i ett fyrtiotal program rapporterade i stort sett alla medarbetare på aktualitetsavdel-

[45] *Dagens Nyheter* 25/1 s. 13, sign. Mm.

ningen från olika delar av världen.[46] I programplanen ingick dessutom vad chefen för avdelningen, den kände radioreportern Olof Forsén kallade en ny uppgift – det sociala reportaget.

Under 1950-talet kom också det socialt undersökande reportaget att slå igenom på bred front i radioverksamheten, inte sällan med samhällskritisk udd.[47] Det är sannolikt i ljuset av detta som Jerrings ovan anförda och nästan ursäktande tillkännagivande inför jordenruntresan skall ses, att de inte hade för avsikt att göra något annat än några ”ytliga” resereportage. Det hade dock Hyland, till viss grad – några av hans inslag gränsar till det vi kallar för socialt reportage. För veteranen Jerring var radioreportage, inrikes som utrikes, framför allt en lätt bildande verksamhet, som skulle låta lyssnarna få känna nya platser och människor, och då gärna andra svenskar utomlands. Det fick de också göra i sändningarna från jordenruntresan, genom både Jerrings försorg och Hylands.

Referenser

Dahlén, Peter (1999): *Från Vasaloppet till Sportextra. Radiosportens etablering och förgrening 1925–1995*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Dahlén, Peter (2008): ”Från *SF-journalen* till *Aktuellt*. En studie av *TV-journalen* 1955–1958”, i Anna Edin & Per Westerlund (red.): *Svensk television – en mediehistoria*, Stockholm: Statens Ljud- och Bildarkiv, Mediehistoriskt Arkiv 6.

Djerf-Pierre, Monika och Lennart Weibull (2001): *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Stockholm: Prisma.

Forssberg, Lars Ragnar (2013): *Hyland. Legenden och hans tid*, Stockholm: Leopard Förlag.

Franzén, Nils-Olof (1988): *Sven Jerring. Ett stycke radiohistoria*, Stockholm: Bonniers.

[46] Djerf-Pierre och Weibull 2001, s. 89, 93.

[47] Hallingberg 2000, s. 46–47.

Franzén, Nils-Olof (1991): *Radiominnen*, Stockholm: Natur och Kultur.

Gruneau, Rick and Robert Neubauer (2012): ”A Gold Medal for the Market: The 1984 Los Angeles Olympics, the Reagan Era, and the Politics of Neoliberalism”, i H. Lenskyj and S. Wagg (Ed.): *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, Palgrave Macmillan UK.

Hyland och Jerring jorden runt, radioprogram utlagd på SR:s hemsida 2008. https://sverigesradio.se/artikel/2173975

Hallingberg, Gunnar (2000): *Tidens tusende tungor. Radion i Sverige från 50-tal till 90-tal*, Stockholm: Atlantis.

Hyland, Tuss med Ulf Nilson (1994): *Leva med Lennart Hyland*, Stockholm: Bonnier Alba.

Whannel, Garry (2012): ”The Rings and the Box: Television Spectacle and the Olympics”, i H. Lenskyj and S. Wagg (Ed.): *The Palgrave Handbook of Olympic Studies*, Palgrave Macmillan UK.

Peter Dahlén är professor i medievetenskap vid Universitetet i Bergen. Han disputerade 1999 vid Göteborgs universitet på en avhandling om radiosportens historia. Peter Dahlén intresserar sig särskilt för den mediala populärkulturens historia, uttrycksformer och betydelser och har bland annat givit ut en biografi om idrottsledaren och radiogymnasten överste Bertil Uggla.

e-post: peter.dahlen@uib.no

■ ■ ■

Tora Byström

Den motvilligt utvalde

Knut Petersson, signaturen KP, var under lång tid knuten till *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, *GHT* – ofta kallad bara *Handelstidningen*, *HT* – först som andreredaktör under Torgny Segerstedt och efter dennes bortgång 1945 som huvudredaktör. Tidigt i sin karriär var han också tidningens korrespondent i London. Därifrån återvände han i juni utställningsåret 1923 till Göteborg för att på *HT* tillträda redaktionens näst högsta befattning. Men det var med stor tvekan han tackade ja till den. Tora Byström berättar.

Sommaren 1923 pågick den stora Göteborgsutställningen, och Knut Petersson hamnade vid sin hemkomst mitt i festligheterna och firandet. Med utställningen manifesterades att det var 300 år sedan Gustav II Adolf utfärdade Göteborgs stadsprivilegier. Närmare bestämt skedde detta år 1621, men planerna för trehundraårsjubileet växte i omfång, vilket gjorde att firandet fick flyttas fram från det exakta årtalet 1921 till 1923. Det nyligen avslutade världskriget påverkade också möjligheterna att genomföra alla storslagna planer i tid.

Hundra år senare var det en pandemi som satte käppar i hjulet för firandet av stadens 400-årsjubileum under det egentliga jubileumsåret 2021. Lösningen blev även den gången att flytta fram firandet – till perioden 2021–2023, med det stora jubileumsprogrammet 2023.

När man i efterhand läser om Göteborgsutställningen 1923 måste man häpna över både ambitionerna och genomförandet. Utställningen öppnades den 8 maj 1923 och var öppen till mitten av oktober. Den hade under dessa månader inte mindre än 4,2 miljoner besökare, och av dessa var drygt 40 000 internationella gäster. Många byggnader uppfördes tillfälligt och endast för utställningen, men till de permanenta byggnader och anläggningar som färdigställdes hör Konstmuseet och Konsthallen liksom nöjesparken Liseberg och idrottsanläggningen Slottsskogsvallen.[1]

Under utställningsperioden genomfördes en stor mängd möten, konferenser och kongresser, nationella och internationella. Den mest bemärkta gästen var Albert Einstein som var inbjuden till Skandinaviska naturforskarmötet. Möten genomfördes också av Röda korset, Redareföreningen, sångföreningar etcetera, och det var gymnastikfester, idrottstävlingar och lantbruksmässor. Dessutom invigdes Torslanda flyghamn, Sveriges första civila flygplats, vilket gav kungafamiljen anledning att än en gång ta sig till Göteborg. Vibeke Carlander skriver i boken om utställningen: ”De kungliga var ständigt på väg till eller från Göteborg.”[2]

I mitten av juni ägde ett internationellt pressmöte rum, med fler än hundra deltagande journalister från cirka trettio länder. Detta möte engagerade Knut Petersson och Torgny

[1] Alla detaljer när det gäller utställningen är hämtade från boken *Göteborgsutställningen 1923: Hågkomster och framtidsspår*, red. Louise Brodin & Vibeke Carlander (Sävedalen: Warne, 2006).

[2] Brodin & Carlander 2006, 78.

Segerstedt, som hade kontakt inte minst med de brittiska journalisterna. De inbjudna pressmännen fick fri resa till Sverige och fritt uppehälle, och efter mötet i Göteborg fortsatte de utländska journalisternas resa inom Sverige under sammanlagt två veckor. De närvarade även vid invigningen av Stockholms stadshus på midsommarafton.[3]

Sjöfartsstaden Göteborg fick under sommaren flottbesök från bl.a. Storbritannien, USA, Tyskland, Spanien och Argentina. Det var både slagskepp och kryssare som låg ankrade i hamnen, med stora besättningar ombord. Dessa besökte givetvis också staden och utställningen och gav stadsbilden en internationell prägel.

Även Knut Petersson reste sjövägen från London hem till Göteborg. Den 4 juni 1923 anlände han tillsammans med sin hustru Elsa med ångfartyget Patricia till Göteborgs hamn. Nu skulle han inta sin plats som andreredaktör, som Torgny Segerstedts närmaste medarbetare. Men vägen dit hade varit krokig.

Korrespondent i London

Knut Petersson var – som så många av *HT:s* medarbetare – akademiker. Han hade läst statskunskap i Uppsala och disputerade 1919 på avhandlingen *Utskottsväsendet i underhuset: en studie i den engelska parlamentarismens utveckling*. Men redan i maj 1916 fick han sin första anställning på *Handelstidningen*, ett sommarvikariat. Det var året innan Torgny Segerstedt kom till tidningen, och huvudredaktör var då fortfarande Henrik Hedlund, brorson till den legendariske S.A. Hedlund. Segerstedt värvades året därpå som ny huvudredaktör, han kom till *HT* i juni 1917.

[3] Patrik Lundell, *Attentatet mot Hiertas minne: Studier i den svenska pressens mediehistoria* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2013), 81.

Den unge KP. Foto: privat.

Under de närmaste åren fortsatte KP att vara knuten till *Handelstidningen*, samtidigt som han bedrev sin forskning och till slut lade fram doktorsavhandlingen i november 1919. Då hade han redan fått ett förslag från Segerstedt: ”Skulle Du ha lust att efterträda Henriksson i London? Jag inbillar mig, att det skulle tilltala Dig att så göra någon tid, innan Du övergick till jobbet att rita ledare.”[4]

[4] Brev från Torgny Segerstedt till KP, 12/9 1919.

Den Henriksson som KP då skulle efterträda var Fritz Henriksson, som precis hade lämnat korrespondentsysslan för att i stället bli chef för Utrikesdepartementets nyinrättade pressbyrå i Stockholm. Intressant och lite anmärkningsvärt är att Segerstedt redan vid den här tidpunkten, hösten 1919, tycks ha bestämt sig för att KP så småningom ska övergå till ”jobbet att rita ledare”, alltså bli andreredaktör.

För KP innebar Segerstedts erbjudande en viss beslutsvånda. Att resa ut för bara något år var ingen mening, ansåg han. Om han flyttade till London borde han stanna åtminstone några år. ”Det är säkert en nyttig skola men föga meriterande för annat än en rent journalistisk karriär.”[5] Troligen kunde han också tänka sig en akademisk karriär, men omständigheterna och kanske ekonomin ville annorlunda. Han tackade ja till slut, och några veckor efter disputationen befann han sig på båten till London.

KP trivdes uppenbarligen med att bo i London. Till detta bidrog i högsta grad att han där träffade sin livskamrat, svenskan Elsa Juhlin, dotter till generalpostdirektören Julius Juhlin. Hon befann sig några år i London som ett slags värdinna hos den svenske läkaren Arvid Kjellgren, en i sig mycket fascinerande person med stort hushåll och praktik på Harley Street. Elsa och Knut gifte sig i januari 1922, och bosatte sig sedan i ett hus i Notting Hill.

Det är dock mer osäkert hur KP trivdes med sina uppgifter som korrespondent. Han skriver i brev till familjemedlemmar att han aldrig känner sig riktigt fri, och att det är svårt att hålla en röd tråd i rapporteringen när man varje dag måste ta upp ett nytt ämne. Som utrikeskorrespondent kan han bara ge några kommentarer i marginalen, som inte är så mycket värda när de väl kommer i tryck där hemma. Det han beskriver tycks handla

[5] Brev från KP till Tilda Petersson, 14/9 1919.

om att arbetet riskerade att bli ytligt, och att det fanns få möjligheter att fördjupa sig.

Men Segerstedt är nöjd: ”Jag ville egentligen endast meddela Dig, att Du både skriver och telegraferar precis så som en människa skall. H.T. har utan tvivel den förnämsta korrespondenten, som någon svensk avisa äger utomlands.”[6] Torgny Segerstedt kunde i sina brev vara både ironisk och raljerande, men även om han ofta överdrev, så skrev han nog aldrig något han inte menade.

Där fanns andra som hade lagt märke till *Handelstidningens* nye Londonkorrespondent. Hösten 1920 sökte företrädare för nyhetsbyrån United Telegraph någon som kunde föreslå deras kontor i London. KP blev tillfrågad, men han var inte intresserad och var då inte heller beredd att lämna *HT*, vilket han meddelade i ett brev till Segerstedt. Denne svarade omedelbart: ”I Hälsicke får Du lämna H.T. Du får det varken för U.T. [United Telegraph] eller eventuella lockelser från andra avisor. Däremot står det Dig fritt att komma hem och arbeta på ledare – eller utriket [sic] eller båda när Du så önskar.”[7]

Men det skulle komma andra frestelser som var svårare att motstå. I november 1920, när KP hade arbetat i London ungefär ett år, fick han brev från Sten Dehlgren, som då var *Dagens Nyheters* verkställande direktör. Huvudredaktören, Otto von Zweigbergk, var sjuk, och det var osäkert om han över huvud taget skulle komma tillbaka. Dessutom skulle förste medarbetaren på politiska avdelningen, Einar Rosenberg, sluta, också han av hälsoskäl. ”Att finna en ersättare för Rosenborg är svårt. Från alla håll har Ni utpekats som den mannen.”[8] Erbjudandet gällde att i samråd med Dehlgren eller Zweigbergk, om han kom tillbaka, sköta den politiska ledaravdelningen. KP vacklade, och

[6] Brev från Segerstedt till KP, 13/1 1920.
[7] Brev från Segerstedt till KP, 26/9 1920.
[8] Brev från Sten Dehlgren till KP, 25/11 1920. Dehlgren blev chefredaktör för *DN* 1922.

befann sig, som han själv uttryckte det, ”i själanöd”.[9] Det fanns nämligen flera skäl som talade för att tacka ja till *DN*.

Inte minst skulle det betyda bosättning i Stockholm. Eftersom hans far, Alfred Petersson i Påboda, hade varit jordbruksminister i inte mindre än fyra olika regeringar, hade familjen under lång tid periodvis bott i lägenhet i Stockholm. Så Stockholm var ”hemma”, vid sidan av Påboda i Småland, där gården och jordbruket fanns kvar. Alfred Petersson avled i oktober 1920, endast 60 år gammal, men änkan Tilda, Knuts mamma, fortsatte med den dubbla bosättningen. Knut skrev till henne om erbjudandet från *DN*: ”Jag ser däri en möjlighet att slippa från att bosätta mig i Göteborg för resten av mitt liv, en eventualitet med vilken jag aldrig riktigt kunna förlika mig.”[10]

Förutom att platsen troligen skulle ge en bra lön, så innebar erbjudandet också en eftersträvansvärd position.[11] ”Ställningen som ledareskribent i D.N. ger onekligen ett visst inflytande o försätter en i ett politiskt centrum på ett helt annat sätt än motsvarande ställning i G.H.T.”[12] Men till slut var det ändå mera som talade emot. KP var osäker på hur samarbetet med Dehlgren skulle fungera om denne blev huvudredaktör. Och han ville egentligen inte alls lämna sin ”relativt fria och obundna ställning” på *Handelstidningen*. Han skriver om platsen på *DN*:

> Man skulle givetvis på en dylik plats bli utsatt för så många påtryckningar från olika håll. D.N. är inte som G.H.T: en institution för sig, där medarbetarne få sköta sig själva och sitt arbete på egen hand. Segerstedt är tolerant och lätt att sam-

[9] Brev från KP till Segerstedt, 6/12 1920; brev från KP till Tilda Petersson, 7/12 1920.

[10] Brev från KP till Tilda Petersson, 29/11 1920.

[11] KP:s äldre bror Torsten var jurist och bodde i Stockholm. Han kände till att KP skulle få erbjudandet från *DN*, och att ”Löneförmånerna äro för dem av underordnad betydelse”. Också gav han tips om hur mycket KP kunde begära i lön. Brev från Torsten Petersson till KP, 27/11 1920.

[12] Brev från KP till Torsten Petersson 11/12 1920.

arbeta med, Zweigbergk – om han nu kommer tillbaka – motsatsen.[13]

Och det som blev definitivt avgörande var just tanken på Zweigbergks eventuella återkomst, vilket också var det huvudsakliga skäl han anförde när han svarade nekande till Dehlgren. KP var helt säker på att han själv då skulle hamna i en omöjlig ställning. Han skrev till Segerstedt: ”Frestaren har varit här i skepnad av Dehlgren i D.N: jag haver manliga motstått. Ville inte bli en grammofon för vare sig Zweibergk eller Edén.”[14]

Segerstedt svarade och sade sig vara mycket glad åt att KP stannade i *Handelstidningen*. Dehlgren hade berättat för Segerstedt om erbjudandet till KP och bett honom att inte lägga hinder i vägen.

> Som jag icke önskade inverka på Dig, då jag väl förstod, att saken kunde ses från mer än en sida, teg jag och väntade. Men jag kände mig ganska lättad, när Ditt brev kom. [---]
>
> Så vill jag upprepa för Dig, vad jag tidigare nämnt, att Du kan inträda i redaktionen här hemma, om och när Du vill. Jag kan pensionera Bratt när som hälst, och ävenledes när som hälst behöva ledareförfattare. Dock gör Du kanske klokt i att stanna länge ute – icke för länge – och även vistas någon tid i Paris.[15]

Knut Petersson fortsatte därmed som *Handelstidningens* korrespondent. Men bara några månader senare kom ett erbjudande som skulle visa sig omöjligt att motstå.

Statens pressombud

Sverige hade vid den här tiden en legation i Storbritannien, och ny envoyé, legationschef, var från november 1920 Erik

[13] Brev från KP till Tilda Petersson, 29/11 1920.
[14] Brev från KP till Segerstedt, 6/12 1920.
[15] Brev från Segerstedt till KP, 14/12 1920.

Palmstierna. Posten som statens pressombud i London uppehöll Hugo Vallentin, men han avled i februari 1921. När Knut Petersson fick höra om detta, började han hoppas på att bli erbjuden tjänsten. Och erbjudandet kom också, först en preliminär förfrågan i mars 2021, och sedan det formella erbjudandet i april.

KP hade bestämt sig för att tacka ja redan innan han fick frågan. ”Och får jag inte den här posten blir det mig en besvikelse.”[16] Han hade den senaste tiden känt en allt starkare önskan att komma bort från journalistiken. Det var så jäktigt och han kände sig aldrig ledig. Dessutom hade han nu också Elsa att tänka på, de förlovade sig under våren 1921 och planerade giftermål inom ett år. Han tänkte att tjänsten på legationen skulle innebära en trygg ställning, som innebar att de kunde sätta bo. Återstod nu bara att meddela Segerstedt.

Det brevet finns tyvärr inte bevarat, men utifrån Segerstedts svarsbrev kan vi sluta oss till en del av innehållet. Först skickade Segerstedt ett telegram och bad honom tänka över saken noga. Senare följde också ett brev. Det var Fritz Henriksson, nu chef för UD:s pressbyrå, som erbjöd KP tjänsten, och han hade – precis som tidigare Dehlgren – kontaktat Segerstedt innan han skickade erbjudandet till KP. Och Segerstedt hade lovat förhålla sig passiv, ”av hänsyn till UD:s behov av en duktig man”.[17] Men när KP:s brev kom, det brev som saknas i arkivet, tyckte Segerstedt uppenbarligen att KP:s skäl för att acceptera var alltför tunna. Det verkar bland annat ha handlat om att KP inte skulle ”duga till murvel”.

> Du passar till tidningsman och Du kan vilket ögonblick Du själv önskar komma hem och vara Sigurd här. Med att säga detta vill jag icke söka påtrycka Dig några handlingsmotiv, som icke äro Dina egna. Du bör väga och välja fritt, och andra människors mening i dylika fall är alltid av underordnad betydelse.

[16] Brev från KP till Tilda Petersson, 7/4 1921.
[17] Brev från Segerstedt till KP, 25/4 1921.

> Men påståendet, att Du icke duger till murvel är galet. Och om Du än nu accepterar, så får Du, därest något skulle drabba mig som ställer H.T. utan chef, och de då vända sig till Dig, mobilisera Din gamla kärlek till bladet och taga dig an det. Jag kände mig säker, så länge Du fanns att tillgå och redan 1918 när jag skulle krossa Nordsjön under ubåtskriget förordnade jag, att Du skulle bliva huvudredaktör om jag förolyckades.[18]

Tidigare har vi sett att Segerstedt redan hösten 1919 planerade att KP så småningom skulle komma hem till redaktionen och till ”jobbet att rita ledare”. Här får vi veta att Segerstedt ännu tidigare såg KP inte bara som blivande andreredaktör utan också som sin egen efterträdare.

Men KP hade gjort sitt val och Palmstierna ville att han skulle börja på legationen så snart som möjligt. ”Jag lämnar journalistiken med glädje men G.H.T. med saknad.”[19] Enligt Henriksson innebar tjänsten som pressombud inte något hinder att fortsätta som korrespondent för *HT*, ”åtminstone för närvarande”.[20] Resultatet blev att KP jobbade dubbelt från slutet av april fram till sommaren. Då skickade Segerstedt ut Henning Söderhjelm till London för att vikariera som tidningens korrespondent under två månader.

Hösten 1921 skulle en ny ordinarie korrespondent anlända från *HT*, men Segerstedts planer angående en herr Cederblad från Lund grusades: ”Det gick åt helsicke med Cederblad. I sista stunden kom till min kännedom, att han var anställd hos Gunnar W. Andersson och alltså indirekt för att icke säga direkt hos Sovjet. [---] I varje fall kommer han aldrig som vår korrespondent till London.”[21] Därför vände han sig åter till KP och

[18] Brev från Segerstedt till KP, 25/4 1921.
[19] Brev från KP till Tilda Petersson, odaterat våren 1921.
[20] Brev från Fritz Henriksson till KP, 18/4 1921.
[21] Brev från Segerstedt till KP, 14/8 1921. Industrimannen Gunnar W. Andersson hade avtalat med Sovjetunionen om en mycket stor beställning av svensktillverkade lokomotiv, den s.k. ryssordern.

I London träffade Knut sin livskamrat och blivande hustru, Elsa Juhlin. Foto: privat.

frågade om han kunde sköta *Handelstidningens* telegram, tills Segerstedt hunnit skaffa en ny man. KP tog på sig uppdraget och jobbade nu återigen dubbelt. De extra pengarna passade bra inför giftermålet, det var dyrt att hyra hus och köpa möbler.

Hösten gick men det dök inte upp någon ny korrespondent. Sigurd Hansson, mångårig ledarskribent på *HT*, tyckte då att han hade kommit på en bra lösning. Han skrev till KP om sin idé:

> Den går ut på, att någon af våra yngsta medarbetare utsändes och tjänstgör som din adjutant och att Du i sak, om än icke formens står kvar som vår korrespondent. [---] Jag skulle bli uppriktigt ledsen om Du sade nej. Du måste räddas som medhjälp åt Segerstedt om några år, då det är slut med mig; det finns ingen, som jag känner, som vore bättre. Och för detta ändamål bör Du icke helt afkopplas från tidningen."[22]

[22] Brev från Sigurd Hansson till KP, odaterat men av innehållet att döma hösten 1921.

Sigurd Hansson tänkte alltså i samma banor som Segerstedt när det gällde KP:s framtid på tidningen. Någon ”praktikant” skickades dock aldrig ut. I december 1921 hade KP ansökt om fem veckors semester från legationen för att resa hem till Sverige och gifta sig. I det sammanhanget kom till slut också en ny utsänd korrespondent till London.[23] Han tog successivt över arbetsuppgifterna med *HT:s* telegram, och KP kunde äntligen lämna det uppdraget helt och hållet och bara ägna sig åt att vara pressombud.

Men vid ungefär samma tid hade han börjat få en aning om att han ”kommit på sned” med Palmstierna, sin chef på legationen.[24] Det är svårt att utröna exakt vad konflikten handlade om, men det är uppenbart att den eskalerade. Några månader senare skriver KP till sin bror Torsten:

> P* å jag ha nu blivit oense på allvar. Att detta skulle inträffa förr eller senare har jag nog anat och jag har aldrig betraktat brytningen annat än som en tidsfråga. [---] Jag börjar misstänka att jag begått två misstag, dels flykten från H.T. och dels den dyrbara bosättningen. Nå, det är ej annat att göra än att ”carry on”.[25]

På något sätt måste Segerstedt under våren ha fått kännedom om situationen, det går annars inte att förklara hans nästa drag. I maj 1922 kom ett brev från Segerstedt, där han berättade att han hade skickat en förhandlingsdelegation med båt till London. Det var fruarna Mia Leche Löfgren och Maja Forssman, som var gift med Axel Forssman, styrelseledamot för *Handelstidningen* och en av huvuddelägarna. Hon var, skrev Segerstedt, bemyndigad att avtala om villkoren för KP:s närmare anknytning – eller återanknytning – till *HT*. Genom sin make visste

[23] Det var en för KP okänd man vid namn Bengtsson.
[24] Brev från KP till Elsa Petersson, 13/12 1921.
[25] Brev från KP till Torsten Petersson, 14/3 1922.

hon allt som var värt att veta om tidningen, och kunde ses som ”företagets högste egentlige chef”.[26]

De båda fruarna träffade KP i London, och de talade om att han eventuellt skulle komma tillbaka till *HT*. Maja Forssman antydde också ganska direkt att Segerstedt i KP såg inte bara en eventuell närmaste medarbetare utan också en eventuell efterträdare. Efter hemkomsten till Sverige skrev hon till KP: ”Jag är glad åt att ha återknutit ’de diplomatiska förbindelserna mellan Er o H.T.’ och överlämnar nu saken åt herrarna själva. Torgny ber mig hälsa, att den gödda kalven är slaktfärdig när som helst, o även Axel var mycket glad åt den eventuella utsikten.”[27]

Efter att Segerstedt hade fått rapport om förhandlingarna föreslog han brevledes att KP skulle återvända ”till faderstjället”.[28] Han kunde välja mellan att komma hem till Göteborg på en gång och att stanna ett tag till i London för att flytta hem vid ett senare tillfälle, och han fick då bestämma helt fritt när. KP skulle få samma ekonomiska villkor som han hade haft som pressombud, och tidningen skulle ”självfallet” bekosta flytten till Sverige.

Och KP beslutar sig för att återvända till *Handelstidningen*. ”Att vara korrespondent har sina obehag – tidiga och sena timmar m.m. – men att vara pressombud hos P* är degraderande.”[29] Han får också Henrikssons hjälp att bli löst från kontraktet med UD, trots att han egentligen hade ett helt års uppsägningstid. När beslutet att återvända till *HT* var fattat, valde KP att stanna ungefär ett år till i London, som tidningens korrespondent. Han och Elsa hade ju precis fått sin bostad i ordning.

---

[26] Brev från Segerstedt till KP, 27/5 1922.
[27] Brev från Maja Forssman till KP, 12/6 1922.
[28] Brev från Segerstedt till KP, 14/6 1922.
[29] Brev från KP till Torsten Petersson, 26/6 1922.

Under våren 1923 börjar KP så planera flytten hem till Sverige. Segerstedt har lovat att leta efter en lägenhet åt paret Petersson, och vill nu bara veta exakt *när* de kommer. KP förstår att Segerstedt under utställningen ”kommer att bli både utfästad och på annat sätt tagen i anspråk”, och säger sig kunna komma hem närhelst han behövs.[30] Hemresan bestäms så till början av juni, vilket för Segerstedt är mycket goda nyheter: ”Välkommen. Jag andas lättare vid tanken att få hjälp i den fruktansvärda sommar, som stundar.”[31]

Åter på redaktionen

Knut och Elsa Petersson anlände till Göteborg den 4 juni 1923. Eftersom parets lägenhet inte var inflyttningsklar förrän i juli blev KP installerad på hotell tillsvidare, medan Elsa först reste till sin familj i Stockholm, för att senare fortsätta till svärmor i Påboda. Som alltid när makarna var ifrån varandra skrev de flitigt brev, under den här perioden så gott som dagligen. Och på det sättet kan vi få en inblick i KP:s första tid på redaktionen.

Första dagen på jobbet sitter Segerstedt och KP och talar om tidningen. ”Vi ha pratat mycket om H.T. S. menar tydligen att sätta mig in i allt och dölja intet. Jag har fått veta mycket, kanske mera än jag egentligen skulle vilja veta.”[32]

Segerstedt gör också klart att han vill annonsera KP som andreredaktör. ”Jag vill ha Ditt namn under mitt på tidningen. [---] Segerstedt menar att på detta sätt kungöra att han o jag utåt representerar H.T.s redaktion.”[33] Detta har Segerstedt också uttryckt tidigare, när det blev klart med KP:s avsked från arbetet på legationen: ”När Du kommer hem, skall Du varda 2dre redaktör och svara för hela klabbet närmast efter mig och

[30] Brev från KP till Segerstedt, 7/4 1923.
[31] Brev från Segerstedt till KP, 21/5 1923.
[32] Brev från KP till Elsa Petersson, 5/6 1923.
[33] Brev från KP till Elsa Petersson, 5/6 1923.

"Utställningen är underbar i kvällsbelysning, det kan inte förnekas."
Bildkälla: Göteborgs universitetsbibliotek.

helt vid min frånvaro. Sigurd duger av flera skäl icke att företräda avisan utåt."[34]

Efter det långa samtalet på redaktionen gick de tillsammans till Lehmanns advokatbyrå för att där träffa två av tidningens styrelseledamöter, Axel Forssman och Otto Mannheimer. De båda hälsade Knut Petersson välkommen. "S. begagnade senare tillfället att diskret upplysa mig om att Mannheimer bara har hälften så mycket aktier som han själv."[35] Så var KP

[34] Brev från Segerstedt till KP, 31/10 1922. Sigurd var ledarskribenten Sigurd Hansson, som tidigare hade skrivit till KP i London och vädjat om att han inte helt skulle kopplas bort från tidningen.
[35] Brev från KP till Elsa Petersson, 5/6 1923.

bjuden på middag hemma hos Segerstedt, och därefter gick de tillsammans på utställningen, Knut och paret Segerstedt. KP skriver till Elsa: ”Utställningen är underbar i kvällsbelysning, det kan inte förnekas.”[36] Arkitekterna hade satsat mycket på belysningen. Byggnaderna lystes upp med både strålkastare och ljusramper, och dessutom flämtade gasbloss, facklor och marschaller. Som avslutning på kvällen bjöd Segerstedt på supé.

KP verkar lite högtidligt stämd när han skriver till Elsa i den sena kvällen efter första arbetsdagen på redaktionen. Det är många intryck som han försöker reda ut.

> Det är som om vi vore ute på ett stort äventyr, mycket större än när jag blev pressattaché i London. Huru det skall sluta vet ingen. Hellre tjäna H.T. än staten och P*. H.T. är en institution, ett stort vapen i den mans händer, som tror sig om att ha en journalistisk uppgift. Politiskt och publicistiskt finns intet större i Sverige.[37]

Det var andra tankegångar än när han övervägde att tacka ja till *Dagens Nyheter*, en plats som han då ansåg skulle ha placerat honom i politikens centrum på ett helt annat sätt än en redaktörsstol på *Handelstidningen*.

Men några dagar senare är högtidligheten som bortblåst, och han verkar osäker på hur han ska klara av det hela. Han har lovat att skriva en ledare om Saar-frågan, och undrar hur det ska gå. Nu hade KP tidigare skrivit ledare som Segerstedt publicerat, men den nya situationen gjorde troligen att uppgiften kändes mer betydelsefull.

> Det kommer att bryta av mot Segerstedts ganska betydligt o jag undrar storligen vad han skall säga. Ansvaret är emellertid lika mycket hans. Jag har inte bett att få komma tillbaka. Jag har inte bett att få bli andre redaktör. Jag har inte bett att få

[36] Brev från KP till Elsa Petersson, 5/6 1923.
[37] Brev från KP till Elsa Petersson, 5/6 1923. P* betyder Palmstierna.

> skriva ledare. Inte för att jag vill springa ifrån ansvaret, som kan följa med ställningen, men kanske skulle jag hellre ha sett att det hela gått litet långsammare. Nu får man ta Gud i hågen o trava på.[38]

Nästa dag har han skrivit sin första ledare. ”Jag fann det mycket besvärligt.” Och han hoppas att det ska gå lättare nästa gång. ”Segerstedt vägrade att censurera den o läste den i korrektur utan att göra några ändringar.”[39]

För Segerstedt och KP gick under sommaren en stor del av tiden åt till representation. Det var ingenting som KP var särskilt förtjust i, men förmodligen var han ändå en tillgång. Den senare kollegan och efterträdaren Harald Wigforss har kallat KP en överdådig konversatör, och Segerstedt kände säkert också till KP:s sällskapstalanger. Så här kunde en vecka se ut sommaren 1923:

> Nu börjar festligheterna här på allvar o jag emotser dem inte med någon glädje. Anton Blanck med fru är i stan o Segerstedt har bett mig komma och äta middag med dem i morgon [= torsdag]. På fredag skall jag representera H.T. på en middag i samband med Svenska Handelskamrarnes kongress. På lördag håller staten middag för de utländska pressmännen. På söndag håller Segerstedt middag för ett tiotal av samma kategori. På tisdag håller pressen härstädes lunch för gästerna. Och på torsdag har jag lovat närvara vid en middag i samband med en redarekonferens. Vad som därefter kan vara i behåll av K.P-n vet inte jag.[40]

---

[38] Brev från KP till Elsa Petersson, 7/6 1923.

[39] Brev från KP till Elsa Petersson, 8/6 1923.

[40] Brev från KP till Elsa Petersson, 13/6 1923. Anton Blanck var från 1922 professor i litteraturhistoria med poetik vid Uppsala universitet. Men dessförinnan hade han övervägt att på heltid ägna sig åt journalistiken. Första halvåret 1916 var han anställd som politisk medarbetare på *HT*, han gick ”provår” för att eventuellt efterträda Henrik Hedlund som huvudredaktör. Men Blanck stannade bara ett halvår, för att i stället återvända till den akademiska banan. Däremot fortsatte han att skriva för tidningen, sammanlagt under nästan fyrtio år. Det var också genom

Allt festande och middagsätande gjorde att det inte fanns så mycket tid över för arbete, vare sig för KP eller Segerstedt.

> Det är mest Sigurd som skriver ledare. Den saken avgöres vanligen på morgonen, när Segerstedt kommer, alltså vid 9-tiden. ”Är Du tom idag Sigurd.” – ”Nej, jag kan skriva om växtodling”. – Och Du?” frågar S.-t mig. – ”Jag kan skalda om Nationernas förbund.” – ”Jaha, då skriver jag om Amerikas guldförråd.” Emellertid så blev det Sigurds växtodlingar. – Ungefär så går det till.[41]

Att plöja en egen fåra

Nyss hemkommen från London och ”nygammal” på redaktionen, kände KP i början en viss osäkerhet. Men ganska snart blev han varm i kläderna, vilket följande episod visar. KP hade varit borta från Sverige i tre och ett halvt år, och det politiska landskapet i Sverige såg ganska annorlunda ut när han återvände. Inte minst gällde det sprängningen av Frisinnade landsföreningen, som en följd av förbudsomröstningen 1922. Folkomröstningen handlade om ett totalförbud mot alkohol, och förbudsmotståndarna vann med mycket liten marginal. Eftersom majoriteten av Frisinnade landsföreningen var förbudsvänner, och ville fortsätta driva den frågan, gick det inte längre att överbrygga motsättningarna och hålla ihop partiet. Vid ett extra landsmöte den 27 maj 1923 sprängdes partiet i två delar. Den större delen, Frisinnade landsföreningen, bestod av förbudsvänner, och det nya Sveriges liberala parti med Nils Edén i spetsen, bestod av förbudsmotståndare. Det var mindre,

---

Blancks förmedling som KP fick sin första anställning på *HT* 1916. I Uppsala hade Blanck varit ordförande för studentföreningen Verdandi 1905–1906, och därefter mångårig styrelseledamot, även 1915–16 när KP var ordförande.

[41] Brev från KP till Elsa Petersson, 19/6 1923. Ämnet växtodling var inte så taget ur luften som det kan tyckas. Den ledaren publicerades på samma sida som en stor artikel om invigningen av det stora lantbruksmötet, vilket Sigurd Hansson anknöt till i sin text.

men hade en majoritet av den liberala pressen bakom sig, bland annat *Handelstidningen*.

I juni fanns ännu inte något beslut om vem som skulle bli partiledare för det nya Sveriges liberala parti. En dag kom Segerstedt in på KP:s rum för att diskutera politik. Han ville ”avrätta” Edén, sa han. Segerstedt ville inte ha honom till partiledare, och tänkte därför publicera ett kraftfullt angrepp för att om möjligt förhindra valet av honom. Men KP hade en något annan uppfattning och hade själv precis suttit med en ledare i ämnet. Han skriver till Elsa:

> Nu har jag aldrig varit någon större beundrare av Edén och finner honom föga lämplig som partiledare. Men jag föreslog att vi skulle gå litet varsammare till väga och räckte fram början på min kria, där jag sökt så gott jag kunnat reda ut mina egna funderingar om den politiska situationen. Segerstedt fann den passabel, varför ”avrättningen” stannade vid det krav på nya män, som Du finner framställt i dagens ledare.
>
> Jag har det inte så lätt att finna mig hemma i de politiska förhållandena här hemma. Gamla märken äro borta och allt verkar kaos. Mycket av vad Segerstedt skriver tycker jag inte om. Och jag vill inte falla in i samma linje. Jag hoppas det kan undvikas. Jag har en svag, mycket svag misstanke att Segerstedt inte heller vill det utan att han i stället vill i största möjliga utsträckning låta mig plöja en egen fåra.[42]

I ledaren, som har titeln ”Arvstvister”, liknar KP den politiska situationen och sprängningen av Frisinnade landsföreningen, vid en bouppteckning. ”Direkta bröstarvingar saknas och successionen är oklar, vadan arvstvisterna äro i full gång.” Han nämner inte Edén vid namn, men artikeln utmynnar i att svensk politik inte behöver nya program eller nya partier, utan i stället nya män. ”Det är ej fråga om att finna några politiska

[42] Brev från KP till Elsa Petersson, 15/6 1923.

övermänniskor, men väl män, som våga tänka fritt och handla fritt."[43]

Elsas familjemedlemmar i Stockholm blev förtjusta över KP:s ledare, inte minst svärfar Julius Juhlin: "Ledig penna. Ganska lik Segerstedts förresten!"[44] Den kommentaren pekar på att det kunde vara svårt att skilja på KP:s och Segerstedts texter. Även *DN:s* senare chefredaktör Herbert Tingsten nämner att det i vissa fall var omöjligt att skilja på Segerstedts och Peterssons artiklar, och journalisten och författaren Åke Thulstrup hävdade att många av KP:s artiklar "av åtskilliga läsare uppfattades som skrivna av Torgny".[45] Så även om KP helst ville "plöja sin egen fåra", och även om det var vad Segerstedt också tänkte sig, så fanns där ett uttalat släktskap mellan deras texter.

Den första juli är så den nya lägenheten inflyttningsklar och Elsa kommer till Göteborg. Därmed upphör också den för eftervärlden så upplysande brevväxlingen, tills makarna nästa gång är skilda åt geografiskt.

Det är troligt att Torgny Segerstedt var en man som var van att få sin vilja igenom, och så blev det också när det gällde Knut Petersson och hans roll på *Handelstidningen*. Även om det tog tid, och även om det dök upp en hel del hinder på vägen så fick Segerstedt till slut den andreredaktör han ville ha. Och där startade ett nära och långvarigt samarbete som skulle bestå under hela återstoden av Segerstedts liv. När han gick bort 1945 blev KP också hans efterträdare på huvudredaktörsposten, precis som Segerstedt hade planerat ända sedan 1918.

---

[43] Knut Petersson, "Arvstvister", ledare i *Handelstidningen*, 15/6 1923.

[44] Brev från Elsa Petersson till KP, 16/6 1923.

[45] Herbert Tingsten, *Mitt liv. Tidningen 1946–1952* (Stockholm: Norstedt, 1963), 39; Brev från Åke Thulstrup till KP, 5/1 1957. Även för sentida läsare är det svårt att säkert avgöra vem som har skrivit vad, eftersom signering av ledare och Idag-artiklar i tidningens klippbok påbörjades först 1947. Men genom att KP under åren nämner en del av sina ledare i brev, går det att delvis pussla ihop en "verkförteckning".

Referenser

Otryckta källor

Göteborgs universitetsbibliotek, Handskriftsavdelningen
Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidnings arkiv
Huvudredaktörens korrespondens, Brev Maj 1922 – Maj 1923
Brev från Knut Petersson (KP) till Torgny Segerstedt.

Göteborgs universitetsbibliotek, Handskriftsavdelningen
Huvudredaktör Knut Peterssons papper
H182:2 Brev och telegram till Knut Petersson vid hans avgång från *GHT*:
Brev från Åke Thulstrup.
H182:8a Brev från KP till Tilda Petersson.
H182:8b Brev från KP till Torsten Petersson.
H182:10 Brev till KP från Sten Dehlgren, Fritz Henriksson, Sigurd Hansson, Maja Forssman.
H182:12 Brev från Torgny Segerstedt till KP.
H1996:6 Brev från Torsten Petersson till KP.
H2018:15 Brev från KP till Elsa Petersson 8/6 1923, 19/6 1923.

Landsarkivet i Göteborg
Elsa Peterssons samling – GLA/A0727
Volym 1: Brev från KP till Elsa Petersson.
Volym 3: Brev från Elsa Petersson till KP.

Tryckta källor

Knut Petersson, ”Arvstvister”, ledare i *GHT*, 15/6 1923.

Litteratur

Göteborgsutställningen 1923: Hågkomster och framtidsspår, red. Louise Brodin och Vibeke Carlander (Sävedalen: Warne, 2006).
Patrik Lundell, *Attentatet mot Hiertas minne: Studier i den svenska pressens mediehistoria* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2013).

Herbert Tingsten, *Mitt liv: Tidningen 1946–1952* (Stockholm: Norstedt, 1963).

Tora Byström är fil. dr i idéhistoria och lektor vid Institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet. Hon disputerade 2009 på en avhandling om antinazism och nordism i Sverige under andra världskriget – *Nordens frihet. Samfundet, tidningen, kretsen.* Tora Byström har i *Presshistorisk årsbok* (2011) skrivit om Harald Wigforss och i *Mediehistorisk årsbok* (2019) om det omdiskuterade ordförandevalet i Publicistklubben 1942. Hon arbetar just nu på en biografi över Knut Peterson, ett projekt som finansieras av Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning.

e-post: tora.bystrom@umu.se

■ ■ ■

Bertholof Brännström

Till minne av "Makten"

Ett vapen i kampen för en progressiv musikkultur. Det var så tidningens grundare betraktade sitt nya språkrör. *Musikens Makt* – oberoende socialistisk med den politiska udden riktad mot maktens musik. I sju år lyckades redaktionen i Göteborg, driven av ideologisk övertygelse och publicistisk entusiasm, trots usel ekonomi, ständiga bråk och en alltmer splittrad musikrörelse, hålla den vid liv. 1980 gick det inte längre. Bertholof Brännström berättar "Maktens" historia.

En försommarkväll 1973. Det lilla rummet är trångt och rökigt, stökigt rentav. Skrivmaskinsknatter blandas med livliga diskussioner. Här ska historia skrivas, det är alla inblandade överens om.

I illustratören Kaianders Semplers lilla sovrum i kollektivboendet på Linnégatan i Göteborg trängs också frilansjournalisterna Håkan Sandblad och Tommy Rander.

Snart är de färdiga med första numret av *Musikens Makt* – en ny, seriös musiktidning med fokus på svensk, progressiv musik.

Att skriva historien om *Musikens Makt* är inte bara att kliva rakt ner i en annan, politiskt omvälvande tid, med ostyriga vänstervindar och en musikrörelse som föddes, utvecklades och splittrades under det 1970-tal det handlar om.

Det är inte heller alldeles enkelt; dokumentationen är knapp och med tiden har minnena bleknat och förändrats hos dem som var med.

Dock finns tidningarna kvar – jag har själv hela upplagan, från nr 1/73 till nr 4/80 – och ännu lever de flesta av grundarna och redaktionella medarbetarna. Det är framför allt detta, tidningarna och de som gjorde *Musikens Makt* – Kaianders Sempler, Tore Berger, Peter Mosskin, Håkan Agnsäter, Tommy Rander, Tjia Torpe, Gunilla Thorgren och Bengt Eriksson för att nämna några av dem jag pratat med – som utgör stommen i mitt försök till historieskrivning.

Få av intervjupersonerna är direkt citerade, jag har i stället valt att införliva deras olika berättelser – som oftast, men inte alltid, sammanfaller med min egen. Det innebär att det just är *min sammanvägda version* av historien som berättas och att möjligen någon av dem jag pratat med har en annan bild.

En svensk Rolling Stone

Den svenska progressiva musikrörelsen växte fram i spåren av 1960-talets vänstervåg och de omtalade Gärdesfesterna 1970. *Icke-kommersialism* och *allas musikkultur* var ledorden. Dessutom krävdes – mer dogmatiskt – att svenska artister och band skulle sjunga på just svenska.

De nystartade icke-kommersiella skivbolagen MNW i Vaxholm och Silence Records i Stockholm hade 1971 gemensamt bildat SAM-distribution och behövde sprida nyheter och annat om alla de band, artister och musikföreningar som växte fram runt om i Sverige.

Den stencilerade, enkla A4-tidningen *Auktoriserade rykten* blev snabbt också lite av musikrörelsens debattforum och bytte på inrådan av Blå Tågets Tore Berger 1972 namn till just *Musikens Makt*.

Samtidigt hade den kommersiella mediefabriken Bonniers vaknat och insett musikrörelsens snabba framväxt och omfattning. Man ville samla några av de mer namnkunniga journalisterna som bevakade den nya svenska musiken för att göra en svensk version av amerikanska *Rolling Stone*.

Bonniers vände sig helt sonika till radions ungdomsredaktion där många redan var insatta i den nya, svenska musikvågen. Frilansjournalisterna Tommy Rander och Peter Mosskin fanns med bland dem som medverkade i första numret av Bonniers *Ny Musik*. Båda gillade initiativet till ett seriöst svenskt musikmagasin och levererade artiklar till det första provnumret.

Förlagsredaktörerna var dock missnöjda. Man ville göra en tidning med större kommersiell potential, alltså mindre samhällskritik och mer kändisar.

Så Rander och Mosskin hoppade av.

Men idén om en seriös och rikskspridd musiktidning var född. Tanken hade spirat i både Vaxholm och Göteborg, behovet fanns och efter många och oändliga diskussioner om upplägg, tidningens syfte med mera mellan Berger, Rander och Håkan Sandblad, tröttnade till sist Anders Lind, en av grundarna av Silence Records. Han slog näven i bordet och röt.

”Nu får ni sluta snacka! Sätt i gång för helvete!”

Sagt och gjort. En ideell förening, *Musikens Makt*, bildades med det enda syftet att ge ut tidningen. I föreningen ingick från början 13 personer: Kaianders Sempler, Bertil Goldberg, Nikke Ström, Anders Melander, Nanny Ceder, Peter Mosskin, Håkan Sandblad och Tommy Rander, samtliga bosatta i Göteborg. Från Vaxholm kom Tore Berger och Gunilla Thorgren

och från Stockholm Torkel Rasmusson, Marie Nilsson och Jeanette Gentele.

Ett utgivarbevis införskaffades och Tore Berger lånade enligt uppgift ut 15 000 kronor som en grundplåt.

På första numrets förstasida trycktes ett slags programförklaring som tydliggjorde tidningens syfte och mål:

> ”Maktens musik, Svensktoppens och hitlistornas eländiga dravel bygger upp en skog av fördomar och söver ner oss till passiva konsumenter. Med Musikens makt ska vi gå till strid för en levande progressiv musikkultur. En musik som aktiverar oss, ger uttryck för oss själva och den tid vi lever i!”

Med tillägget: ”Vi ska skapa en allas musikkultur!”

Att ”Makten”, som tidningen snart kom att kallas, vilade på vänstersocialistisk grund var från början inte ens nödvändigt att formulera. Först 1976 fastslogs att ”Musikens Makt är en partipolitiskt obunden, socialistisk musiktidning”.

Handgjort premiärnummer

Premiärutgåvan, nr 1/73, var verkligen hemsnickrad. Allt var gjort för hand – loggan (med knuten näve), illustrationer, rubriker, mellanrubriker. Man hade klippt och klistrat där i utgivaren och formgivaren Kaianders Semplers lilla sovrum. Semplers speciella uttryck i både illustrationer och form kom att sätta prägel på tidningen under lång tid framöver.

Innehållet var också det man saknade i de kommersiella musiktidningarna: en lång intervju med Hoola Bandoolas frontfigur Mikael Wiehe, ett reportage om proggbandet Träd, Gräs & Stenar, en kritisk artikel om SR:s musikpolicy och en rad skivrecensioner av framför allt svenska proggband och -artister.

På ett helt uppslag uppmuntrade också Nationalteaterns Anders Melander läsarna att själva börja spela. Artikeln kom-

pletterades med en instruktion om hur man bygger sin egen elgitarr och noterna till en av Nationalteaterns låtar.

Vinjetten *Spela själv* var därefter ett återkommande och viktigt inslag i tidningen under hela utgivningsperioden.

Första numret blev en succé – åtminstone upplagemässigt. Tidningen såldes framför allt på några av försommarens musikfestivaler och de första 6 000 exemplaren var slut redan efter några veckor. En ny upplaga på 4 000 ex fick tryckas och prenumeranterna strömmade till.

Musikens Makt uppmärksammades också i traditionella medier, oftast positivt. Entusiasmen var stor – inte bara i den lilla redaktionsgruppen, utan också bland musikrörelsens alla band, artister och fans. Här kom äntligen den tidning många så länge hade suktat efter.

Det enda som inte var positivt var ekonomin.

Musikens Makt blödde redan från start och bristen på pengar var ett stort bekymmer under hela utgivningstiden. Tryck och distribution kostade mycket. Och eftersom man i icke-kommersialismens anda valt bort annonser byggde hela ekonomin på läsarna. Ett lösnummer kostade tre kronor medan en årsprenumeration (tolv nummer) gick på 35 kronor.

Men även om antalet prenumeranter snabbt steg till flera tusen gick det inte ihop. Varje nummer kostade runt 30 000 kronor medan intäkterna stannade på bara lite över 20 000.

Detta trots att i stort sett alla jobbade gratis. Så gott som inga av *Musikens Makts* skribenter, fotografer eller illustratörer fick betalt. Som redaktör och den som satte ihop hela tidningen fick Kaianders Sempler 1 000 kronor i månaden. Ett par andra på redaktionen i Göteborg hade också en fast, men låg, ersättning.

I övrigt var det bara de som jobbade med distribution i Vaxholm som hade någon form av lön. Försäljningsombuden fick provision efter antal sålda ex.

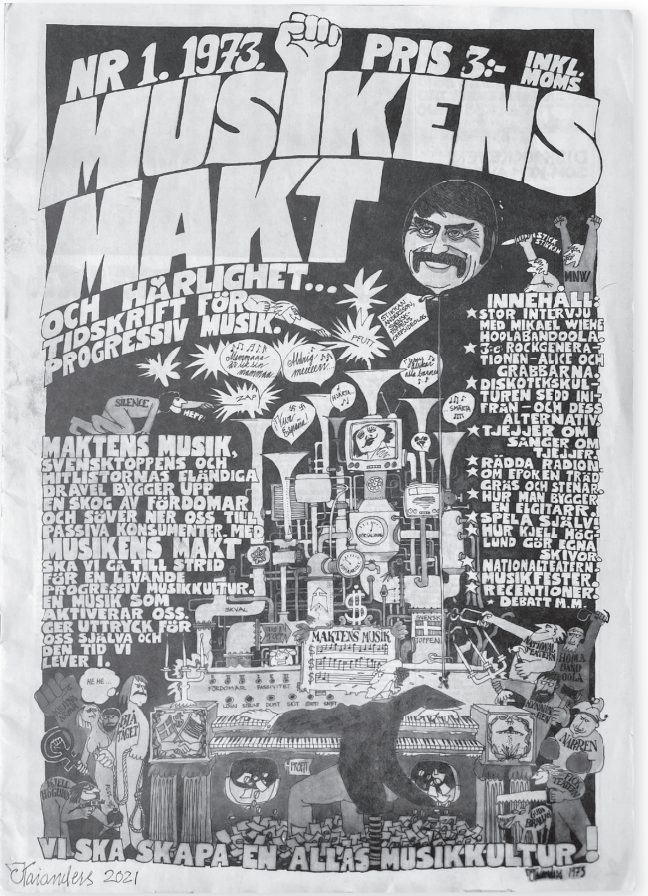

Ett bokstavligen hemgjort premiärnummer.

Ut ur sovrummet

Gång på gång beskrevs den skrala ekonomin detaljerat i tidningen. Nya lån togs för att betala gamla skulder. Man bytte tryckeri, format och papperskvalitet flera gånger – allt för att sänka kostnaderna. Den ständiga uppmaningen till läsarna var att prenumerera och att bli ombud för försäljning till andra.

Under åren arrangerades också runt om i landet ett antal stödkonserter för *Musikens Makt*. Ofta ställde frontfigurerna för den svenska proggen upp och spelade gratis på dessa stödgalor. Intäkterna gav en tillfällig respit, men ekonomin fortsatte att halta och blev också det som till sist efter sju år fick tidningen på fall.

De första åren var dock entusiasmen och tron på *Musikens Makt* stor. När antalet prenumeranter inledningsvis ökade till flera tusen och utgivningen därmed tryggades, flyttade redaktionen från Kaianders Semplers sovrum till en större lokal på Husargatan i det Göteborg som under alla år var centrum för tidningen.

I övrigt fanns förstås en redaktion i Stockholm men snart också en i Skåne, en i Norrbotten och en i Uppsala. På mindre orter fanns enskilda medarbetare som rapporterade till redaktionen när det behövdes.

Innehållet fokuserades självklart på den svenska proggen – långa intervjuer med både etablerade och mer okända band och artister, reportage om aktiva musikforum och musikfester runt om i Sverige. Folkmusiken fick också förnyad uppmärksamhet och reportage från spelmansstämmor var återkommande inslag.

Emellanåt publicerades också artiklar om musik och band i andra länder, ganska ofta med basen i den lokala, traditionella folkmusiken. Blues, jazz, country & western och folkmusik från Östeuropa, Kina och länder i Afrika och Sydamerika kunde ges utrymme i långa artiklar.

Då och då publicerades också reportage om världsartister och rockband som inte alls passade in i mallen som icke-kommersiella, men som redaktionen själv gillade. Rolling Stones, Doors, Pink Floyd, David Bowie och Bruce Springsteen och många andra blev i positiva ordalag omskrivna i Makten.

Den svenska populärmusiken, med ABBA i spetsen, var dock inte mycket värd. Tvärtom kritiserades ofta och återkommande den kommersiella musiken, artisterna och inte minst

skivbolagen som bara ville ”tjäna pengar på utslätad och ofarlig, trallvänlig pop och schlager”.

Dåtidens stora skivbolagsguruer, Stikkan Andersson på Polar (som bland annat gav ut Abba) och Bert Karlsson på Mariann Records (med många dansband och sedermera Carola) närmast förlöjligades i artiklarna. Men skarpast kritik fick Sveriges Radio och Sveriges Television för att man ”låtit sig köpas” av den kommersiella skivindustrin och inte minst den anglosaxiska kulturen.

Musikutbudet i radions P3 och framför allt hitlistor som 10 i topp och Svensktoppen kritiserades hårt. SR fick också kritik för sin dödskallemärkning av alltför samhällskritiska eller anstötliga låtar.

I en lång artikel i *Musikens Makt* nr 2/73 beskriver exempelvis Åsa Moberg hur SR:s producent nekade henne att spela viss musik i sitt Sommarprogram. Låtar som ”Vietnam är nära” och ”Kalla kriget” fick inte spelas eftersom de var alltför politiskt laddade.

SVT kritiserades hårt för musiktävlingar som Melodifestivalen och Schlager-EM (numera Eurovision Song Contest). Schlagern beskrivs i en debattartikel som ”förljugen” med ”direkta uppmaningar till passivitet eller dagdrömmeri/…/ Musikaliskt är den full av schabloner”.

Debattörerna landar i att den ”progressiva musiken bör vara motsatsen till detta”.

Inre splittring

Att 1970-talet var en omvälvande och synnerligen politisk tid går inte att missa när man läser *Musikens Makt*. Vietnamkriget, FNL-rörelsen och fredsälskande hippies speglades i spalterna liksom kärnkraftsmotståndet efter Harrisburgolyckan 1976 och inför folkomröstningen 1980. Överhuvudtaget ägnades mycket spaltutrymme åt politisk debatt.

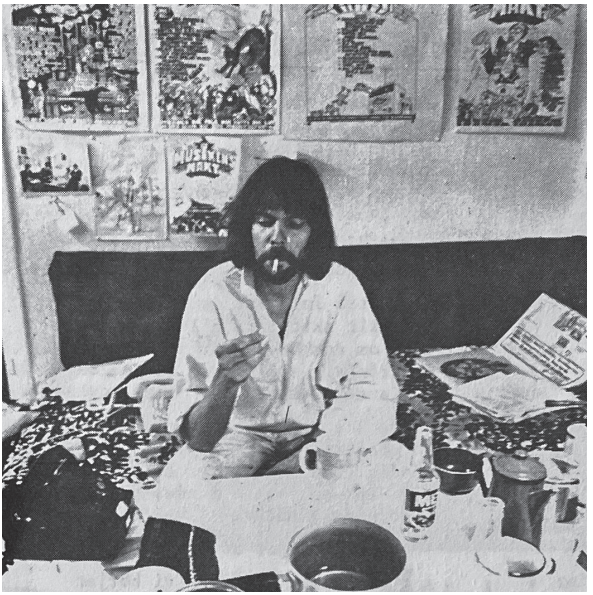

Musikens Makts *ansvarige utgivare i – som en av hans medarbetare i bildtexten till den här redaktionsinteriören uttryckte det – ”full färd med att ansvara för något”.*

Inte minst diskuterades livligt och hett musikrörelsens mål och mening. Skulle proggen i första hand vara ett folkets alternativ till musikindustrin och kommersialismen, där alla fick delta på sina villkor? Eller var musikrörelsen i själva verket ett viktigt vapen i klasskampen och den socialistiska revolutionen?

Förenklat kan man säga att flummiga och dansande hippies ställdes mot kampvilliga revolutionärer med knutna nävar.

Debatten tog fart redan vid starten och i *Musikens Makt* nr 10/74 skriver tidningens grundare med Tommy Rander i spetsen, och ett antal andra namnkunniga från proggen, en lång analys av musikrörelsen.

En ”anti-kapitalistisk rörelse”, men ”inget parti”, skriver debattörerna, och undanber sig ”de sönderslitande strider som

f.n. präglar de olika partibildningarna inom den politiska vänstern".

Frågan är om det inte redan var för sent, om inte den sekteristiska debatten redan var i gång och svår att avsluta. I vart fall präglas många nummer av *Musikens Makt* från mitten av 1970-talet av politisk diskussion och allt djupare splittring.

I en lång drapa i nr 3/75 går *MM*-medarbetarna Ludde Lindström och Anders Johansson till skarpt angrepp mot just Tommy Rander och anklagar honom för att vilja "avpolitisera" musikrörelsen. Lindström/Johansson vill det motsatta – stärka det politiska inslaget i den progressiva musiken.

"Parollen 'Gör det själv', om egenaktivitet är bra. Men den är praktiskt taget värdelös om den saknar ett politiskt perspektiv'", skriver de och avslutar: "Musikens Makt ska inte vara en lekstuga för 'musikpolitiker', utan ett organ som kan bidra till att utveckla musiken i en riktning som bäst tjänar folkets intressen".

Tommy Rander svarar med att raljera över vilka som i så fall utgör "folket". Han pekar också ut motdebattörerna Lindström och Johansson som SKP:are, lierade med Vaxholmsbaserade SAM-distribution. Själv är Rander kritisk mot SAM som han anklagar för byråkratism, vanetänkande och *"tendenser till isolationism"*. Som tidigare nämnts hade SAM-distribution grundats 1971 av de oberoende skivbolagen Silence och MNW. Efterhand anslöt sig fler progressiva skivbolag, med slitningar som följd.

Splittringen inom *Musikens Makt*-kollektivet blir alltmer uppenbar, inte minst just mellan "flummiga" Stockholm/Vaxholm och det mer revolutionära *MM*-fästet Göteborg. När medarbetarna i huvudstaden våren 1975 bjöd in till en ombudsträff utan att först rådgöra med Göteborgsredaktionen, svarade man där med att kalla till ett extra årsmöte där man bland annat avsåg att klippa banden till SAM-distribution i Vaxholm.

Åsikterna om varför, och vad som egentligen hände på detta årsmöte, går isär och är fortfarande en surdeg för de inblandade.

Enligt Tommy Rander var orsaken strikt ekonomisk, SAM-distributions medarbetare var avlönade medan i stort sett alla andra jobbade ideellt. Tryckningen hade man redan flyttat till Göteborg och genom att ta hem prenumerations- och distributionsuppgifterna kunde man spara ännu mer pengar och därmed rädda tidningen från nedläggning.

Årsmötet blev uppslitande på många sätt. Enligt referatet i *Musikens Makt* nr 4/75 sade de fyra anställda på SAM-distribution upp sig strax före årsmötet. Även medarbetarna vid den Stockholmsredaktion som funnits sedan årsskiftet 1974/75 ska enligt referatet ha lämnat mötet.

"Rätt och fel"

De direkt berörda vid SAM-distribution och flera andra hävdar att de i stället fick sparken, utan förvarning, och att orsaken i stället var olika syn på politiseringen av *Musikens Makt*.

”Vi kallades för flummiga och småborgerliga”, säger en av dem som sades upp vid årsmötet.

Hursomhelst, nu hade så gott som alla resurser hamnat under Göteborgsredaktionens kontroll. Till löner för centralredaktionen avsatte man totalt 5 600 kr/månad, medan Luleå-redaktionen fick 1 200 kr/månad plus lokalhyra.

Övriga lokalredaktioner fick bara sina omkostnader betalda.

Även om det redaktionella innehållet också fortsättningsvis speglade den progressiva, icke-kommersiella kulturens olika uttryck i stora delar av landet, blev det då och då uppenbart vad som var ”rätt och fel”.

När sångerskan Turid Lundqvist 1977 lämnade det oberoende skivbolaget Silence för att gå tillbaka till kommersiella Metronome, utsattes hon för hård kritik i *Musikens Makt*.

”Turid sviker musikrörelsen”, skriker förstasidan i nr 1/77 ut. På ett uppslag i tidningen frågas hon ut kring *”sveket”,* som hon själv säger beror på att hon tagit steget för att kunna utveckla sitt skapande och ”nå en annan publik än vad ’rörelsen’ lyckats nå ut till.”

Kritiken från redaktionen är också hård: ”Turid har svikit musikrörelsen!”, skriver man i en egen kommentar och menar att det spelar stor roll om man ger ut sin musik på ett kommersiellt skivbolag eller inte.

”Har man vinstintressen hägrande ser man musik som ett stycke plast/…/Ett progressivt bolag ser musiken kulturpolitiskt! Man vill ge ut skivor av kulturella skäl. Och politiska.”

Också Turid-historien 1977 blev uppslitande. Sångerskan tog själv väldigt illa vid sig och många inom musikrörelsen tog Turids parti. Denna rörelse, som började som ett alternativ, hade nog aldrig varit särskilt samlad, men den blev med åren allt spretigare. Flera av de band och artister som fanns med i början var nu etablerade och ekonomiskt framgångsrika, som de gamla Hoola-medlemmarna Mikael Wiehe och Björn Afzelius, medan andra antingen lagt ner eller spelade vid sidan av sin försörjning.

Åsikterna gick också starkt isär om musikrörelsens politiska roll. Klyftan mellan dem som höjde nävarna och sjöng politiska slagord och dem som liksom Turid skrev mer poetiskt och bildligt hade vidgats. Somliga ville strikt sprida politiska budskap medan andra skapade musik med mer tolkningsbart innehåll.

Fortfarande fanns det plats för båda sidorna i *Musikens Makt*, men många medarbetare och inte minst artister upplevde att utrymmet krympt, att taket för vad som gillades av redaktörerna sänkts.

”Räddningen var att man hela tiden behövde material för att fylla tidningen. Sen fanns det nog olika åsikter på centralredaktionen, alla tyckte inte som Tommy Rander”, säger en av *Musikens Makts* medarbetare.

1977 lämnade sångerskan Turid Lundqvist proggrörelsens skivbolag Silence för det ideologiskt mindre offensiva Metronome. Domen i Musikens Makt *var hård.*

När 1970-talet gick mot sitt slut hade de flesta av dem som startat tidningen och länge utgjort kärnan i *Musikens Makts* redaktion slutat. Den förste utgivaren, Kaianders Sempler, lämnade liksom Tore Berger efter tre år. Sempler fortsatte dock att mer sporadiskt medarbeta i ”Makten”.

Det gjorde också Peter Mosskin som nästan ända fram till slutet recenserade och skrev längre reportage om intressanta band och artister inom proggen.

Efter att *Musikens Makt* lagts ner fortsatte Mosskin som författare medan Kaianders Sempler i många år verkade som

vetenskapsjournalist. Tore Berger fortsatte som konstnär och musiker.

Håkan Sandblad, som spelade den förmodligen viktigaste rollen under de första åren, flyttade till Luleå 1976 där han blev chef för Lule Stassteater. Samtidigt fortsatte han som medarbetare i *Musikens Makt* och också på Sveriges Radio fram till pensioneringen 2007. Sandblad avled 2016.

Den som var den dominerande gestalten under de flesta utgivningsåren, Tommy Rander, hoppade av *Musikens Makt* runt 1978–79. Han drev skivbolagen Nacksving och Transmission men lämnade musikbranschen 1986. Därefter fortsatte han som journalist och organisatör inom speedwaysporten.

Publicistisk plantskola

Musikens Makt blev också en plantskola för många andra unga musik- och kulturintresserade journalister. En lång rad numera väl etablerade medieprofiler, inte minst inom radion och televisionen, tog sina första steg på ”Makten”.

Dit hör Inga Rexed, Mia Gerdin, Tomas Tengby, Lars Åberg, Mikael Timm, Bengt Eriksson, Håkan Lagher, Per Gulbrandsen, Micke Berg, Odd Clausen och Magnus Gertten för att nämna några.

Men allting har ett slut. När punken dök upp under andra halvan av 1970-talet hade många inom musikrörelsen svårt för den högenergiska, lite skräniga musiken. Många reagerade också negativt på de politiskt laddade symboler som punkbanden använde.

I ett stort kritiskt reportage i nr 4/77 tar *MM*-medarbetaren Lars Åberg heder och ära av punken, som han menar är ”högerns verktyg”:

> ”Dom spökar ut sig i nazistsymboler och sjunger låtar om anarki i Storbritannien. Dom låter som Rolling Stones gjorde

1963, fast mycket sämre. Punk exploateras kommersiellt: föraktet, våldet, stampandet på tjejer, likgiltigheten, allt förs fram som den nya tidens ungdomsattityder."

Och även om Åberg fick mothugg av andra, blev punken ett slags brytpunkt mellan den gamla, progressiva musikrörelsen och en ny rörelse.

Det fick också betydelse för *Musikens Makt* som började tappa mark.

I nr 4/80, en sladdrig och ohäftad tabloid, tryckt på billigt tidningspapper, får ändå de nya, punkiga Stockholmsbanden Pink Champagne, Bitch Boys och Mögel hela mittuppslaget. Banden sägs representera den "nya musikrörelsen" där unga förortsungdomar tar plats på scenen.

Men så mycket till övers för proggen verkar de inte ha:

"Har man inte näbbskor, avviker från schemat, så möts man av en väldig misstänksamhet. Och mascara får man tydligen inte ha om man vill förändra samhället. Skitfånigt!", säger en av Pink Champagnes bandmedlemmar. Även Bitch Boys har åsikter om den progressiva musikrörelsen: "Musiken är aska, överarbetad och omöjlig för vanliga dödliga att spela. Den är lika svår som den kommersiella rocken och med en massa budskap inklämt i musiken. Musikaliskt etablerad och flumromantisk!"

"Pengarna eller livet!"

Men det är något annat som gör just *Musikens Makt* nr 4/80 speciellt. På sidan 2 skriver redaktionen:

"PENGARNA ELLER LIVET!

Skämt åsido, det är allvar nu. Vi behöver din hjälp. Omedelbart. Vi behöver 73.386 kronor för att kunna gå vidare. När kulturpolitikerna inte tar sitt ansvar måste vi vända oss till Dig. Vi vill fortsätta att vara landets i sin klass enda musiktidning också i morgon. Tidskriftsstödet kommer i juli, men då är det

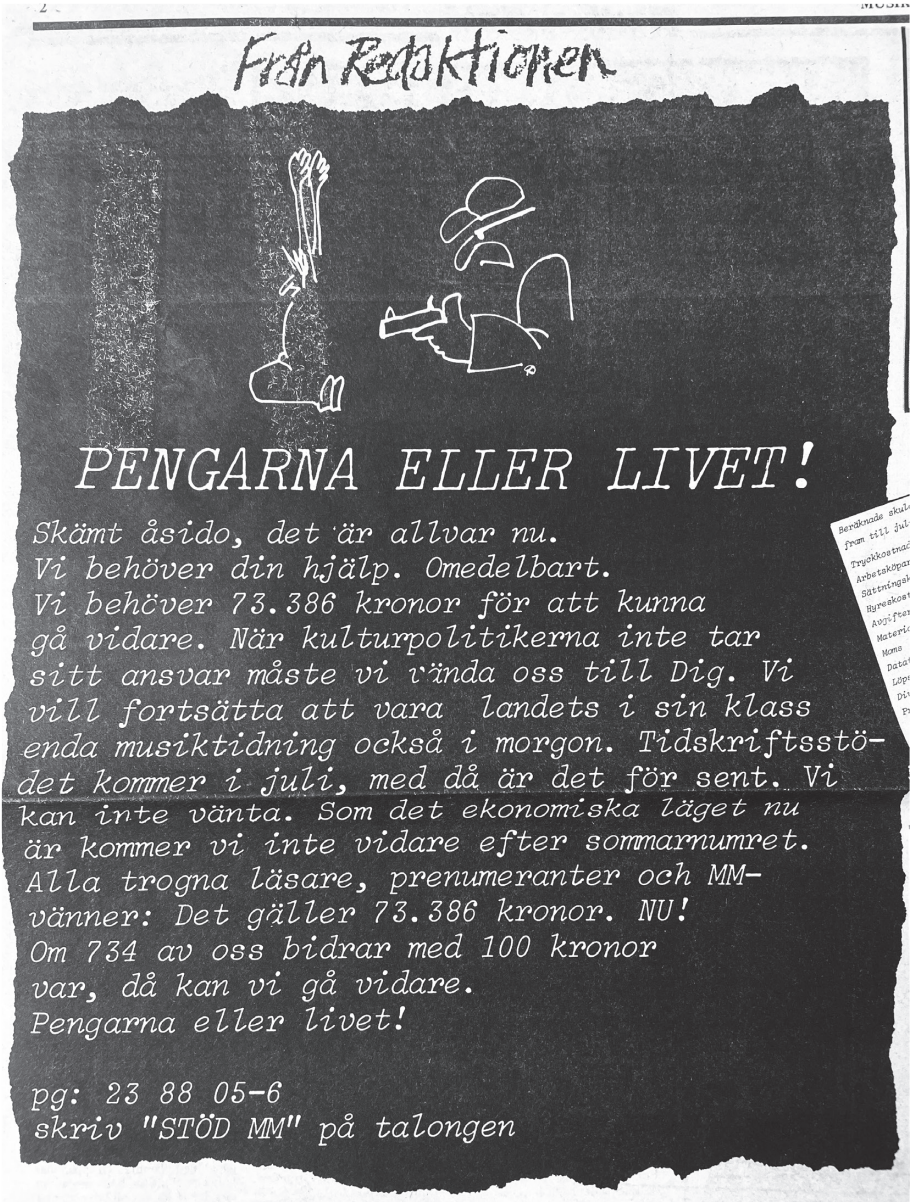

Nödrop från redaktionen i vad som blev det sista numret av Musikens Makt. *Pengar kom men inte tillräckligt mycket för att tidningens liv skulle kunna räddas.*

för sent. Vi kan inte vänta. Som det ekonomiska läget nu är kommer vi inte vidare efter sommarnumret. Alla trogna läsare, prenumeranter och MM-vänner: Det gäller 73.386 kronor. NU!

Om 734 av oss bidrar med 100 kronor var, då kan vi gå vidare. Pengarna eller livet!"

Trots stödgala i hemstaden Göteborg, gav uppropet inte det resultat man hade behövt. *Musikens Makt* nr 4/80 blev det allra sista.

Pengabrist blev spiken i kistan, men tiden var också en annan än när tidningen startade. Musikrörelsen hade splittrats och stannat av, vänstervindarna mojnat och de från början unga och entusiastiska och gratisarbetande medarbetarna skaffat sig jobb de kunde leva på.

I dag är tidningen bortglömd, men för den progressiva musikrörelsen under 1970-talet kan *Musikens Makt* knappast överskattas. Som en av de tidigare medarbetarna uttrycker det:

"Musikens Makt var en liten jävla skittidning med en liten jävla upplaga. Likafullt blev folk skitförbannade om de inte blev recenserade på ett positivt sätt i tidningen. Den betydde väldigt mycket för väldigt många."

Bertholof Brännström är frilansjournalist med många års erfarenhet från framför allt dagspress och radio, där han i första hand bevakat aktuella samhällsfrågor. Han har också varit chefredaktör för *Journalisten* och nyhetschef på *Västerbottens-Kuriren*. Som frilans med bas i Umeå har han i fördjupande reportage specialiserat sig på granskningar av verksamhet inom konfliktheta områden som rennäring och hushållning med naturresurser.

e-post: bertholof@bobmedia.se

■ ■ ■

Läs mer om kvinnliga journalister i SKBL!

Sedan några år tillbaka finns Svenskt Kvinnobiografiskt Lexikon på nätet, ett digitalt lexikon i en strukturerad databas (www.skbl.se) med uppgifter om 2 000 kvinnor som bidragit till det svenska samhällets utveckling, från medeltid till nutid.

När den första versionen lanserades 2018 innehöll det artiklar om 1 000 avlidna kvinnor med anknytning till Sverige, 2020 publicerades ytterligare 1 000 artiklar och fler kommer det förstås att bli allt efter-som tiden går. Kvinnliga journalister utgör en ganska stor grupp med i dagsläget 169 namn och livsberättelser om reportrar, publicister och tv/radioproducenter.

Projektet som genomförts med stöd av Riksbankens Jubileums-fond har engagerat ca 500 skribenter. Bakgrunden till projektet är att traditionella svenska lexikon innehåller drygt 5–10 procent bio-grafier om kvinnor, något som innebär en risk för missvisande historieskrivning.

Med de biografiska data som redaktionen för SKBL sedan kontrollerat och kompletterat är det möjligt att söka fram, kombinera och statistiskt sammanställa familjeförhållanden, utbildning, förenings-tillhörighet, verksamheter och de orter där de biograferade kvinnorna har levt sina liv. Nyckelorden som till exempel "journalist" är en annan sökmöjlighet.

Gå in på skbl.se och gör dina egna upptäckter!

Ellinor Melander

Från guvernant till utrikeschef

Under de senaste decennierna har flera av presshistoriens kvinnliga pionjärer uppmärksammats och biograferats. Bland dem som ännu återstår att utforska finns den på sin tid mycket framgångsrika Maria Cederschiöld (1856–1935) som var fast anställd på *Aftonbladet* mellan 1884 och 1921.

Ellinor Melander tecknar ett porträtt av journalisten som blev Sveriges första kvinnliga utrikeschef.

Maria Cederschiöld var en pionjär på flera områden. På våren 1874 tog hon studentexamen, eller maturitetsexamen, som benämningen då var. I och med det fanns det totalt sju kvinnor som tagit studenten i Sverige. När hon tio år senare, på hösten 1884, fick en fast heltidsanställning på *Aftonbladet* var hon en av de första kvinnliga journalisterna. Maria Cederschiöld var också Sveriges första kvinnliga utrikeschef, från 1909 till sin pensionering 1921. Sist, men inte minst, hörde hon till pionjärerna inom kvinnorörelsen, tidigt aktiv i flera föreningar och

sedermera vice ordförande i Svenska Kvinnornas Nationalförbund.[1]

Maria Cederschiöld var dotter till juristen och expeditionssekreteraren Gustaf Cederschiöld och Elsa Wilhelmina Borg. Hon var näst yngst av familjens sju barn. Två döttrar och två söner dog tidigt, som barn eller som unga, men Maria och äldste sonen Gustaf blev framgångsrika – Maria som journalist och Gustaf som pedagog och språkforskare. Den tidiga barndomen var lycklig, enligt Gustafs nedtecknade minnen. Han skriver om faderns liberala åsikter och humanistiska intressen. Fadern var också mycket angelägen om att föra in sina barn i böckernas värld, inte minst de historiska böckernas värld. Det började tidigt, han läste högt och barnen tittade på bilderna.[2]

Mot slutet av 1850-talet var fadern en av Riddarhusets kunnigaste och mest framstående talare. Han stod ofta vid Lars Hiertas sida i arbetet för främjande av kulturell utveckling, kvinnans rättsliga ställning och utvidgandet av hennes då så snäva verksamhetsområde.[3]

Men den lyckliga barndomen fick ett abrupt slut. När Maria var fyra år gammal dog fadern oväntat, vid 48 års ålder, efter ett par dagars sjukdom. Änkan blev ensam med fem barn, det yngsta bara ett år. För att klara sig ekonomiskt fick hon lov att sälja bohag och smycken och flytta ihop med sin mor och en ogift moster. Ett öde som drabbade många änkor som saknade egen eller ärvd förmögenhet. Familjen och släkten var det enda sociala skyddsnät som fanns.

---

[1] Jag har valt att behålla förbundets ursprungliga stavning i stället för den moderniserade stavningen Svenska Kvinnors Nationalförbund. Förbundet existerade mellan 1896 och 1981. Se Lovisa af Petersens, *Formering för offentlighet: Kvinnokonferenser och Svenska Kvinnornas Nationalförbund kring sekelskiftet 1900*, doktorsavhandling (Stockholm: Stockholms universitet, 2006).

[2] Margareta Berger, *Pennskaft. Kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690–1975* (Stockholm: Norstedt, 1977), s. 88.

[3] Osign., ”Maria Cederschiöld”, *Aftonbladet* 30/9 1921.

När Maria hade konfirmerats och betraktades som vuxen, enligt den tidens mått, lyckades hon övertala familjen att få ta studenten, trots den knappa ekonomin. Därefter skulle hon bli tvungen att försörja sig själv. De universitetsstudier hon hade drömt om kunde aldrig förverkligas. I stället fick hon genom Gustaf – som själv studerade i Lund med ekonomisk hjälp från släkten – en guvernantplats, den tidens försörjning för många flickor med viss utbildning. Maria vantrivdes och fick efter ett par år en lärarinnetjänst vid Wallinska flickskolan.

Maria Cederschiöld var lärare i Wallinska skolan mellan 1878 och 1884. Fotografen okänd. Fotot förvaras i Wallinska skolans arkiv vol. F 6:9 i Stockholms stadsarkiv.

Förutom i uppslagsverk och enstaka omnämnanden, finns inte många biografiska uppgifter om Maria Cederschiöld.[4] Hon berättade själv i ett par längre artiklar om sin studietid och om arbetet som journalist men var i övrigt ganska förtegen om sitt liv. Kollegerna på *Aftonbladet* ansåg att hon – utrikeschefen – var mycket kunnig och kompe-

[4] Se Maria Sjöberg, *Hedvig Maria Reditta Cederschiöld*, 2018, http://www.skbl.se/sv/artikel/MariaCederschiold, Svenskt kvinnobiografiskt lexikon [hämtad 2021-06-19]; Berger 1977, s. 87–104; Kristina Lundgren & Birgitta Ney, red., *Tidningskvinnor 1690–1960* (Lund: Studentlitteratur, 2000), s. 58–63; Birgit Petersson, ”Tidningar som industri och parti”, i *Den svenska pressens historia. II*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001), s. 14, 245 f.; Lisbeth Stenberg, ”En ’lifsmakt för kvinnan’ – Toini Topelius, Alexandra Gripenberg och Maria Cederschiöld”, i *Den kvinnliga tvåsamhetens finrum: Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*, red. Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist (Stockholm: Appell förlag, 2018), s. 95–103.

tent, vänlig och hjälpsam, men också en dam som höll sig lite för sig själv.

I de opublicerade minnen som brodern Gustaf skrev efter sin pensionering 1914, och som Margareta Berger fått ta del av, återfinns en hel del personliga anteckningar om Maria som barn och ung. Märkligt nog nämner Gustaf inte något om systerns yrkeskarriär, vilket förvånar Berger. Det handlar trots allt om en märklig karriär som journalist. Aldrig tidigare hade en svensk kvinna varit utrikeschef på en stor daglig tidning.[5] En anledning till Gustafs tystnad kan vara att han ansåg journalistyrket som opassande för en flicka av adlig familj.

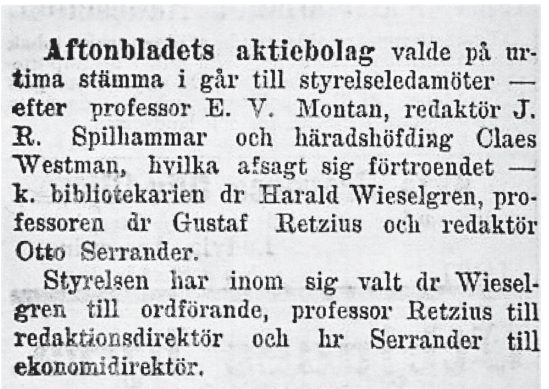

Aftonbladets aktiebolag valde på urtima stämma i går till styrelseledamöter — efter professor E. V. Montan, redaktör J. R. Spilhammar och häradshöfding Claes Westman, hvilka afsagt sig förtroendet — k. bibliotekarien dr Harald Wieselgren, professoren dr Gustaf Retzius och redaktör Otto Serrander.

Styrelsen har inom sig valt dr Wieselgren till ordförande, professor Retzius till redaktionsdirektör och hr Serrander till ekonomidirektör.

Aftonbladet *från den 1 oktober 1884 – den dag då Gustaf Retzius tillträdde som tidningens redaktionsdirektör.*

"Fars kära gamla blad"

Aftonbladet hade på hösten 1884 fått nya ägare, en ny chef och ett nytt liberalt program. Det var Anna Hierta Retzius, yngsta dotter till *AB:s* grundare Lars Hierta, som tillsammans med sin man, anatomiprofessorn Gustaf Retzius, hade köpt aktiemajoriteten i ”Fars kära gamla blad”. De ansåg att tidningen

[5] Berger 1977, s. 87 f.

hade blivit för konservativ.[6] Gustaf Retzius trädde själv in som chefredaktör, eller redaktionsdirektör, som han valde att kalla sig. De flesta på redaktionen avskedades, vilket naturligtvis skaffade honom fiender inom pressen.[7]

De nya handplockade medarbetarna skulle bestå av ”gott folk med karaktär, inga förolyckade litteratörer”. Paret Retzius anställde gärna kvinnor, vilket på många tidningar ansågs som olämpligt vid den här tiden. Gustaf Retzius kontaktade Maria Cederschiöld – som var god vän med Anna och hörde till familjen Hiertas bekantskapskrets sedan tidigare – och erbjöd henne fast anställning. Begynnelselönen var 1 200 kronor om året. Här kan tilläggas att Maria Cederschiölds lön tjugo år senare, 1904, låg under den minimilön som pressorganisationernas delegerade hade enats om samma år.[8]

Efter åtta år som lärare i Wallinska flickskolan var Maria mer än redo att byta bana och antog Retzius anbud med glädje. Långt senare berättar hon i *Idun* om den första tiden på tidningen.

> Skolan lämnade jag ganska hastigt mitt i terminen. Där så väl som i min övriga bekantskapskrets väckte stor förvåning och icke enbart gillande, att jag så hastigt övergav min säkra plats i skolan för att ägna mig åt något så vanskligt som journalistisk verksamhet – och det i en liberal tidning på köpet. Själv kände jag mig både glad och förskräckt. Glad över att få lämna skolan, där jag aldrig riktigt trivts, oaktat jag där hade flera goda vänner. Förskräckt över det nya arbete, som väntade mig och för vilket jag var ganska oförberedd. Det var också en stor skillnad att från skollivet med dess stränga disciplin och dess metodiska

---

[6] Se Petersson 2001, s. 244–250.

[7] Detta avhandlas bland annat i Berger 1977, i Petersson 2001 och i Karl-Hugo Wirén, ”Gråkappan som skulle bli röd. Redaktionsdirektören Retzius och hans medhjälpare”, i *Presshistorisk årsbok* (Stockholm: Föreningen Pressarkivets vänner, 1985), s. 43 ff.

[8] Birgit Petersson, *Från journalist till murvel. Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Sylwan, 16 (Göteborg: NORDICOM, 2006), s. 84.

> och enformiga arbete komma till en tidningsredaktion. Vad nu särskilt Aftonbladet beträffar, rådde där en särskild ungdomlig entusiasm, vars make jag aldrig senare under min långa arbetstid varit med om.[9]

Omgivningens reaktion på Marias agerande var förståelig. De få kvinnor som vågade trotsa tidens konventioner och yrkesarbeta – och då dessutom inom tidningsmannens ringaktade skrå – överskred gränserna för sitt kön såväl som, i Marias fall, sin klass. Beteckningen ”tidningsman” signalerade männens ensamrätt.[10] I avskedstalet till Maria höll därför Wallinska skolans föreståndare ”en liten välment lektion om det rätta bruket af det farliga vapen, som heter pennan”.[11]

På *Aftonbladet* blev Maria Cederschiöld väl mottagen, både av cheferna och av medarbetarna.

> En kvinnlig ordinarie medarbetare i en tidning var på den tiden något alldeles nytt och väckte ett visst intresse och nyfikenhet. De manliga kamraterna voro mycket hyggliga mot mig och de gjorde sitt bästa för att jämna vägen för mig.[12]

Eftersom Maria var intresserad av historia och politik och ”tämligen hemma i främmande språk”, fick hon överta en ledig plats på utrikesavdelningen, troligen efter någon som hade drabbats av Retzius ”storstädning” på redaktionen. På utrikesavdelningen var Ernst Wallis chef. Han tillhörde det fåtal medarbetare som inte hade avskedats vid Retzius tillträde.[13]

---

[9] Maria Cederschiöld, ”Vår första kvinnliga journalist. Minnen från en 40-årig kvinnlig tidningsverksamhet”, *Idun* 37:41 (1924), s. 1020, 1032.

[10] Petersson 2001, s. 246.

[11] Maria Cederschiöld, ”Ur en kvinnlig journalists minnen. Apropå ’Pennskaftens’ soaré”, *Aftonbladet* 9/2 1911.

[12] Cederschiöld 1924, s. 1020, 1032.

[13] Ernst Wallis (1842–1919) var historiker, publicist och tidningsman. Han var chef på *AB:s* utrikesavdelning mellan 1881 och 1909. Han titulerades doktor, men var filosofie kandidat.

I ett brev till vännen Mathilda Naumann skriver Anna Retzius om den nya medarbetaren:

> Du känner ju Maria Cederschiöld? Hon är anställd vid Aftonbladet som sekreterare åt d:r Ernst Wallis (en utmärkt distingerad och hygglig man om 40 à 50 år med kritvitt hår), som är chef för utrikesavdelningen. Hon är mycket road och mycket gott huvud har hon och är en söt och präktig flicka. [---] Detta är en ny bana för kvinnan som Gustaf öppnat, och som nog leder till efterföljd. [---] Vi ha så hyggliga medarbetare; inga andra få anställning. De äro rätt ofta här. Vi firade högtidligt Aftonbladets födelsedag den 6 december med en stor (ej vad maten angår) middag och ha haft åtskilliga aftonsamkväm för alla medarbetarna. [---] Jag tror man kan göra gott med att i all enkelhet oftare se hos sig yngre och äldre som ha gemensamma intressen. [---][14]

Aftonbladet blev till en början ett språkrör för 1880-talets nya litterära skola och för kvinnofrågan, som livligt intresserade paret Retzius.

Maria kände förmodligen inte till de konflikter som Retzius avskedanden hade resulterat i. I stället berättar hon entusiastiskt om tidningens nya handplockade medarbetare.

> Han [Retzius] hade omgivit sig med en stab av dugliga medarbetare, både fasta och tillfälliga och bland dessa senare voro flera av de förnämsta stjärnorna på den tidens litterära firmament. Det var ju då det unga Sverige, 80-talets nya litterära skola, uppträdde och gjorde icke så litet väsen av sig, och nästan alla dess förnämsta koryféer voro medarbetare i Aftonbladet. Så både Gustaf af Geijerstam och Oskar Levertin, både Anne Charlotte Edgren och Alfhild Agrell så väl som Ellen Key och Ola Hanson. Även många av de äldre författarna hade förvär-

[14] Brev från Anna Hierta-Retzius till Mathilda Naumann 25/1 1885. Citerat i Annie Åkerhielm, ”Anna Hierta-Retzius”, i *Anna Hierta Retzius. En minnesteckning med stöd av efterlämnade papper*, under medverkan av Maria Cederschiöld, Elisif Théel m.fl. (Stockholm: Norstedt, 1928) s. 117.

vats som medarbetare, bl.a. Harald Wieselgren och Claes Lundin och främst av alla Victor Rydberg, som samma höst tillträtt sin professur vid Stockholms Högskola. Han visade sig emellertid aldrig på redaktionsbyrån, men jag träffade honom på redaktionsbjudningarna, som ofta förekommo tack vare chefens och hans frus stora gästfrihet.[15]

Under en period medarbetade även Hjalmar Branting i det som han ironiskt kallade ”Fru Professorskans Aftonblad”.

Till Marias första uppdrag hörde att för *Aftonbladets* räkning översätta Georg Brandes artiklar i den danska *Politiken*. Samtidigt som Retzius trädde in *Aftonbladet* hade nämligen Edvard Brandes – yngst av de kända bröderna Brandes – tillsammans med några vänner grundat den liberala tidningen *Politiken*. Georg Brandes hörde under en period till *Aftonbladets* tillfälliga medarbetare.

Kvinnliga medarbetare

Inledningsvis fick Maria även en del uppdrag på de övriga avdelningarna. Det visade sig att det ofta fanns fördelar med att ha en kvinnlig reporter. Hon rapporterade till exempel från ett barnmorskemöte, som enbart var öppet för kvinnor, hon recenserade barn- och ungdomsböcker och hon närvarade vid en examen i en kurs i huslig ekonomi för blivande lärarinnor.[16]

Gustaf Retzius nytänkande när det gällde att anställa kvinnliga medarbetare hör till hans positiva insatser som tidningsman. Samtidigt med Maria Cederschiöld anställde han ytterligare en ung flicka, Anna Wallin. Hon saknade utbildning utöver flickskolan och fick därför en mer anspråkslös ställning, närmast som skrivbiträde. ”Det är först i våra dagar det har blivit klart att hon blev vad man måste kalla en redigerande

[15] Cederschiöld 1924, s. 1020, 1032.
[16] Ibid.

journalist", skriver Berger.[17] Anna Wallins begynnelselön var 600 kr om året, alltså bara hälften av Marias lön.

Aftonbladet hade redan långt tidigare anlitat kvinnliga medarbetare. Det mest kända exemplet är Wendela Hebbe, som på 1840-talet skrev kulturartiklar och sociala reportage för tidningens räkning. Fredrika Bremer hade också medverkat i *AB*. Under 1852 bidrog hon med den 18 artiklar långa serien "England om hösten år 1851".[18]

År 1888 anställde *Aftonbladet* ytterligare två kvinnliga journalister: Anna Christenson och Lotten Dahlgren. Båda lämnade dock tidningen efter några år. Anna hade gift sig med journalistkollegan Otto von Zweigbergk och Lotten Dahlgren blev redaktör för Fredrika-Bremer-förbundets tidskrift *Dagny*.

Gustaf Retzius tid som tidningsman blev kortvarig. Trots de till en början liberala intentionerna kom *Aftonbladet* under hans ledning att utvecklas i alltmer kulturkonservativ riktning. Den liberalism som paret Retzius förespråkade var knappast särskilt radikal, utan "sansat liberal". De ville verka för "nyttiga reformer" och "ett lugnt och lagenligt framåtskridande".[19] På grund av diverse redaktionella konflikter tröttnade Retzius snart och lämnade chefsposten redan 1887. Nils Uddenberg, som författat en biografi över Gustaf Retzius, skriver:

> Gustaf var aldrig bra på samarbete, vare sig som forskare eller i andra sammanhang. Att delegera innebär att våga lita på andras omdöme, överlämna ansvar och ge frihet, allt saker som passade Gustaf dåligt. Han var, kort sagt, ingen bra chef, och när något inte blev precis som han tänkt sig, reagerade han bryskt och osmidigt.[20]

---

[17] Berger 1977, s. 52.
[18] Lundgren & Ney 2000, s. 24, 35.
[19] Petersson 2001, s. 245.
[20] Nils Uddenberg, *Skallmätaren. Gustaf Retzius – hyllad och hatad* (Lidingö: Fri tanke, 2019), s. 236.

Några år senare återkom släkten Sohlman i *Aftonbladets* ledning. Nu blev August Sohlmans söner Harald och Arvid ny huvudredaktör respektive ekonomidirektör. Harald Sohlman stannade på posten som huvudredaktör till 1921, samma år som Maria Cederschiöld gick i pension.

Aftonbladets världsbild

Av en slump har det redaktionella underlaget till *Aftonbladets* två årgångar 1886–1887 blivit bevarat. Det förvaras i Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet. De handskrivna manuskripten föreligger så som de såg ut efter sättningen, och deras författare kan identifieras med hjälp av handstilsanalys. Det rör sig om manuskript till allt slags material utom annonserna. Materialet har använts av historikern Karl-Hugo Wirén i hans avhandling om *Aftonbladets* textanskaffning 1886–87.[21]

Vad beträffar *AB:s* utrikesredaktion konstaterar Wirén att den bestod av två personer: doktor Ernst Wallis som chef och Maria Cederschiöld som medarbetare. Förutom två semestervikarier fanns det inga andra som bidrog med artiklar annat än i undantagsfall. Maria Cederschiöld stod för de överlägset flesta artiklarna. Om man räknar ihop alla artiklar i vilka Wallis varit medförfattare på ett eller annat sätt, får man antalet 242. Motsvarande tal för Cederschiöld blir 420.[22]

Handstilsanalysen är möjlig eftersom det finns bevarade brev av Maria Cederschiöld. Förutom att den största delen av manuskripten för utrikesavdelningen härstammar från henne, bidrog hon också då och då till spalten ”Från skilda håll”. Det hände även att hon skrev artiklar om utrikes förhållanden, vilka inte placerades på utrikesavdelningen. En del utrikesnotiser placerades på helt olika ställen i tidningen, troligen

[21] Karl-Hugo Wirén, *Från skilda håll.* Aftonbladets *textanskaffning 1886–87*, doktorsavhandling (Stockholm: Stockholms universitet, 1979), s. 10.
[22] Ibid., s. 145.

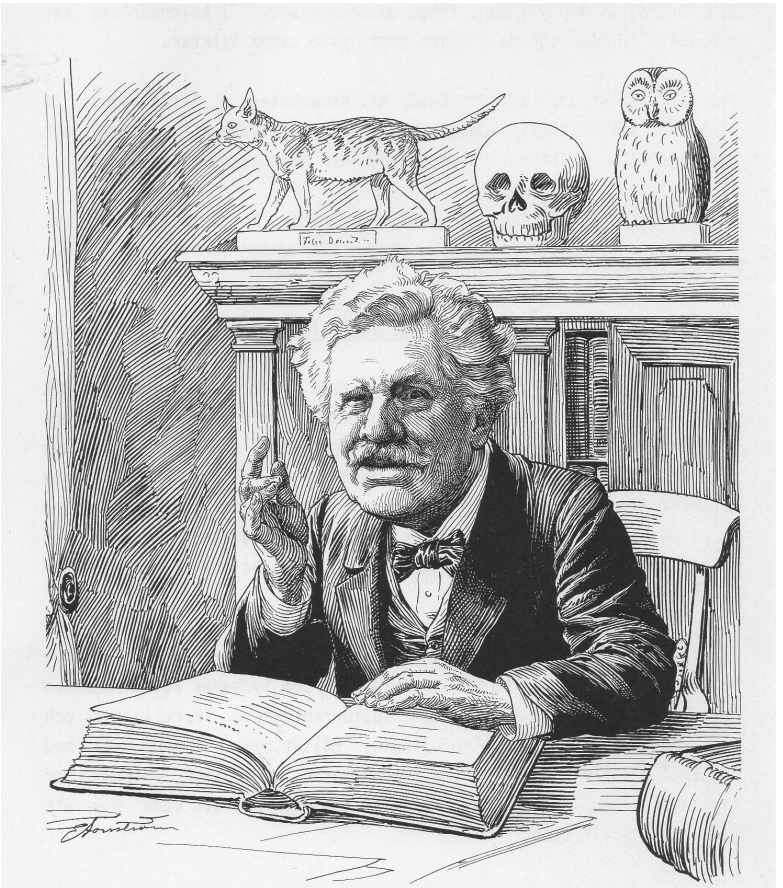

Gustaf Retzius på teckning av Edvard Forsström, införd i Puck *den 12 december 1908. Originalet förvaras i Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet.*

som ”passbitar”, som behövdes för att få ombrytningen att gå ihop.[23]

Maria Cederschiöld skrev också en ledare under den studerade perioden, ”Det tyska skolsystemet”, där hon, med sin

[23] Ibid., s. 74.

bakgrund som lärare, inte skräder orden om vare sig det tyska eller det svenska skolsystemet. Hon inleder med orden:

> Med hvilka ämnen plågas icke den beklagansvärda ungdomen i våra skolor. I en outvecklad hjärna skall på några år proppas in så mycket material, att det skulle behöfvas en hel mennisko-ålder för att beherska det.

Hennes kritik går ut på att eleverna aldrig uppmuntras till självständigt tänkande, deras ”fantasi får icke fritt spelrum”, deras ”ungdomliga entusiasm” möts med ”pedantisk nykterhet”. De får lära sig fakta men har ingen aning om deras sammanhang eller de stora strömningarna i världshistorien. Ledaren handlar om en tysk auktoritet som nyligen i en ansedd tysk tidskrift pekat på det rådande skolsystemets skadliga riktning. I Tyskland hade allt fler fått upp ögonen för detta, och Maria avslutar sin artikel: ”Det är i sanning tid på att äfven vårt folk, dess regering och dess representanter få ögonen öppna för det rådande tillståndet.”[24]

Utrikesartiklarna konstruerades vanligen så att redaktionen inledde med några egna ord. Därefter fick de utländska tidningarna komma till tals, varvid citaten ur dem knöts samman med redaktionens text.

Utrikesmaterialet bestod dels av ”Artiklar”, dels av ”Strödda notiser”. Termerna användes i sättningsanvisningarna för att gruppera materialet. Artiklarna var vanligen två till fyra i varje tidningsnummer, de strödda notiserna ett tiotal. Båda dessa textgrupper klassificerades i sättningsanvisningarna som ”Utrikes”. Det hette således Utrikes art. eller Utrikes, strödda. Sättningsanvisningarna gav anvisning till sätteriet och ombrytningen att dessa manuskript skulle införas under Utrikes-rubriken. Materialet är således väl avgränsat både i manuskripten (genom

[24] Osign. [Maria Cederschiöld], ”Det tyska skolsystemet”, *Aftonbladet* 22/4 1886.

sättningsanvisningar) och i den tryckta texten (genom speciell typografi).

Förutom det avgränsade materialet visar det sig emellertid att även andra avdelningar i tidningen innehöll utrikesmaterial. Avdelningen ”Grannländerna” hörde dit liksom ”Från skilda håll”. Den sistnämnda innehöll kortare utlandsnotiser av en ”lättare” karaktär.

Till *Aftonbladets* utrikesjournalistik hörde även breven från de fasta utrikeskorrespondenterna. Breven publicerades på alla möjliga platser i tidningen *utom* på utrikesavdelningen.[25] Korrespondenterna stod visserligen för en mycket liten del av utrikesmaterialet, men de var profilskapande för tidningen och utgjorde ett säljargument.[26]

Vid anskaffandet av utrikeskorrespondenser hade *Aftonbladet* som huvudprincip att lita till ett utbud av artiklar från personer, som i ett eller annat ärende redan befann sig utomlands, som var dokumenterat skrivkunniga och som ville dryga ut sina övriga inkomster med tidningskorrespondens. Tidningen behövde då inte betala korrespondentens alla kostnader för uppehälle med mera. En del av dem, som Reinhold Ericsson i Paris, skrev i ett flertal tidningar.[27]

Ett annat exempel var när frilansjournalisten Hilda Sachs rapporterade för *Aftonbladets* räkning från socialistkongressen i Bryssel 1891. Hon befann sig på resande fot och behövde enbart få ett arvode för de kongressbrev hon skickade till tidningen.[28]

Aftonbladets nyhetsförmedling berörde ett stort antal länder. De länder som dominerade i tidningens utrikesrapportering ger en uppfattning om den världsbild som tidningen

[25] Wirén 1979, s. 141.
[26] Ibid., s. 168.
[27] Ibid., s. 193.
[28] Om detta, se Ellinor Melander, *Frisinnad och omutligt modig. En biografi om Hilda Sachs* (Möklinta: Gidlunds, 2018), s. 63 ff.

erbjöd sina läsare. Tyskland och Frankrike dominerade stort, men England kom inte långt efter. ”Inte oväntat domineras materialet således av de europeiska stormakterna. De nordiska länderna hävdar också en relativt framskjuten ställning i materialet. Genomgående är intresset för utomeuropeiska områden (utom USA) mycket litet”, sammanfattar Wirén.[29]

Aftonbladet prenumererade på ett stort antal utländska tidningar, uppskattningsvis mellan 30 och 60 stycken. Enligt Wirén hade både *AB* och *Stockholms-Tidningen* under 1880-talet mer ambitiösa utrikesavdelningar än exempelvis *Dagens Nyheter*.[30]

Internationella kvinnokongresser

Till utrikesavdelningens uppgifter hörde att bevaka och rapportera om de internationella kvinnokongresser som var vanligt förekommande runt sekelskiftet 1900. Kongresserna var viktiga för att nätverka och bygga vänskaper och skapa en gemensam ”kvinnlig anda”.

Maria Cederschiöld var tidigt aktiv inom kvinnorörelsen. Hon var sekreterare i Svenska Kvinnornas Nationalförbund 1900–1908 och från 1909 dess vice ordförande. I den positionen deltog hon i en rad kongresser utomlands. Samtidigt reste hon i tjänsten och rapporterade hem för *Aftonbladets* räkning, vilket gjorde att tidningen bekostade resorna. Många ledande kvinnor inom Nationalförbundet var förmögna, men Maria hörde inte till dem. Det hände därför att hon, i samband med kongressresorna, fick ekonomiskt stöd av Anna Retzius, som var Nationalförbundets ordförande mellan 1899 och 1911.[31]

Vid Internationella kvinnokongressen i London 1899 deltog Maria för första gången, så vitt jag känner till. Hon medverkade också som föredragshållare. I *Aftonbladet* nämner hon

[29] Wirén 1979, s. 149.
[30] Ibid., s. 163.
[31] Stenberg 2018, s. 100 f.

inte sin egen medverkan, men i *Dagens Nyheter* kan vi däremot läsa: ”Om kvinnans deltagande i det kommunala lifvet ha flera föredrag hållits, och fröken Maria Cederschiöld skildrade hithörande svenska förhållanden.”[32] Föredraget blev en artikel i *Nordisk tidskrift* samma år, ”Rösträtten och kvinnorna i England”, och året därpå publicerades samma artikel med ett nyskrivet tillägg i *Dagny*.[33]

Vid kongressen i Paris 1900 var det planerat att Maria Cederschiöld skulle tala om den kommunala rösträtten. Men hon drog tillbaka föredraget, ”då man genom något missförstånd tycktes ha fått för sig att frågan handlade om politiska rättigheter, och det på denna kongress icke var meningen att vidröra dessa”, berättar Hilda Sachs, som också befann sig på kongressen.[34] I Marias egen artikel i *Aftonbladet* nämner hon inte sig själv utan konstaterar bara att frågan om den politiska rösträtten tydligen var ”en fruktad fråga” och inte upptagen på kongressens program.[35]

Anna Hierta-Retzius 1880. Foto: Selma Jacobsson. Bildkälla: Wikimedia Commons.

Störst medialt intresse fick av förklarliga skäl de två kvinnokongresser som hölls i Stockholm 1911 – Internationella röst-

[32] Osign., ”Internationell kvinnokongress i London”, *Dagens Nyheter* 9/7 1899.
[33] Maria Cederschiöld, ”Rösträtten och kvinnorna i England”, *Nordisk tidskrift* 12(1899), s. 581–597; Maria Cederschiöld, ”Rösträtten och kvinnorna i England”, *Dagny* 3:5 (1900), s. 97–107 och *Dagny* 3:6 (1900), s. 123–129.
[34] Francillon [Hilda Sachs], ”Intryck från kvinnokongressen. II”, *Svenska Dagbladet* 1/7 1900.
[35] M.C., ”En kvinnokongress i Paris”, *Aftonbladet* 27/6 1900.

rättskongressen i juni respektive Internationella kvinnoförbundets kongress i september. Alla större tidningar rapporterade flitigt från dem, och i *Aftonbladet* skrev Maria Cederschiöld ett tiotal utförliga artiklar om den sistnämnda kongressen, där hon, som vice ordförande i det svenska förbundet, bistod den nytillträdda ordföranden Eva Upmark i diverse värdinneplikter.[36]

Självskriven utrikeschef

Samarbetet mellan Ernst Wallis och Maria Cederschiöld förefaller att ha varit mycket gott. De delade intresset för historia och humaniora och var båda belästa och kunniga på området. När Ernst Wallis 1909 lämnade sin befattning och gick i pension blev Maria Cederschiöld hans självklara efterträdare.

Maria nämnde själv aldrig ordet utrikeschef utan kallade sig med sin sedvanliga anspråkslöshet för ”medarbetare å Aftonbladets utrikesavdelning”. Detta faktum tillsammans med enstaka uppgifter om att hon blev chef först 1915, vållade Margareta Berger en del huvudbry när hon skulle porträttera Maria Cederschiöld i boken *Pennskaft*.[37] Fanns det kanske någon oklarhet kring chefskapet?

Berger gick grundligt tillväga för att försöka få svar på denna fråga. Hon berättar:

> I mina försök att få klarhet härom har jag emellertid haft tillfredsställelsen att finna tre gamla ”aftonbladister” med minnen från tiden. Det är 85-årige notischefen Ragnar Lindqvist som kom till AB 1906, Hillevi Svensén – över 90 – som fanns på

[36] Maria Cederschiölds artiklar publicerades i *Aftonbladet* 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10 och 11 september 1911.

[37] I Nils Bohman, *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*. 2 C–F (Stockholm: Bonnier, 1944), s. 71 anges att Maria Cederschiöld från 1915 ”tidvis” var chef på *AB*. Vid hennes död 1935 utgick både *SvD* och *DN* från denna uppgift i sina eftermälen. I *Aftonbladets* eftermäle ”Maria Cederschiöld död”, 18/10 1935, står inga årtal, bara att hon hade skött utrikesredaktionen ”delvis som chef”.

redaktionen från omkring 1912 och 82-åriga korrekturläsaren Stina Ekström, som började 1911.

Ragnar Lindqvists minnen går längst tillbaka. Han kommer ihåg den långa korridoren, ”där fröken Cederschiöld satt i det bortersta rummet medan en mycket gammal herre med ett väldigt vitt skägg satt i rummet intill” – i varje fall under Lindqvists tidiga år på tidningen. Att den gamle mannen hette Ernst Wallis är han nästan säker på.

Hillevi Svensén gjorde både små reportage och skrev artiklar men minns, att hon var glad när hon istället fick hjälpa till med att göra översättningar ur utländska artiklar för Maria Cederschiölds räkning. Hon minns henne också mycket väl som en fin dam som höll sig för sig själv. ”Men när jag en gång låg på sjukhuset för blindtarmsoperation kom fröken Cederschiöld upp till mig och hade blommor med sig. Det var mycket vänligt och det förvånade de andra på redaktionen just för att hon annars var så tillbakadragen.”

Stina Ekströms minnen är helt exakta: ”allt utlandsmaterial” skulle från korrekturet gå till Maria Cederschiöld, som under hennes tid inte hade någon medhjälpare, möjligen en ung man under de sista åren.[38]

Bergers slutsats blir att Maria var den ansvariga för utrikesavdelningen från 1909 fram till pensioneringen. Oklarheterna kring året för hennes tillträde på posten skulle kunna förklaras så här, menar hon: När Ernst Wallis hade pensionerat sig 1909 fortsatte han kanske att gå upp till sin gamla arbetsplats och samarbeta med sin forna medhjälpare, låt vara att hon nu var den anställda chefen. I den situationen kan det ha varit naturligt att inte betona hennes titel. De tre ”aftonbladisterna” säger för övrigt, att på den tidens lilla redaktion talade man aldrig om någon annan chef än Harald Sohlman.[39]

Bergers slutsats är den mest trovärdiga. Vem skulle annars ha varit utrikeschef mellan 1909 och 1915? Inga andra namn

[38] Berger 1977, s. 98 f.
[39] Ibid., s. 99.

Utrikeschefen Maria Cederschiöld vid skrivbordet på Aftonbladets *redaktion. Foto: E. Holmén. Bildkälla:* Idun *29:48 (1916).*

nämns i sammanhanget. Förutom de enstaka uppgifterna om 1915, slår alla övriga källor fast att Maria Cederschiöld var utrikeschef från 1909. Ett exempel på det var när *Aftonbladet* 1930 firade sitt 100-årsjubileum med två specialnummer, den 30 november och den 6 december. I decembernumret skriver Otto Hellkvist:

> I nära 3 decennier stod den framstående världshistorikern Ernst Wallis för tidningens utrikesavdelning, som när han 1909 föll ifrån helt övertogs av hans medarbetare, fröken Maria Cederschiöld, den kvinnliga journalistikens pionjär och numera nestor, som i nära ett halvt sekel sett sin pennas mångsidiga alster i Aftonbladet.[40]

Röster i samtiden

Maria Cederschiöld var allmänt respekterad, inte minst bland de yngre kvinnliga journalisterna, de så kallade pennskaften. I februari 1911 skriver Regan (Elin Brandell) följande i *Dagens Nyheter*:

> Den första kvinnliga journalisten i Stockholm, fröken Maria Cederschiöld i Aftonbladet – inom parentes sagdt en af våra

[40] Otto Hellkvist, ”Minnen”, *Aftonbladet* 6/12 1930.

> första kvinnliga studenter – lefver och verkar numera som chef för Aftonbladets utrikesafdelning, där hon arbetat i 26 år [---].[41]

I november 1916 presenterade Elisabeth Krey ”Våra kvinnliga journalister i dagspressen” i en stort uppslagen och rikt illustrerad artikel i *Idun*. Det 15-tal journalister som figurerar i artikeln tillhörde alla – med undantag av Maria Cederschiöld – den yngre generationen. Bland dem kan nämnas Elin Brandell, Elsa Nyblom, Tora Garm, Gerda Marcus, Célie Brunius, Ester Blenda Nordström, Märtha Lindqvist, Vera von Kraemer och Agnes Lindhagen. Maria Cederschiöld presenteras så här:

> Aftonbladet har äran att som sin medarbetare räkna Stockholms äldsta kvinnliga journalist både hvad ålder och tjänsteår beträffar. Fröken Maria Cederschiöld har tillhört tidningens utrikesafdelning sedan 1884, och trots de 60 lefnadsåren är hon alltjämt lika oförtrutet verksam där och uthärdar dagligen det tryck som den ständiga brådskan vid pressläggningen af tidningen skapar.[42]

Vid Maria Cederschiölds pensionering 1921 hyllades hon med många lovord i *Aftonbladet*, bland annat benämndes hon Sveriges ”första verkligt utbildade publicist”. Hennes verksamhet som chef på tidningens utrikesavdelning framhölls och artikeln avslutades med orden:

> Det är väsentligen på den utrikespolitiska avdelningen i Aftonbladet, som hennes långvariga publicistiska verksamhet allt från början varit förlagd, länge i samarbete med dr Ernst Wallis, men på mellantider och efter hans pensionering såsom chef för denna avdelning, veterligen den enda svenska kvinna, som

[41] Regan, ”Kvinnliga journalister. Ett apropå till festen på Grand fredagen den 17 dennes”, *Dagens Nyheter* 10/2 1911.
[42] Elisabeth Krey, ”Våra kvinnliga journalister i dagspressen”, *Idun* 29:48 (1916), s. 770.

anförtrotts en så ansvarsfull post i en större svensk tidning och kunnat fylla den med heder.[43]

Slutord

Denna korta presentation har gett några glimtar av Maria Cederschiölds journalistiska verksamhet på *Aftonbladet*. Mycket återstår att berätta, både när det gäller hennes presshistoriska betydelse och hennes insatser som skriftställare och kvinnopolitisk aktivist.

En av de frågor som väckts under arbetets gång handlar om vänskapen mellan Maria Cederschiöld och Anna Hierta-Retzius. Hur hanterade Maria den tilltagande konservatism och det alltmer fanatiska sedlighetstänkande som kom att prägla hennes ungdomsvän Anna Hierta och Gustaf Retzius på äldre dagar? Från att ha varit mycket beundrat och populärt var paret Retzius kring sekelskiftet 1900 starkt kritiserat och ifrågasatt.

En annan fråga rör *Aftonbladets* omvandling från liberal till alltmer konservativ och tyskvänlig under första världskriget. Höll Maria Cederschiöld själv fast vid sina liberala värderingar? Var det i så fall problematiskt för henne i arbetet som tidningens utrikeschef?

Referenser

Berger, Margareta, *Pennskaft. Kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690–1975* (Stockholm: Norstedt, 1977).

Bohman, Nils, *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*. 2 C–F (Stockholm: Bonnier, 1944).

Cederschiöld, Maria, ”Rösträtten och kvinnorna i England”, *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 12(1899), s. 581–597.

[43] Osign., ”Maria Cederschiöld”, *Aftonbladet* 30/9 1921.

Cederschiöld, Maria, ”Rösträtten och kvinnorna i England”, *Dagny* 3:5 (1900), s. 97–107.

Cederschiöld, Maria, ”Rösträtten och kvinnorna i England”, *Dagny* 3:6 (1900), s. 123–129.

Cederschiöld, Maria, ”Ur en kvinnlig journalists minnen. Apropå ’Pennskaftens’ soaré”, *Aftonbladet* 9/2 1911.

Cederschiöld, Maria, ”Vår första kvinnliga journalist. Minnen från en 40-årig kvinnlig tidningsverksamhet”, *Idun* 37:41 (1924), s. 1020, 1032.

Francillon, ”Intryck från kvinnokongressen. II”, *Svenska Dagbladet* 1/7 1900.

Hellkvist, Otto, ”Minnen”, *Aftonbladet* 6/12 1930.

Krey, Elisabeth, ”Våra kvinnliga journalister i dagspressen”, *Idun* 29:48 (1916), s. 768–770.

Lundgren, Kristina & Ney, Birgitta, red., *Tidningskvinnor 1690–1960* (Lund: Studentlitteratur, 2000).

M.C., ”En kvinnokongress i Paris”, *Aftonbladet* 27/6 1900.

Melander, Ellinor, *Frisinnad och omutligt modig. En biografi om Hilda Sachs* (Möklinta: Gidlunds, 2018).

Osign., ”Det tyska skolsystemet”, *Aftonbladet* 22/4 1886.

Osign., ”Internationell kvinnokongress i London”, *Dagens Nyheter* 9/7 1899.

Osign., ”Maria Cederschiöld”, *Aftonbladet* 30/9 1921.

Osign., ”Maria Cederschiöld död”, *Aftonbladet* 18/10 1935.

Af Petersens, Lovisa, *Formering för offentlighet: Kvinnokonferenser och Svenska Kvinnornas Nationalförbund kring sekelskiftet 1900*, doktorsavhandling (Stockholm: Stockholms universitet, 2006).

Petersson, Birgit, ”Tidningar som industri och parti”, i *Den svenska pressens historia. II*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlids förlag, 2001), s. 14, 245–246.

Petersson, Birgit, *Från journalist till murvel. Journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*, Sylwan, 16 (Göteborg: NORDICOM, 2006).

Regan, ”Kvinnliga journalister. Ett apropå till festen på Grand fredagen den 17 dennes”, *Dagens Nyheter* 10/2 1911.

Sjöberg, Maria, *Hedvig Maria Reditta Cederschiöld*, 2018, http://www.skbl.se/sv/artikel/MariaCederschiold, Svenskt kvinnobiografiskt lexikon [hämtad 2021-06-19].

Stenberg, Lisbeth, ”En ’lifsmakt för kvinnan’ – Toini Topelius, Alexandra Gripenberg och Maria Cederschiöld”, i *Den kvinnliga tvåsamhetens finrum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*, red. Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist, red. (Stockholm: Appell förlag, 2018), s. 77–103.

Uddenberg, Nils, *Skallmätaren. Gustaf Retzius – hyllad och hatad* (Lidingö: Fri tanke, 2019).

Wirén, Karl-Hugo, *Från skilda håll.* Aftonbladets *textanskaffning 1886–87*, doktorsavhandling (Stockholm: Stockholms universitet, 1979).

Wirén, Karl-Hugo, ”Gråkappan som skulle bli röd. Redaktionsdirektören Retzius och hans medarbetare”, i *Presshistorisk årsbok* (Stockholm: Föreningen Pressarkivets vänner, 1985), s. 41–59.

Åkerhielm, Annie, ”Anna Hierta-Retzius”, i Annie Åkerhielm, *Anna Hierta-Retzius. En minnesteckning med stöd av efterlämnade papper*, under medverkan av Maria Cederschiöld, Elisif Théel m.fl. (Stockholm: Norstedt, 1928), s. 5–165.

Ellinor Melander är fil. dr i idéhistoria. Mellan 2001 och 2009 var hon förste arkivarie och chef för Sveriges Pressarkiv i Riksarkivet och 2002–2012 redaktör för *Presshistorisk årsbok*. I sin forskning har hon ägnat sig åt kvinnliga journalister, presshistoria och rösträttskvinnor. Hon arbetar nu på en bok om den mångsidiga pionjären Maria Cederschiöld.

e-post: ellinor.melander@gmail.com

■ ■ ■

Viktor Englund

En glimt av utsidan

Nyhetsförmedling i svenska isoleringsfängelser

När nyheter en bit in på 1900-talet började förmedlas till svenska fångar var det i ett minst sagt begränsat urval. Det hade sin förklaring. En bild skulle tecknas av Sverige som ett framgångsland som fångarna kunde vara stolta över och en omvärld så orolig att den krävde ett starkt försvar. Viktor Englund har studerat en fängelsetidning med ett underförstått men tydligt budskap.[1]

En liten skrift hittade dock in till oss genom fångvårdsstyrelsens och fängelsemyndigheternas nådiga medgivande. 'Solglimt' hette visst det lilla bladet som var omtyckt av fångarna men alldeles otillräckligt. Hur liten och sällsam den än var gav den oss dock några inblickar om världshändelserna, såsom världskrigets utbrott och i stora drag dess förlopp.[2]

[1] Studien har finansierats genom ett bidrag från Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning.

[2] Anton Nilsson, *Från Amalthea till ryska revolutionen*. (Stockholm: Tidens förlag 1987 [1980]) s. 127.

Så beskriver Anton Nilsson, en av de tre ungsocialister som 1908 sprängde strejkbrytarfartyget Amalthea i Malmö hamn, i sina memoarer hur han och de andra fångarna på Långholmen, tack vare tidningen *Solglimt* fick en möjlighet att orientera sig om vad som hände utanför fängelsemurarna. En möjlighet som de innan den första gången – julen 1912 – kom ut var helt berövade.

Varför var det då så viktigt att de intagna inte nåddes av några nyheter? Svaret på den frågan är den fängelsemodell som tillämpades i Sverige långt in på 1900-talet. Det var det så kallade Philadelphiasystemet som fått namn efter den stad där det hade sitt ursprung. Andra benämningar som använts är cellsystemet eller ensamhetssystemet. Modellen innebar att alla fångar skulle vara totalt isolerade från varandra. I isoleringen skulle fången tvingas tänka över sina gärningar och med hjälp av religiösa skrifter och besök från fängelsepredikanten förvandlas till en produktiv och dygdig medborgare. Systemet infördes i Sverige successivt från och med 1840-talet och kom att vara som mest omfattande kring sekelskiftet 1900. Från och med 1893 skulle fångarna tillbringa de tre första åren i isolering och därefter under dagarna vistas tillsammans med andra fångar.[3]

Anton Nilsson vid arresteringen efter attentatet mot Amalthea.

[3] För mer information om det aktuella fängelsesystemet och dess införande i Sverige se: Roddy Nilsson, *En välbyggd maskin en mardröm för själen: Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*. (Lund: Lunds University Press, 1999); Viktor Englund, *Fångsamhället som inte skulle finnas: Överlevnad och anpassning i fängelse under åren 1890–1920*. (Uppsala: Uppsala universitet, 2019).

De intagna skulle dock inte bara vara isolerade från varandra utan också från vad som hände i omvärlden. Vad de fick läsa var noga reglerat. Dagstidningar var förbjudna. Detta innebar att fångarna var avskurna från all form av nyhetsförmedling. Genom att de inte kunde ta del av vad som hände utanför murarna ökade deras isolering från det omgivande samhället påtagligt. *Solglimt* innebar ett avsteg från denna isoleringspraktik. Samtidigt hade man genom tidningens tillkomst skapat ett verktyg för att kontrollera både vad fångarna skulle informeras om och hur detta skulle förstås. Tidningen blev därmed ett tämligen mäktigt redskap i formandet av fångarnas bild av omvärlden och vad som pågick utanför murarna.

SOLGLIMT

Stockholm 1913. Kungl. Hofboktr. Iduns Tryckeri-A.-B.

Första årgången.

N:o 7	Redaktion: Tidningen Ledstjärnans Redaktör Kyrkoh. Arv. Salvén, Weda.	Expedition: Kungl. Hofboktr. Iduns Tryckeri-A.-B. Bryggaregatan 17, Stockholm.	13 Febr. 1913

Att *Solglimt* blev betydelsefull för många fångar är inte svårt att tänka sig. Tidningar var ytterst eftertraktade. En uppfattning om tidningarnas värde får vi i Bruno Poukkas bok *Gröna ön*, visserligen en litterär skildring men av en författare med personlig erfarenhet av fängelsevistelse:

> En tidning var under dessa förhållanden någonting så värdefullt att inga andra än de, som själva prövat på en långvarig isolering, kan göra sig en föreställning därom – till och med en annars tråkig annonssida förde med sig en frisk fläkt av liv

som *levde*. Ingenting blev heller överhoppat av de grå satarna. Hungrigt slukade de varje ord, sög girigt i sig livet som pulserade bakom de svarta prickarna på det grå prasslande papperet och fick nya impulser, ibland även nytt hopp genom obetydliga notiser som livets solskensbarn sällan ens lade märke till.[4]

Det är viktigt att komma ihåg i vilken levnadsmiljö *Solglimt* lästes. Fängelselivet innebar en tillvaro som var så monoton och där variationerna i sinnesintryck var så få att det fanns påtagliga risker för den psykiska hälsan.[5] I det sammanhanget blev en tidning med nyheter något mycket värdefullt.

Begärlig lektyr

Solglimt bestod visserligen bara av fyra sidor, men ett nytt nummer kom ut varje vecka. Tidningen producerades fram till 1931 då den istället ersattes av *Veckans tidning* som senare kom att ersättas av *Ur pressen*.[6] Utgivningen av *Solglimt* sammanföll med en storhetstid för tidningspressen, men till skillnad från många dagstidningar som fått en hel del uppmärksamhet i tidigare forskning är *Solglimt* närmast totalt outforskad.[7] I min avhandling *Fångsamhället som inte skulle finnas* kom jag ganska kortfattat in på ämnena nyhetsförmedling i fängelser och

[4] Bruno Poukka, *Gröna ön*. (Albert Bonniers Förlag. Stockholm 1939), s. 128–129.

[5] Hur fångarnas psyke påverkades av isoleringen tas upp i exempelvis Peter Scharff Smith, *Moralske hospitaler: Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770–1870*. (København: Forum, 2003) och Englund 2019.

[6] Gunnar Rudstedt, *Långholmen: Spinnhuset och fängelset under två sekler*. (Stockholm: A.-B. Nordiska bokhandeln, 1972), s. 197.

[7] Kristian Elmeskogs C-uppsats om tidningen utgör det mest omfattande och viktigaste bidraget till den tidigare forskningen om tidningens nyhetsförmedling: Kristian Elmeskog, *Solglimtar: En studie om en tidning till Sveriges fångar på tidigt 1900-tal*, C-uppsats (Uppsala: Uppsala universitet, 2017). Den nämns även i Staffan Rudstedt, *I fängelset: Den svenska fångvårdens historia*. (Stockholm: Tiden, 1994), s. 29; Englund 2019, s. 164, 167, 199; Rudstedt 1972, s. 197. När det gäller fängelsetidningar rent generellt finns det lite forskning om sådana av fångarna själva, se t.ex. Fredrik Stiernstedt & Anne Kaun, ”Hallbladet – fängelsetidningen som ibland tog sig över muren”, i *Mediehistorisk årsbok 2020*.

Solglimt. Något som blev tydligt i min forskning var den stora betydelse som tidningar tillmättes. Man ansträngde sig för att komma över dem. De smugglades in i fängelserna och kunde förmedlas mellan flera olika avdelningar och användas tills bara trasor återstod.[8] Tidningar nämndes dock väldigt sällan i de förhörsprotokoll som jag studerade.[9] Om det berodde på att det var ovanligt att fångar smugglade tidningar, att de lyckades gömma dem eller att förseelserna endast bemöttes med muntliga tillsägelser är svårare att avgöra.

Det finns uppgifter som tyder på att en mer liberal hållning till nyheter gjorde sig gällande under 1920-talet.[10] Detta verkar också rimligt mot bakgrund av att isoleringspraktiken successivt blev allt mindre strikt, en process som började redan 1917 då en ny verkställighetslag började gälla. Tiden i isolering förkortades för yngre fångar. Vissa lättnader – som tillåtelse att öppna dörrarna till cellerna – infördes också.[11] Till viss del skulle man kunna säga att en mindre strikt hållning till den absoluta isoleringen redan hade börjat med införandet av *Solglimt*. I och med ändringar i verkställighetslagen som kom 1921 kunde vissa fångar få arbeta tillsammans.[12] Gunnar Rudsted har i sin bok om Långholmen framhållit att runt 1920-talets mitt:

> började det ses genom fingrarna med att läraren tog med sig en daglig tidning upp på lektionsrummet och under täcknamnet samhällslära meddelade det väsentliga av dagens nyhetsstoff och även debatter. Men officiellt var sådant förbjudet.[13]

---

[8] Englund 2019, s. 165–167.

[9] Protokollen som jag undersökte var från Centralfängelset på Långholmen och ett resultat av att fångar hade brutit mot de regler som fanns i fängelset.

[10] Rudstedt 1972, s. 198.

[11] Englund 2019. s. 31.

[12] Sven Hagströmer, *Riktlinjer för vinnande av viss koncentration inom det svenska fångvårdsväsendet*. (Stockholm: Nord. Bokh, 1931). s. 22–23.

[13] Rudstedt 1972. s. 198.

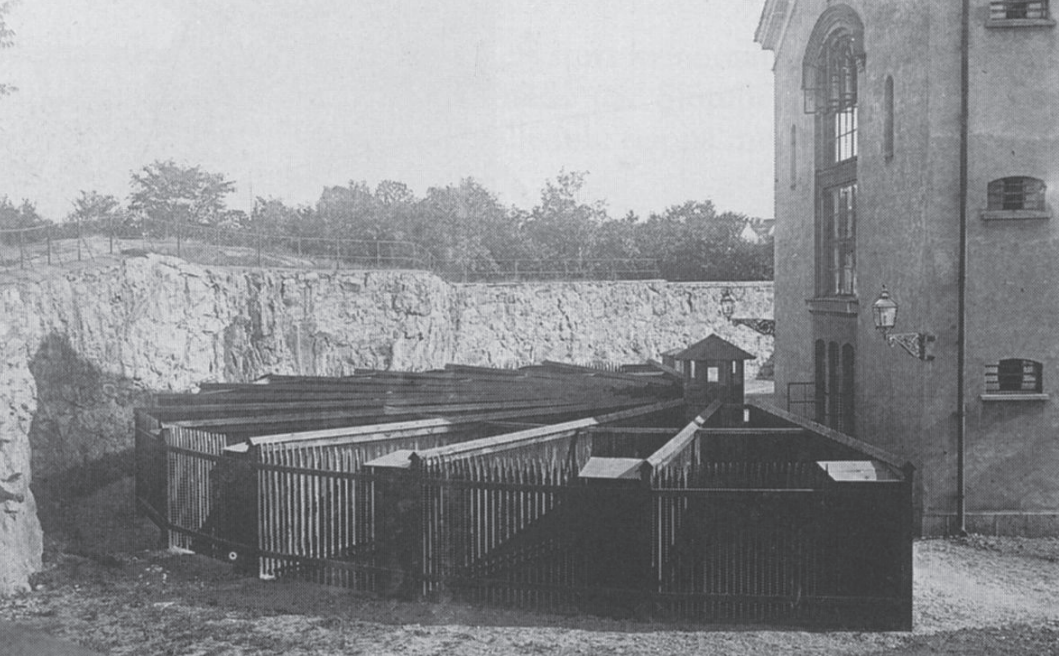

Rastgård vid Långholmens centralfängelse 1913.

Det förefaller som om lärarens agerande inofficiellt accepterats vid fängelset. Här ser vi alltså ett exempel på en lokal praktik som inte är i överensstämmelse med reglerna. Om detta sätt att förhålla sig till tidningar vid denna tid var vanligt inom den svenska fångvården är svårt att säga, men det hela ligger i linje med lättnaderna i isoleringspraktiken.

Fragmentarisk bild

Solglimt bestod förutom av nyheter av predikningar, berättelser med moraliska budskap, dikter och sångtexter och fördjupningsartiklar. Predikningarna som många gånger tog upp ungefär en fjärdedel av tidningen handlade ofta om normer och värderingar och utgick normalt sett från någon del av Bibeln. Berättelserna med moraliska budskap inriktade sig ofta på någon särskild last som författarna avsåg att bekämpa och

varna för. Det kunde exempelvis vara drickandet av alkohol eller lättja. De flesta berättelserna framstår som fiktiva, men ibland byggde de enligt information i texten på något som hänt. Dikterna och sångtexterna hade vanligtvis ett kristet eller nationalistiskt tema och kunde på så sätt bidra till att påverka fången i en önskad riktning. Nyhetsdelen i *Solglimt* fanns på den sista av tidningens fyra sidor. Den var alltid uppdelad i inrikes- och utrikesnyheter rubricerade ”Sverige” och ”Utlandet”. Omfånget på nyheterna var ofta litet, många gånger handlade det om notiser på några rader. I varje nummer brukade det dock finnas några nyheter som fick ta upp ett större utrymme.

Innan jag går över till att beskriva de generella dragen i nyhetsrapporteringen ska jag uppehålla mig vid de fördjupningsartiklar som fanns på andra håll i tidningen. Eftersom de ibland handlade om något som nyligen hänt i omvärlden kunde de och nyhetsartiklarna ibland överlappa varandra. Det kunde röra sig om färder med luftballong, ”hjältemodiga” räddningsinsatser och problem med farliga vilda djur i Indien.[14] Värdet av den här typen av texter för fången var antagligen stort med tanke på den monotona och trista tillvaro som cellivet innebar. En del längre artiklar innehåller vad man skulle kunna kalla samtidsorientering om andra länder. Ett exempel är en rapport om invigningen av Australiens nya huvudstad Canberra.[15] Stora dramatiska händelser blev ibland också föremål för längre redogörelser. Den 2 maj 1913 kunde fångarna exempelvis läsa om fartyget Titanics förlisning den 14 april året före.[16] Skildringen var inlevelsefull: ”’Titanics’ undergång

[14] *Solglimt*. 29 maj 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 21 augusti 1913. ”En hjältemodig räddningsbragd. Utförd af en svensk yngling i England.”; *Solglimt*. 16 oktober 1913. ”Indiens vilda djur.”.

[15] *Solglimt*. 17 april 1913. ”När en ny hufvudstad grundlägges.”.

[16] *Solglimt*. 2 maj 1913. ”Sorgespelet den 14 april 1912. Titanics undergång för ett år sedan”.

brände sig in som svidande eld i alla sinnen så varaktigt, att man ännu icke kan återkalla minnet däraf utan att på samma gång känna något af den smärta, den födde."[17] Men det förekom också rent informativa, tämligen torra, längre artiklar, som exempelvis: "Folkpensioneringens väldiga statsutgifter."[18]

Den mer renodlade nyhetsrapporteringen – oftast korta notiser – gav fången en fragmentarisk bild av vad som hände i omvärlden. Ibland är det svårt att se varför vissa nyheter valts ut. Ett illustrativt exempel: i numret från 28 augusti 1913 kan man läsa om intäkter från fiske (under rubriken "Milioner ur våra haf"), problem med potatisodlingen i Skåne ("Oroande potatissjuka i Skåne") och en tävling där man simmat över Öresund. För fången var det antagligen mest underhållande att ta del av den sista nyheten – med beskrivningen av hur segraren, kandidat Nils Stenström, kämpat sig igenom de mer än 20 kilometerna under "högst olämpliga väderleksförhållanden", något som tog honom omkring nio och en halv timme.[19]

Ett ämne som fick ganska stort utrymme i både inrikes- och utrikesrapporteringen var kungligheter. Texterna om dem är utpräglat rojalistiska. Ett av de tydligaste exemplen på detta är skriverierna om hur hjältemodigt kung Alfonso av Spanien agerade i samband med att ett tåg kört på en liten flicka: "Konungen, som såg barnet blifva kastadt åt sidan af lokomotivet, hoppade ut genom fönstret under det tåget var i full gång."[20] Hur det gick för flickan fick läsarna inte veta.

---

[17] *Solglimt*. 2 maj 1913. "Sorgespelet den 14 april 1912. Titanics undergång för ett år sedan".

[18] *Solglimt*. 5 juni 1913. "Folkpensioneringens väldiga statsutgifter.". Se även dessa för liknande exempel: *Solglimt*. 12 juni 1913. "De förändringar i kommunallagarna"; *Solglimt*. 19 juni 1913. "Folkpensioneringen."; *Solglimt*. 9 oktober 1913 "Moderskapshjälpen. Ikraftträdandet den 1 januari 1914.".

[19] *Solglimt*. 28 augusti 1913. "Hvad nytt?".

[20] *Solglimt*. 12 juni 1913. "Hvad nytt?".

Den hotande omvärlden

Ytterligare ett tema som förtjänar att kommenteras är den hotande omvärlden. År 1913 bestod utrikesnyheterna i *Solglimt* i stor utsträckning av skildringar av stridigheterna på Balkan. Utrikesnyheterna består rent av i vissa nummer endast av skildringar från Balkankriget.[21] Rapporteringen kunde vara detaljerad: ”Adrianopel har nu fallit. Turkarne hafva därvid gjort oerhörda förluster, i det att 60,000 meninga man, 843 officerare togos till fånga. 650 kanoner och 58 kulsprutor frântogos turkarne. Ej mindre än 11,000 bulgarer och 1,200 serber stupade eller sårades vid stadens stormning.”[22] Även diplomatin kring kriget belystes.[23] Men det förekom också artiklar som gav intryck av ett mer direkt hot mot Sverige. Som farligast upplevdes ryssen. I en nyhetsartikel var uppgifterna närmast alarmistiska. Under rubriken ”Sverige i fara! Ryska förberedelser” informerades läsarna om hur det ”[f]rån olika håll komma allt fler uppgifter om en formlig invasion af misstänkta figurer österifrån”.[24] De utgav sig, berättades det, för att vara sågfilare men hade som uppgift att påverka lokalbefolkningen i Roslagen. Rapporteringen var visserligen inte helt okritisk, men tidningen räknade ändå med att ryktena kunde vara sanna – och uttryckte sin oro över vad det i så fall skulle innebära: ”Visa sig dessa uppgifter vara korrekta, så är det ju ett agentarbete af fullkomligt samma art, som utfördes bland finska allmogen före eröfringen.”[25] Att det i samtiden bemöttes med oro och allvar blev tydligt lite längre fram i samma nummer. I en notis kunde man där läsa om hur

---

[21] *Solglimt*. 10 april 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 8 maj 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 15 maj 1913. ”Hvad nytt?”.

[22] *Solglimt*. 10 april 1913. ”Hvad nytt?”.

[23] Se t.ex. *Solglimt*. 2 januari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 9 januari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 16 januari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 23 januari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 13 mars 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 24 april 1913. ”Hvad nytt?”.

[24] *Solglimt*. 8 maj 1913. ”Sverige i fara! Ryska förberedelser.”.

[25] *Solglimt*. 8 maj 1913. ”Sverige i fara! Ryska förberedelser.”.

> Dalarnes försvarförening kommer att föreslå landets alla försvarsföreningar att gemensamt hos regeringen anhålla om att vederbörande myndigheter måtte förständigas tillse, att gällande lagar måtte noga efterlefvas, så att det alltmer ohöljda spioneriväsendet måtte i någon mån stäfjas.[26]

I *Solglimt* kunde fångarna också läsa om hur Ryssland rustade upp sin militära kapacitet. Flottan fick allt större resurser och även det nya vapenslaget med militärflyg byggdes ut genom investeringar i en luftflotta.[27] Också korta notiser kunde förmedla ett intryck av hot. En av dem började ”*Ryssland närmar sig*.” och handlade om att ryssarna avsåg att bygga ”ett större kasernetablissement” i Torneå med både infanteri och artilleri.[28]

Intressant i sammanhanget är också det referat av en artikel i *Novoje Vremja* som *Solglimt* publicerade sommaren 1913. I det berättas att författaren till den refererade artikeln, Leo Tolstoy d.y.[29], hävdat att den svenska livskraften var på nedgång. Tolstoy var bara inte ”säker på, om det ryska inflytandet öfver Sverige skall genomföras på krigisk eller fredlig väg”.[30] Att lyfta fram denna uppenbarligen mycket provocerande text i *Solglimt* måste rimligen ses som ett försök att väcka opinion mot Ryssland och höja den svenska försvarsviljan. Skildringarna av en hotande och orolig omvärld bör ställas i relation till den försvarspolitiska hållning som var utmärkande för *Solglimt*.[31]

---

[26] *Solglimt*. 8 maj 1913. ”Hvad nytt?”.

[27] *Solglimt*. 11 september 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 11 december 1913. ”Hvad nytt?”.

[28] *Solglimt*. 18 september 1913. ”Hvad nytt?”.

[29] Detta är inte den kände romanförfattaren utan sonen med samma namn. Vanligtvis skrivs också namnet Lev Tolstoj, men här följer jag *Solglimts* stavning.

[30] *Solglimt*. 24 juli 1913. ”Svenskarne äro ett döende folk”.

[31] Se t.ex. *Solglimt*. 22 maj 1913. ”Flottan kan ej vänta längre”; *Solglimt*. 6 november 1913. ”Vår flotta behöfver förnyas. Marinförvaltningen påminner ånyo.”.

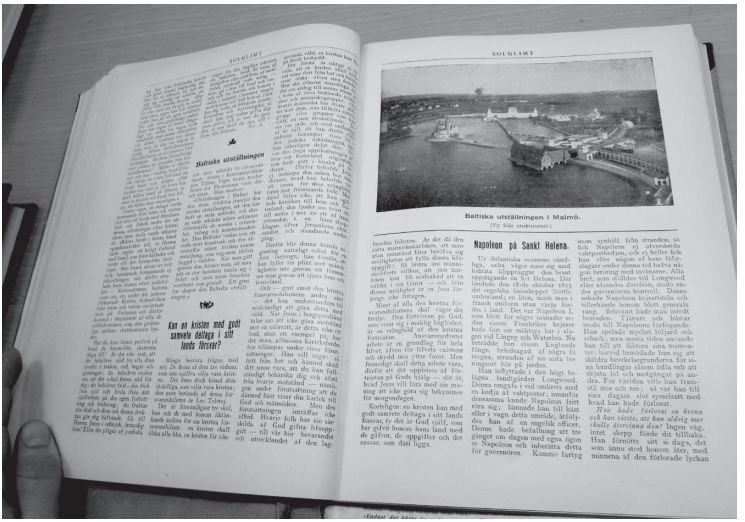

Baltiska utställningen

Kan en kristen med godt samvete deltaga i sitt lands försvar?

SOLGLIMT

Baltiska utställningen i Malmö.

Napoleon på Sankt Helena.

Först 1914 började redaktören för Solglimt *publicera bilder i sin tidning. Här är ett exempel – en illustration till en artikel om Baltiska utställningen.*

Bilden av Sverige

Ett av de genomgående dragen i *Solglimts* nyhetsrapportering var den tydliga ambitionen att framställa Sverige i positiv dager. Läsaren fick ett tydligt intryck av en givmild nation som delade med sig av både sina materiella tillgångar och sitt vetande – det senare specialistkunskap för såväl civila som militära ändamål. Egentligen var inte den militära experthjälpen särskilt omfattande. Den bestod främst i att svenska officerare lånades ut till Persien. Det framgick i en notis att en löjtnant vid namn Oscar Ohlson fått i uppdrag att åka till Persien för att där organisera ett kavalleriregemente och att ”[d]en nybildade persiska ministären vill upprätta en mindre, stående armé, eventuellt ledd af svenska officerare.”[32] Perserna sökte också två svenska mili-

[32] *Solglimt*. 6 februari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 2 oktober 1913. ”Hvad nytt?”.

tärläkare och ”ännu en militärveterinär”. Sverige skulle vidare delta i uppbyggnaden av ett persiskt polisväsende.[33]

Svenskar skulle också organisera granitindustrin i Argentina, en svensk skulle verka som lotskapten vid Panamakanalen och en annan landsman skulle fungera som rådgivare till den kinesiska regeringen.[34] Syftet med att återkommande rapportera om denna hjälp måste rimligen ha varit att visa att landet hade något som omvärlden behövde och som man delade med sig av.

Den övervägande delen av de mer humanitära hjälpinsatserna som nämndes i tidningen genomfördes på Balkan och i angränsande områden.[35] Det poängterades hur viktigt stödet var och vilket positivt mottagande det fick. I en av skildringarna av hur den så kallade Greklandsambulansen välkomnades citerades en expeditionsledare, dr Arvid Gustaf, som kunde meddela att han och hans följe ”hälsades med entusiastiska handklappningar och jubelrop, allt hänförelse öfver att vi från så fjärran land kommit till bistånd.”[36] I en längre nyhetsartikel berättade en sjuksköterska vid namn Lisa Westerlund om sina erfarenheter i en svensk ambulansstyrka i Turkiet. ”När vi kommo, funnos ju många svårt vanskötta och flera dogo i stelkramp. Men efter vår ankomst blef dödssiffran låg och de som dogo voro i allmänt sådana, som fått hjärnan skadad.”[37] Sverige framställdes här som den utvecklade och överlägsna nationen

---

[33] *Solglimt*. 11 december 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 18 september 1913. ”Hvad nytt?”.

[34] *Solglimt*. 13 mars 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 21 augusti 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 6 november 1913. ”Hvad nytt?”.

[35] *Solglimt*. 16 januari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 23 januari 1913. ”Svenska ambulansen i Turkiet.”; ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 14 augusti 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 11 september 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 23 oktober 1913. ”Hvad nytt?”. Rapporteringen om svenska sjukhemmet i Betlehem utgör ett exempel på en hjälpinsats som inte riktigt faller inom denna geografiska benämning. *Solglimt*. 4 december 1913. ”Hvad nytt?”.

[36] *Solglimt*. 14 augusti 1913. ”Hvad nytt?”.

[37] *Solglimt*. 23 januari 1913. ”Svenska ambulansen i Turkiet.”.

som hjälpte dem som drabbats av krigets gissel, något som säkerligen avsåg att ingjuta en känsla av stolthet.

Bland inrikesnyheterna var svensk utveckling frekvent återkommande. Landet som kunde bistå andra länder med råd och dåd var med rasande fart på väg in i moderniteten. Det byggdes, uppfanns och utvecklades kontinuerligt. Satsningarna på infrastrukturen var omfattande och särskilt järnvägen omnämndes i vart och vartannat nummer.[38] Det kunde röra sig om nya sträckor som planerades eller hade invigts. Fångarna underrättades bland annat om att den trafikerade järnvägens längd i Sverige i juli 1912 var 14 060 kilometer och hur ”*Statsjärnvägarnas trafikinkomster*” såg ut för 1912.[39]

Men det var inte bara järnvägen som utvecklades. Fångarna kunde exempelvis läsa om hur det i Stockholm skulle uppföras en trådlös telegrafstation, hur det byggdes lägenheter och vad som betecknades som ”*En mycket stor isbrytare*”.[40] Ett område som var tämligen nytt i samtiden var flyget. Även här var det tydligt att Sverige satsade resurser. Ett ”konsortium” hade exempelvis inrättats i huvudstaden för byggandet av flygplan.[41]

Professorn i ekonomisk historia Ulf Olsson har beskrivit det så att Sverige åren runt sekelskiftet 1900 ”nådde en industriell mognadsfas.”[42] Utvecklingen var således en realitet, men *Solglimts* skildring av den måste betraktas som vinklad då

---

[38] Se exempelvis: *Solglimt*. 24 december 1912. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 9 januari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 27 februari 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 6 mars 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 13 mars 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 20 mars 1913. ”Hvad nytt?”; ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 22 maj 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 26 juni 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 3 juli 1913. ”Hvad nytt?”.

[39] *Solglimt*. 13 mars 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 21 augusti 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 25 september 1913. ”Hvad nytt?”. *Solglimt*. 9 oktober 1913. ”Hvad nytt?”.

[40] *Solglimt*. 25 september 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 13 mars 1913. ”Hvad nytt?”; *Solglimt*. 21 augusti 1913. ”Hvad nytt?”.

[41] *Solglimt*. 10 april 1913. ”Hvad nytt?”. Se även: *Solglimt*. 11 december 1913. ”Hvad nytt?”.

[42] Olsson, Ulf, ”Industrilandet”. i *Äventyret Sverige: En ekonomisk och social historia*, red. Birgitta Furuhagen (Stockholm: Utbildningsradion, 1993), s. 65.

den utbredda fattigdomen och det faktum att Sverige var ett utvandringsland berördes i mycket liten utsträckning. Sveriges ekonomiska framgångar kunde i *Solglimt* saluföras som något folk borde känna stolthet över. I en längre artikel om företaget Bolinder framhölls det att detta företagsnamn fått världsrykte och att ”hvarje svensk bör känna sig stolt öfver att kunna inregistrera detsamma under svensk ägo samt framhålla det som bevis på svensk företagsamhet.”[43]

För att sammanfatta: nyhetsrapporteringen i *Solglimt* kunde vara tämligen spretig, men i denna spretighet fanns det också vissa mönster som bildade teman. I denna artikel har jag beskrivit och kommenterat två sådana tematiska inslag: ”den hotande omvärlden” och Sverige som föregångsland.

De redaktionella intentionerna bakom dem var uppenbara. Fångarna som läste *Solglimt* skulle förstå att världen utanför fängelsemurarna var hotfull och instabil, att upprustningen av det svenska försvaret inte kunde vänta och att Sverige var ett framgångsland som invånarna skulle känna sig stolta över – ett narrativ i överensstämmelse med det tidiga 1900-talets nationalistiska identitetsbyggande.

Referenser

Elmeskog, Kristian. 2017. *Solglimtar: En studie om en tidning till Sveriges fångar på tidigt 1900-tal*. (Uppsala: Uppsala universitet (C-uppsats, 2017).

Englund, Viktor, *Fångsamhället som inte skulle finnas: Överlevnad och anpassning i fängelse under åren 1890–1920*. (Uppsala: Uppsala universitet, 2019).

Hagströmer, Sven, *Riktlinjer för vinnande av viss koncentration inom det svenska fångvårdsväsendet*. (Stockholm: Nord. Bokh, 1931).

Nilsson, Anton, *Från Amalthea till ryska revolutionen*. (Stockholm: Tidens förlag, 1987 [1980]).

[43] *Solglimt*. 18 december 1913. ”Svensk företagsamhet. Bolinders motorer.”.

Nilsson, Roddy, *En välbyggd maskin en mardröm för själen: Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet*. (Lund: Lunds University Press, 1999).

Olsson, Ulf, ”Industrilandet”. i *Äventyret Sverige: En ekonomisk och social historia*, red. Birgitta Furuhagen (Stockholm: Utbildningsradion, 1993).

Poukka, Bruno, *Gröna ön*. (Albert Bonniers Förlag. Stockholm, 1939).

Rudstedt, Gunnar, *Långholmen: Spinnhuset och fängelset under två sekler*. (Stockholm: A. -B. Nordiska bokhandeln, 1972).

Rudstedt, Staffan, *I fängelset: Den svenska fångvårdens historia*. (Stockholm: Tiden, 1994).

Smith, Scharff Peter, *Moralske hospitaler: Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770–1870*. (Forum: København, 2003).

Stiernstedt, Fredrik & Anne Kaun, ”Hallbladet – fängelsetidningen som ibland tog sig över muren” i *Mediehistorisk årsbok 2020*.

Viktor Englund är fil. dr i historia och disputerade 2019 vid Uppsala universitet på avhandlingen *Fångsamhället som inte skulle finnas. Överlevnad och anpassning i fängelse under åren 1890–1920*. Han har fortsatt bedriva fängelsehistorisk forskning inom områden som nyhetsförmedling, fostran och framväxandet av en fängelseskola. Englund har tidigare bland annat medverkat i antologin *Inspärrad. Röster från intagna på sinnessjukhus, fängelser och andra anstalter*.

e-post: viktor.englund@edu.uu.se

■ ■ ■

Olle Lidbom

"Den svenska tidskriftens fader"

Med *Svenska Familj-Journalen* byggde Christian Gernandt från Halmstad i slutet av 1800-talet upp en av Sveriges första tidskrifter. Genom att utnyttja många av industrialismens framsteg lade han grunden till en svensk populärpress som än idag bär spår av hans idéer. Olle Lidbom påminner om en publicistisk pionjär med sinne för samordning och näsa för affärer.

1800-talets män och kvinnor led av liktornar, inväxta naglar och förfrusna fötter. Med det flärdfulla borgarmodet kom dessutom nya skor som klämde och skavde. På borgares och bönders fötter växte förhårdnader som vassa spikar och den som kunde ta bort liktornar både botade hälta och lindrade smärta. Någon särskild utbildning tycktes det inte krävas för att bli liktornsoperatör. Efterfrågan var hög och lycksökarna många.

En sådan opportunist var en tobaksfabrikör i Kalmar som flyttat till Stockholm med sin fru och sin 24-årige son Christian. Sonen fick efter skolgången en femårig lärlingsplats som sättare hos en boktryckare, men det var ingen karriär som lock-

ade honom. Christian gav sig istället ut på en liktornsturné längs norrlandskusten, med braskande reklam för egentillverkade liktornsplåster och en ny effektiv operationsmetod. De goda råden samlade han i en fyrsidig skrift, *Om fotens vård*, som han försåg med ”förtydligande träsnitt” och gav ut på eget förlag. Liktornarna blev en lukrativ affär och den unge Christian Gernandt kunde lägga pengar på hög. År 1857 köpte han på auktion ett litet tryckeri i Halmstad, där även utgivningsrätten till den sju år gamla dagstidningen *Hallandsposten* ingick. Tidningen var förvisso nyss nedlagd; den tidigare ägaren Peter Jeunson hade dragit in tidningen i en politisk konflikt, som urartat i ett lokalt mytomspunnet ”potatisupplopp”. Men efter det att Gernandt köpt tryckeriet återupplivade han tidningen 23 november 1857. Upplivningsförsöket visade sig vara ett lyckokast och tidningen kom att dominera Hallands medielandskap under 1800- och 1900-talen.

Gernandt var som sagt före detta tryckerilärling, och hans tekniska och estetiska kunskaper och erfarenheter kom att bli viktiga för det nya tryckeriet. Han tryckte inte bara tidningen utan även visitkort och reklamblad (s.k. tillfällighetstryck eller accidenstryck) och snart köpte han in ”nya och vackra tryckstilar” och en ny tryckpress från Tyskland.

Gernandt hade i slutet av 1850-talet hunnit gifta sig med dalkullan Christina och var en känd Halmstadsprofil. I staden drev han även bok- och pappershandel, ett litet bokförlag och var dessutom engagerad i Halmstads kommunalpolitik.

För många hallänningar är nog Gernandts eftermäle just att han återuppväckte *Hallandsposten* och gav den styrfart in i våra dagar. Men mer banbrytande var faktiskt Gernandts roll som grundare av familjetidskriften *Svenska Familj-Journalen*, som han grundade 1864, en nyskapande företagssatsning som kom att bli den första svenska kommersiella tidskriften. Tidigare tidskrifter hade haft små upplagor, varit ideologiskt drivna och riktat sig till den läsande eliten. Gernandt såg tidskriftsutgiv-

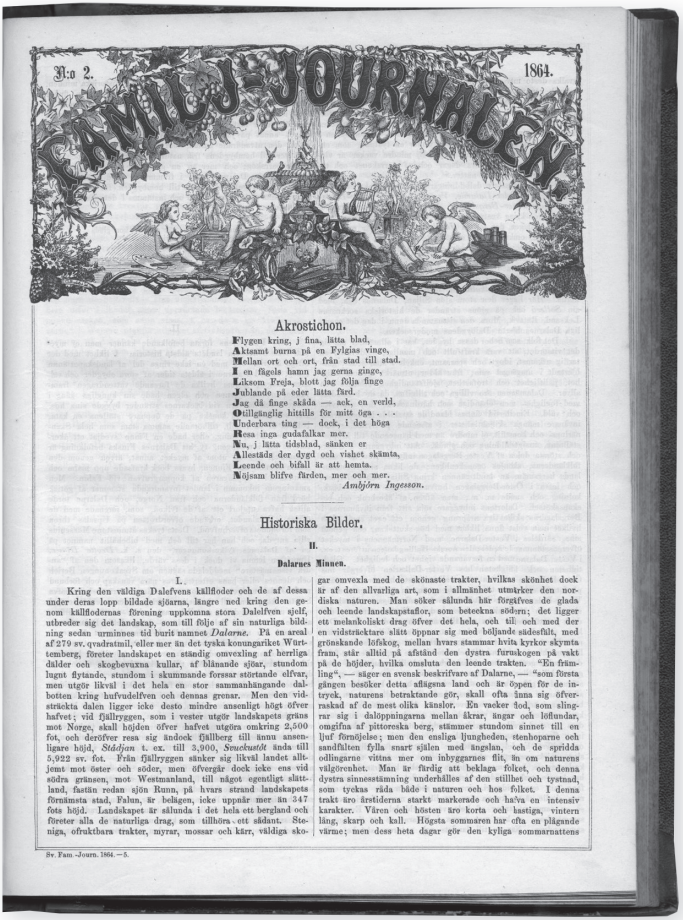

N:o 2. 1864.

FAMILJ-JOURNALEN.

Akrostichon.

Flygen kring, j fina, lätta blad,
Aktsamt burna på en Fylgias vinge,
Mellan ort och ort, från stad till stad.
I en fågels hamn jag gerna ginge,
Liksom Freja, blott jag följa finge
Jublande på eder lätta färd.
Jag då finge skåda — ack, en verld,
Otillgänglig hittills för mitt öga . . .
Underbara ting — dock, i det höga
Resa inga gudafalkar mer.
Nu, j lätta tidsblad, sänken er
Allestäds der dygd och vishet skämta,
Leende och bifall är att hemta.
Nöjsam blifve färden, mer och mer.

Ambjörn Ingesson.

Historiska Bilder.

II.

Dalarnes Minnen.

I.

Kring den väldiga Dalefvens källfloder och de af dessa under deras lopp bildade sjöarna, längre ned kring den genom källflodernas förening uppkomna stora Dalelfven sjelf, utbreder sig det landskap, som till följe af sin naturliga bildning sedan urminnes tid burit namnet *Dalarne.* På en areal af 279 sv. qvadratmil, eller mer än det tyska konungariket Württemberg, företer landskapet en ständig omvexling af herrliga dälder och skogbevuxna kullar, af blånande sjöar, stundom lugnt flytande, stundom i skummande forssar störtande elfvar, men utgör likväl i det hela en stor sammanhängande dalbotten kring hufvudelfven och dennas grenar. Men den vidsträckta dalen ligger icke desto mindre ansenligt högt öfver hafvet; vid fjällryggen, som i vester utgör landskapets gräns mot Norge, skall höjden öfver hafvet utgöra omkring 2,500 fot, och deröfver resa sig ändock fjällberg till ännu ansenligare höjd, *Städjan* t. ex. till 3,900, *Sveckustöt* ända till 5,922 sv. fot. Från fjällryggen sänker sig likväl landet alltjemt mot öster och söder, men öfvergår dock icke ens vid södra gränsen, mot Westmanland, till något egentligt slättland, fastän redan sjön Runn, på hvars strand landskapets förnämsta stad, Falun, är belägen, icke uppnår mer än 347 fots höjd. Landskapet är sålunda i det hela ett bergland och företer alla de naturliga drag, som tillhöra ett sådant. Steniga, ofruktbara trakter, myrar, mossar och kärr, väldiga skogar omvexla med de skönaste trakter, hvilkas skönhet dock är af den allvarliga art, som i allmänhet utmärker den nordiska naturen. Man söker sålunda här förgäfves de glada och leende landskapstaflor, som beteckna södern; det ligger ett melankoliskt drag öfver det hela, och till och med der en vidsträcktare slätt öppnar sig med böljande sädesfält, med grönskande löfskog, mellan hvars stammar hvita kyrkor skymta fram, står alltid på afstånd den dystra furuskogen på vakt på de höjder, hvilka omsluta den leende trakten. "En främling", — säger en svensk beskrifvare af Dalarne, — "som första gången besöker detta aflägsna land och är öppen för de intryck, naturens betraktande gör, skall ofta ännu sig öfverraskad af de mest olika känslor. En vacker flod, som slingrar sig i dalöppningarna mellan åkrar, ängar och löfundar, omgifna af pittoreska berg, stämmer stundom sinnet till en ljuf förnöjelse; men den ensliga ljungheden, stenhoparne och sandfälten fylla snart själen med ängslan, och de spridda odlingarne vittna mer om inbyggarnes flit, än om naturens välgörenhet. Man är färdig att beklaga folket, och denna dystra sinnesstämning underhålles af den stillhet och tystnad, som tyckas råda både i naturen och hos folket. I denna trakt äro årstiderna starkt markerade och hafva en intensiv karakter. Våren och hösten äro korta och hastiga, vintern lång, skarp och kall. Högsta sommaren har ofta en plågande värme; men dess heta dagar gör den kyliga sommarnattens

Sv. Fam.-Journ. 1864.—5.

Trycktekniken utvecklades raskt under 1800-talets första hälft. Det innebar att de nya tidskrifterna kom att innehålla välgjorda och detaljerade illustrationer, framställda på ett helt nytt sätt.

ning som affärsverksamhet och vände sig med *Svenska Familj-Journalen* till alla. Han lämnade därmed ett avtryck som gör att han förtjänar epitetet Den svenska tidskriftens fader.

De första tidskrifterna

Tidskriftens historia i Sverige började redan 1682, då tidskriften *Relationes Curiosae* gavs ut. Den kom att bli Sveriges första tidskrift och var en översättning av en tysk tidskrift med samma namn. Innehållet var vetenskapligt, men det rörde sig inte om den sorts vetenskap som vi har idag utan om sådant som drakar, ”sirener och havfruar i deras gestalt och varelse”, ormar som diade och en hel by som seglade. *Relationes Curiosae* ska ses i ljuset av framväxten av en borgerlig offentlighet, främst manifesterad i alla de kaffehus som etablerades under 1600- och 1700-talen. Där samlades borgerligheten för att läsa tidningar och tidskrifter men framförallt utbyta idéer, åsikter och diskutera. Det var bara i dessa kaffehus som de nya tidningarna och tidskrifterna spreds, vilket gjorde att upplagorna var små. Desto större spridning fick de idéer som trycktes i tidskrifterna, och i samklang med kaffehus och tidskrifter växte en ”allmän opinion” fram. Det var en stor förändring av det samhällsklimat där idéer och åsikter tidigare formats i den feodala och adliga sfären. Kaffehusen innebar att västvärldens samhällen öppnades något, även om de och deras tidskrifter var viktiga enbart för en mycket liten, manlig och etablerad elit. Så såg det europeiska tidskriftslandskapet ut under hela 1700-talet.

Men i slutet av 1700-talet började saker och ting förändras. Under 1770-talet ökade till exempel utgivningen av underhållningstidskrifterna i Tyskland. De vände sig till det högre borgerskapet – och till både barn och föräldrar. Tidskrifterna förväntades läsas högt och hade ofta moralistiska förtecken, tydligt märkbara i artiklar om till exempel barnuppfostran, hushållets skötsel och kvinnobildning. Tidningarnas namn vittnade om en förflyttning i perspektiv – sådana som *Der Volksfreund*, *Der Kinderfreund* eller *Der Familienfreund*. Det var

också denna tyska våg som fick störst påverkan på resten av Europa.

De engelska tidskrifterna tog en egen väg, inte sällan en litterär sådan, som exempelvis Charles Dickens tidskrifter *Household Words* och *All the year round*. Den litterära inriktningen fanns även på många andra platser i Europa (även i Sverige med till exempel *Polyfem*, *Journal för Litteraturen och Theatern*, *Lyceum*, *Eos* och *Phosphoros*), men de flesta blev kortlivade och känsliga för både ekonomiska och ideologiska svängningar.

I Tyskland blev 1848 startåret för en ny inriktning inom tidskriftshistorien då det växte fram breda, underhållande och allmänbildande tidskrifter. Flera sociologer och mediehistoriker menar att detta var kopplat till en närmast fanatisk syn på familjens betydelse. Det banade väg för familjetidskrifterna, som började dominera det tyska medielandskapet med sin blandning av populär naturvetenskap, tillgängliga litterära följetonger och rika illustrationer. Vikten av illustrationerna kan inte nog understrykas: trycktekniken utvecklades raskt under 1800-talets första hälft vilket gjorde det möjligt att dels trycka större upplagor än tidigare (tack vare rotationstryckpressen och nya tillverkningsprocesser för papper) och med mer detaljerade och verklighetstrogna illustrationer (tack vare xylografteknikken). Den tidskrift som gick i bräschen var *Gartenlaube* (1853) och dess framgångar födde många efterföljare. En stor skillnad i och med det stora skiftet 1848 var även *hur* tidskrifterna lästes. De nya familjetidskrifterna lästes inte på kaffehusen (som började dö ut efter en ekonomisk kris 1848) utan i hemmen.

Det var via Tyskland som den moderna populärtidskriften hittade till Sverige. Kontakterna mellan Tyskland och Sverige var redan omfattande, inte minst var inflyttningen av tyska bokhandlare och förläggare stor. Det tyska dominerade Mediesverige: 1876 var exempelvis 54 procent av alla importerade böcker från Tyskland, 26 procent från Danmark och 15 procent

från England. Det var till Leipzig svenska förläggare begav sig – inte till det närmare belägna Köpenhamn. *Aftonbladets* grundare Lars Johan Hierta reste förvisso till England för inspiration och affärer, men i övrigt var det Tyskland som var dominerande som både inspirationskälla och affärspartner. Talande är att författaren Charles Dickens fick sitt genombrott i Sverige via tyska översättningar. Eric Johannesson (vars avhandling *Den läsande familjen* varit ovärderlig i arbetet med denna text) har visat att det var de tyska tidskrifterna som hade flest prenumeranter i Sverige. Det var följaktligen även tyska tidskriftsidéer som importerades, och när svenska tidskrifter startades var det med tyska typsnitt och bildklichéer. Även tyska tryckare anställdes av många tryckerier och förlag.

Hårt motstånd

Under 1850-talet började de tryckttekniska innovationerna lämna avtryck även i Sverige med allt fler nya tidskrifter på marknaden. 1862 introducerades den tyska tidskriftsidén med familjetidskrifter på svensk mark. Först ut var *Familjevännen*, en översättning av en tysk tidskrift. Den svenska utgåvan trycktes i Berlin. Tidskriften startades av den tyska invandraren Philip Maass, som börjat sin svenska bana hos Albert Bonnier. Maass importerade och översatta tidskrift blev snabbt en storsäljare och första året såldes den i 13 300 exemplar. Eftersom prenumerantlistorna finns bevarade vet vi att de lästes av en bred allmänhet: här fanns hantverkare, handlare och bokhållare. Framgången fick många att följa efter, som till exempel *Folkets Vän* (1863) och *Månads-Rosen*, *Victoria Regia* (1864) och *Svea*. Tidskrifterna var översatta från tyska och tryckta i Tyskland – men eftersom Sverige var nationalistiskt och antisemitismen frodades hade många tyska tidningar låg status. De svenska utgivarna utelämnade därför ofta uppgifter om tidskrifternas tryckorter.

Familjevännen blev inte långlivad. Den möttes av hårt motstånd från den svenska pressen. Det var dock inte innehållet som upprörde utan försäljningsmetoderna. Efter mönster från den tyska förlagan såldes prenumerationerna med fina premier. Varje prenumerant fick en plansch med ett litografiskt tryck. De första åren fick abonnenterna välja motiv som t.ex. ”Mozart i Wien”, ”Ett gille i Hedebybygden” eller bilder på kung Karl XV och drottning Lovisa – regentparet valdes av 63 procent av alla prenumeranter. Försäljningen skedde i hemmen av en s.k. kolportör som gick runt mellan husen i städer, småsamhällen och marknader för att visa upp gratispremierna. Premien levererades till prenumeranten efter ett avslutat år, och i kolportörens uppdrag låg även att skaffa ett lokalt ombud som kunde lämna ut tidskriften. Dessa ombud var ofta lokala bokhandlare, som därmed blev viktiga för tidskrifternas distribution. Någon lösnummerförsäljning eller postleverans hem till prenumeranterna förekom inte.

Nej, *Familjevännen* och den judiske och tyske Maass metoder sågs inte med blida ögon av konkurrenter och offentlighet, opinionen pyrde av både tyskhat och antisemitism. Maass tvingades till konkurs och tidningen lades ned 1865.

Då hade Christian Gernandt smugit igång med sin *Familj-Journalen*, som 1864 blev månadstidning och bytte namn till *Svenska Familj-Journalen*. I Halmstad stod en nyinköpt cylinderpress från Tyskland redo för tryckning av inte bara *Hallandsposten*, utan även *Svenska Familj-Journalen*. Tidskriften fortsatte att rida på den idé som Maass haft men inte lyckats förvalta: en tidskrift för alla – från disponent till dräng.

Gernandt förfinade och försvenskade Maass tyska idé med premier. Redan 1863 erbjöds alla helårsprenumeranter en stålsticksplansch, därefter litografier. Motiven andades svensk nationalism, 1866 fick prenumeranterna en plansch, ”Gustav Wasa tager afsked af Rikets Ständer”, och den skulle följas av

porträtt av såväl Linné som Bellman. Själva affischerna trycktes dock inte i Halmstad utan i Wien.

Svenska Familj-Journalen använde – som många andra tidskrifter – kolportörsprincipen för att sälja sin tidning, utan att blanda in bokhandlarna. Istället var det kolportörerna som varje månad gick runt och distribuerade häftena och samtidigt inkasserade betalningen. Redan i Tyskland hade man upptäckt att de som sökte sig till kolportörsyrket ofta levde på samhällets skuggsida och ibland försvann iväg med de insamlade pengarna. Gernandt insåg att kolportörerna var en av framgångsfaktorerna och gav dem förmånliga anställningsformer för att locka pålitliga personer. En av Gernandts kolportörer kunde årligen tjäna 1 000 riksdaler, att jämföra med en lantbrukare som hade en ungefärlig årslön på 300 riksdaler. Ett nummer av *Svenska Familj-Journalen* kostade 0,75 öre och av dessa fick kolportören 5 öre, utöver grundarvode. Systemet fungerade mycket väl och tidskriften hade 1866 växt till en upplaga mellan 8 000–10 000 exemplar.

1868 fick Gernandt ett annat infall: lotterier. Alla subskribenter på tidningen deltog i en lottdragning av äldre, inbundna årgångar av tidskriften samt oljetryckstavlor som vinst – Bengt Nordenbergs ”En läsare stör fröjden i en gillestuga”. Vinsterna i Gernandts lotterier kunde dessutom omsättas i kontanter, vilket ökade intresset för tidskriften och upplagorna steg till närmare 18 000, upplagesiffror de stora dagstidningarna i Stockholm bara kunde drömma om (*Dagens Nyheter* hade 1874 en upplaga på 10 522 exemplar), 1870 passerade *Svenska Familj-Journalen* 30 000 exemplar och i maj 1871 skickades 42 000 exemplar från tryckeriet i Halmstad till kolportörer och läsare runt om i hela riket.

Alla som prenumererade på Christian Gernandts tidskrift deltog i ett lotteri med oljetryckstavlor som vinster – som här Bengt Nordenbergs ”En läsare stör fröjden i en gillestuga”. Vinsterna kunde även omsättas i kontanter. Foto: Nationalmuseum.

Nya metoder

Gernandt började inse att Halmstad var en hämsko. Staden saknade järnväg och postkontoret var litet, dimensionerat för stadens 5 000 invånare – inte för att härbärgera Sveriges största tidskrift. Resultatet blev att balar med nya *Svenska Familj-Journalen* låg oexpedierade i veckor på postkontoret i Halmstad.

Gernandt hade löst den ökade efterfrågan med investeringar i en ny snällpress och gästarbetande xylograf-tryckare, men distributionsproblemen var oöverstigliga hinder för Gernandts ambitioner. I juni 1871 fick det vara nog: Gernandt hyrde en ångbåt och transporterade tryckpressar och sina tjugo anställda till Stockholm. Gernandt var då den högst taxerade inkomsttagaren i Halmstad med en årlig inkomst på 46 000 riksdaler. På plats i Stockholm lät han under sommaren och hösten 1872

uppföra en ny tryckeribyggnad i fyra våningar på Stora Vattugatan, komplett med en ångmaskin som drev tryckpressarna. *Hallands-Posten* och den del av tryckeriet som inte tryckte *Svenska Familj-Journalen* sålde han till adepten Johan A. Svensson, som drev dagstidningen vidare.

Väl på plats i huvudstaden siktade Gernandt på fortsatt tillväxt. Men kritiken mot Gernandts metoder hade börjat växa, inte minst från konkurrerande tidningar som på alla möjliga sätt angrep Gernandt. Akilleshälen var utlottningen av oljetryck och möjligheten att byta in vinsterna mot pengar. Gernandt åtalades och utredningen tog både tid och ihärdighet från åklagaren. När Gernandt fälldes i rådhusrätten (motsvarande dagens tingsrätt) 1872 tilläts han inte längre locka nya prenumeranter med fina priser och vinster. Upplagan föll till 23 200 exemplar och Gernandt försökte uppfinna nya metoder för att locka tillbaka läsarna. Han införde en tryckfelstävling, där vinster delades ut till den som hittade tryckfel i tidningen. Gernandt överklagade, vid ett tillfälle skickade han all personal till hemlig ort i åtta dagar för att hindra den att höras som vittnen i rättegången, och till sist friades han av Högsta Domstolen som slog fast att eftersom ingen betalat för lottsedlar, kunde ingen förlora några pengar. Konkurrenterna knorrade och menade att om det inte vore för vinsterna och

Christian Gernandt flyttade 1872 sin verksamhet från Halmstad till Stockholm, där han på Stora Vattugatan lät uppföra en ny tryckeribyggnad i fyra våningar, komplett med en ångmaskin för tryckpressarna. Bildkälla: Wikipedia.

1874 erbjöd Christian Gerner Svenska Familj-Journalens *prenumeranter att köpa Bibeln med Gustave Dorés bilder, till vilka han tidigare hade förvärvat de skandinaviska rättigheterna. Det visade sig vara ett kommersiellt snilledrag.*

premierna skulle upplagan – och Gernandts förmögenhet – vara betydligt mer modesta.

Gernandt funderade och bestämde sig för att överge de fina oljetrycken för något som ingen klagade på: Bibeln. Han köpte skandinaviska rättigheter till Gustave Dorés trägravyrer ur Gamla och Nya Testamentet och 1874 erbjöd han alla nya och gamla prenumeranter Bibeln med Dorés suggestiva illustrationer.

Gernandts nya drag tystade kritikerna. Gernandts Doré-bibel blev nu snabbt spridd i Sverige och den stora kristna opinionen kunde inte opponera sig mot att Bibelns ord fick sådan cirkulation i Sverige. Till Bibeln hade han dessutom köpt klichéer från franska Hachette – bibeltrycken fick Gernandts egna tryckpressar att gå varma på Stora Vattugatan 12 – istället att för som tidigare köpa in de dyra oljetrycken från kontinenten. Och framgången med Bibeln kvävde konkurrenterna – även de som hade en tydligare kristen profil än *Svenska Familj-Journalen*

såg hur satsningen lockade prenumeranterna. Kristna *Förr och Nu* kommenterade att Dorébibeln ”äter upp” tidningen: ”lätt inses huru mägtigt lockande detta ska vara för mången allvarlig, mången till och med kristlig familj”. Upplagorna steg alltså åter och under de fem år som Gernandt sålde tidskriften med hjälp av Doré-bibeln ökar antalet prenumeranter år för år för att 1879 nå 70 000 prenumeranter.

Snöplig sorti

Doré-bibeln var ett kommersiellt snilledrag som fick Gernandts personliga tillgångar att växa. Mellan 1874 och 1878 omsatte hans firma 323 000 riksdaler och han tog själv ut 49 000 av dem i utdelning. En del plöjde han ned i extravaganser: häst och vagn med egen kusk, möbler till nya våningen för 30 000 riksdaler, porslinsgolv, glasdörrar i entrén till kontoret samt ”en golvfast vattenkonst med bassin och figur i zink” hem till våningen. Gernandt badade i pengar, han hade tagit sig långt från ungdomens liktornsturnéer i Norrland. Att vara en uppkomling, en *self made man* var för övrigt en bakgrund som han delade med många andra av tidens mediemän.

Gernandt använde även sina inkomster till vidlyftiga satsningar som idag är mer kända än hans pionjärarbete som tidskriftsmakare: först med *Nordisk Familjebok* som Gernandt startade 1875. Utan tydlig förebild skapade han en encyklopedi ”för den bildningssökande allmänheten”. Tanken var att kopiera de framgångsrika metoderna med kolportörer och återkommande intäkter när nya band utgavs varje månad. Lotterier saknades dock, men trots det fick *Nordisk Familjebok* spridning (6 000 prenumererade på dem) och ansågs vara ett tecken på Gernandts ”oegennyttiga bildningsintresse”. Men lexikonet svällde från tänkta sex band till 20 och blev komplett först 1894. Satsningen grävde djupa hål i Gernandts fickor: den kostade astronomiska 320 000 kronor. Senare finansierade han

även starten av *Stockholms-Tidningen* 1889, som snabbt skaffade sig en position bland Stockholms dagstidningsläsare med sitt låga pris och sin frisinnade journalistik. Gernandt och initativtagaren Anders Jeurling drog dock inte jämnt och Gernandt lämnade tidningen fyra år senare. För Gernandt blev även dagstidningsäventyret en förlustaffär.

Mest känd är Christian Gernandt i dag förmodligen som förläggaren bakom Nordisk Familjebok *– Sveriges första moderna encyklopedi.*

Doré-bibeln gav Gernandt bara ett par års frist. 1880 blev det stor debatt i riksdagen, på grund av Gernandts lotteriknep. Nu hade flera konkurrenter känt sig tvungna att antingen lägga ned sina tidskrifter – som *Land och Folk*, *Ur folkens häfder* och *Förr och Nu* – eller starta nya som liksom Gernandts *Svenska Familj-Journalen* ägnade sig åt lotterier (till exempel *Tre Kronor*).

I riksdagsdebatten konstaterades att det bara i Stockholm gavs ut sju eller åtta tidskrifter som utlovade vinster, premier och tavlor. Konkurrenterna klagade på ojusta marknadsföringsmetoder och riksdagsledamöterna var oroliga för att tidningen lurade till sig pengar från ”de mera obemedlade och okunniga bland vårt folk”. Riksdagens bila föll med en ny lag som förbjöd den sorts lotterier som varit Gernandts födkrok. I ett slag föll förutsättningarna för *Svenska Familj-Journalen*, och ett år senare – den 25 oktober 1882 – sålde Gernandt sin skapelse till ett nybildat konsortium som försökte driva vidare tidskriften enligt samma recept, om än utan lotterier. Vinsten sjönk och dessutom hade tidningen fått en ny konkurrent i

Illustrerad Familj-Journal, som sedan 1879 gavs ut i Sverige av danske Carl Aller. *Illustrerad Familj-Journal* tog vid där Gernandt började men uppdaterade konceptet: större format än *Svenska Familj-Journalens* A4-format (vilket möjliggjorde större bilder), lägre pris, en stående skämtsida och veckoutgivning (Gernandts tidskrift var fortfarande månadsutgiven). De nya ägarna till *Svenska Familj-Journalen* dröjde ända till 1886 med att möta konkurrensen, men då var det för sent. 1887 slogs *Svenska Familj-Journalen* ihop med konkurrenten *Svea*. För Carl Allers *Illustrerad Familj-Journal* gick det bättre och den lever kvar än idag, under namnet *Allers*.

Efter den snöpliga sortin från tidskriftsbranschen, encyklopediäventyren och dagstidningsförsöken levde Gernandt ett tillbakadraget liv som han ägnade åt studier i egyptisk religionsvetenskap. I slutet av sitt liv publicerade han på tyska en smal avhandling i ämnet. Han dog i Saltsjöbaden 1906.

Svenska Familj-Journalen kom att med Christian Gernandts djärva och nyskapande grepp bli den första svenska populärtidskriften, och spåren av hans arbete syns än idag – inte minst i efterföljaren *Allers*. Gernandt var inte som tidigare medieägare en man från samhällets elit utan en uppkomling som såg möjligheterna i omvärlden och omsatte dem i nya, friska idéer som skapade många nya tidskriftsläsare.

Några omvärldsfaktorer är värda att lyfta fram som förklaringar till Gernandt och tidskriftens framväxt i mitten av 1800-talet.

En sådan var näringsfriheten. Med den industriella revolutionen skapades det möjligheter för vem som helst att grunda och utveckla företag. Skråväsendet började avskaffas på 1840-talet och var en förutsättning för Gernandt och tidskriftens framgångar. Med näringsfriheten ökade även lanthandeln i Sverige och skapade en försäljningskanal för tidskrifter.

En annan omvärldsfaktor är de trycktekniska förutsättningarna som gjorde stora framsteg under 1800-talets mitt med tryckpressar, xylografi och pappersinnovationer. Även en höjd levnadsstandard hos befolkningen hjälpte säkert till – läskunnighet men även ledig tid, nya boenden med plats för läsning, utveckling av belysning. Vid 1800-talets slut skedde stora förbättringar för befolkningen. När Eric Johannesson i sin avhandling *Den läsande familjen* ska slå fast de väsentliga orsakerna till populärpressens genombrott under 1860- och 1870-talet väljer han ut förbättrad levnadsstandard, djärvare kommersialism och utvecklad infrastruktur. Det sistnämnda är särskilt tydligt i fallet Gernandt. Hans tidskriftsimperium växte kraftigt under 1860-talet men stod och stampade när postverket inte kunde hålla jämna steg med honom och ännu inte anslutit Halmstad till järnvägsnätet. Staten finansierade förvisso de ökade transportkostnaderna, som i praktiken alltså blev ett presstöd, men ändå var postväsendet hårt pressat under mitten av 1800-talet: 64 procent av den totala postvikten bestod av tidningar och tidskrifter år 1875. När Gernandt flyttade sin tidskrift till Stockholm fick han tillgång till en utbyggd infrastruktur tack vare vilken den kunde växa i upplaga.

Gernandts epitet ”Den svenska tidskriftens fader” är sprunget ur just hans förmåga att hitta och utveckla de möjligheter och innovationer som sammanföll på 1860-talet. Många av innovationerna var dessutom hans egna. Genom att kombinera dem med tajming, fräckhet och affärsnäsa lyckades han lägga grunden till en svensk populärpress.

Referenser

Holmberg, Claes-Göran (2009). *Tidskriften i Sverige*. Litteraturbanken.

Holmberg, Claes-Göran, Oscarsson, Ingemar och Rydén, Per (1983). *En svensk presshistoria.* Lund: Norstedt.

Johannesson, Eric (1980). *Den läsande familjen*. Diss. Uppsala universitet. Stockholm: Nordiska museets förlag.

Larsson, Lisbeth (1989). *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*. Diss. Lunds universitet. Stockholm: Symposion.

Malmquist, Jan-Eric (1990). *Tidskriftiana*. Stockholm: Rapport från Statens kulturråd.

Olle Lidbom är kommunikationschef på Norstedts Förlagsgrupp och fil.kand. i ekonomisk historia.

e-post: lidbom@gmail.com

■ ■ ■

Gunilla Hultén och Arne Järtelius

Svenska medieminnen av Förintelsen

Från judisk sorgemanifestation till partipolitisk symbol

En föresats från främst svensk-judisk sida att hålla minnet av Förintelsen levande har under de senaste tjugo åren delvis fått sin ursprungliga innebörd urholkad. Vad som från början var tänkt som en ständig erinran om nazisternas folkmord har av många politiker reducerats till ett allmänt avståndstagande från brott mot de mänskliga rättigheterna. För den händelseutvecklingen har medierna spelat en viktig roll. Det anser Gunilla Hultén och Arne Järtelius som här presenterar en ny undersökning av svensk minnesjournalistik om Förintelsen.

År 2022 är det tänkt att Sveriges museum om Förintelsen ska slå upp sina dörrar i Stockholm. Regeringens beslut offentliggjordes på Förintelsens minnesdag den 27 januari år 2021. Museet är det senaste av svenska politiska initiativ under de

Den som är intresserad av att följa judiskt församlingsliv och judisk kultur i Sverige under de senaste nittio åren gör det förmodligen bäst genom att läsa Judisk Krönika *(grundad 1932).*

senaste 25 åren vilka syftat till att samla vittnesmål, minnen och kunskap om Förintelsen.

I mediehistorisk forskning har rapporteringen om hågkomsten av Förintelsens inte fått någon större uppmärksamhet. Fokus för den här undersökningen är därför svenska mediers minnesjournalistik om Förintelsen. Judiska tidningar som *Judisk Krönika* och *Judisk Tidskrift* har med början redan under andra världskriget fortlöpande lämnat sina bidrag. Svenska majoritetsmedier dröjde med att lämna sin syn på och sina redogörelser för Förintelsen till 1990-talet i samband med att hågkomsten av Förintelsen blev föremål för ett svenskt politiskt intresse.

Efter att Förintelsen ända sedan 1945 i Sverige hade varit ett exklusivt judiskt minnesarbete, blev minnet av den med start i juni 1997 en angelägenhet för hela det svenska folket. Det var nämligen då som statsminister Göran Persson, efter att ha läst en rapport från BRÅ (Brottsförebyggande rådet) om svenska skolungdomars bristande kunskaper om Förintelsen, satte i rullning ett informationsprojekt som kom att innehålla ett fler-

tal olika delmoment. Dit hörde sådant som boken *”… om detta må ni berätta …”* (1998), skapandet 2001 av Förintelsens minnesdag i Sverige, bildandet av myndigheten Forum för levande historia år 2003 och, som nästa stora höjdpunkt, inrättandet av ett Förintelsemuseum i Stockholm. Under de senaste 20 åren har Förintelsens minnesdag blivit en partipolitisk mediearena för utspel och markeringar. Även debatten om det nya Förintelsemuseet har förts med politiska förtecken.

Begreppet ”Förintelsen” kan ges olika innebörd och tolkningar. I den här studien ansluter vi oss till Stéphane Bruchfelds definition som avser Nazitysklands globala, systematiska och totala förintelsepolitik mot Europas judar (Bruchfeld 2008, s. 40). Ytterligare en utgångspunkt är att medier bidrar till att producera och formulera kollektiva minnen kring Förintelsen. Medieringen har därmed haft stor betydelse för formandet av Förintelsens svenska kulturarv.

Mellan minne och glömska

Vår studie aktualiserar två teoretiska minnesbegrepp: kollektivt minne och kollektiv glömska. I den här studien avser kollektivt minne en selektiv representation av det förflutna som bidrar till att konstruera och upprätthålla av en grupps eller en nations identitet. Vi använder begreppet kollektiv glömska för att ange en officiell och nationell amnesi, sanktionerad av staten och dess institutioner. Kulturvetaren Aleida Assmann (2014) skiljer mellan olika former av glömska. Av dessa har tre särskild relevans för den här undersökningen: 1) *preservative forgetting*, 2) *selective forgetting* och 3) *defensive and complicit forgetting*. Den första formen, bevarandets glömska, handlar om de dokument och föremål som förvaras och skyddas av institutioners historiska arkiv. Med selektiv glömska (2) avser hon den urvalsprocess som begränsar och formar de nationella berättelseramarna. Så är nationellt minne ofta strukturerat kring kol-

lektiv stolthet. Den tredje glömsketypen är den defensiva och medskyldiga glömskan. Med den avser Assmann deltagandet i skyddet av förövare.

Museer är institutioner med stark koppling till en nations minnespolitik och hur kollektiva minnen formuleras. I januari år 2019 tillkännagav regeringen att ett nytt museum om Förintelsen ska inrättas i Sverige. I samma månad tillsattes en statlig utredning med uppdraget att ta fram förslag och planer för museet. Utredningen, under ledning av etnologiprofessorn Birgitta Svensson, lämnade sitt betänkande i mars 2020. Utredningsdirektiven slog fast att ”förmedling av berättelser från svenska överlevande från Förintelsen ska stå i centrum för verksamheten” (SOU 2020:21, s. 189). Med hänvisning till museets uppdrag skriver utredningen:

> […] att minnen från Förintelsen bör ses som en del av Sveriges kulturarv, både i bemärkelsen att Sveriges och svenskars agerande under kriget påverkade det större skeendet och i bemärkelsen att många människor i Sverige, både överlevande och deras familjer, men också andra, påverkats på djupet av vad som hände under kriget (SOU 2020:21, s. 123).

Begreppen kollektivt minne och kollektiv glömska är sålunda nära förbundna med en nations kulturarv. Utredningen om Förintelsemuseet ansluter sig till en bred förståelse av kulturarv, i vilken ingår ”alla de spår och uttryck från det förflutna som tillskrivs värde eller används i samtiden” (SOU 2020:21, s. 26) Utredaren gör tillägget att dessa även innefattar ”de smärtsamma berättelserna och de oförrätter som begåtts av tidigare generationer” (SOU 2020:21, s. 26). Under hösten 2021 började Forum för levande historia insamlingen av just sådana minnen, vilka sedan ska ingå i samlingarna för Sveriges museum om Förintelsen.

Göran Perssons initiativ att inrätta Forum för levande historia och Förintelsens minnesdag måste förstås i en svensk

och europeisk politisk kontext under 1990-talet. Den kännetecknades av kommunistblockets kollaps men också av en stigande oro för rasistiskt våld och för en växande högerextremism. Under 1990-talets första år inträffade flera attentat mot flyktinganläggningar runt om i Sverige. På gator och torg var högerextremister i batalj med poliser och motdemonstranter. Under några månader, från augusti 1991 till januari 1992, sköt den så kallade Lasermannen elva män som han uppfattade hade utländsk härkomst. En dog.[1] I sin bok *Lasermannen: En berättelse om Sverige* gör Gellert Tamas en tydlig koppling mellan svensk inrikespolitik, ekonomisk kris, det stora antalet asylsökande från kriget i forna Jugoslavien och Lasermannens dåd.

> I krisens Sverige fanns en jordmån för ett budskap som pekade ut nykomlingar som roten till många av problemen. Ny Demokrati tvekade inte att spela på dessa känslor (Tamas 2002, s. 328).

"Ett skimmer av hopp"

Aprilnumret 1945 av *Judisk Tidskrift* är upplysande läsning för att lära sig hur minnet av Förintelsen ursprungligen etablerades i Sverige. Numret inleds med en ledare – ”När frihetens klockor ringde” – av M. E. (överrabbinen i Stockholm Marcus Ehrenpreis. Den följs av en artikel av konstnären Ernst Benedikt om skapandet av ”martyrernas dag” och får en fortsättning i nästa nummer av tidskriften med återgivandet *in extenso* av Stockholmsrabbinen Emil Kronheims radioutsända minnesandakt i synagogan den 19 maj för krigets och förföljelsens offer. Den som vill ha en startpunkt för Förintelseminnet i Sverige gör rätt i att börja här.

[1] Gärningsmannen var beväpnad med ett gevär med lasersikte, därav beteckningen. John Ausonius dömdes år 1993 till livstids fängelse för attentaten.

I sin ledare skriver Marcus Ehrenpreis om hur en mäktig klockringning från det då befriade Danmark brusade genom etern sabbatsmorgonen den 5 maj. ”Andaktsgripen lyssnade jag i mitt hotellrum till den mångstämmiga orkestern som snart svällde till en skakande orkan av jublande tacksägelse.” Men det var inte bara till Danmark och Nederländerna som friheten hade kommit denna dag. Även till den europeiska judenhetens kvarlevande rester, ”de olyckligaste bland de olyckliga”, bringade enligt Ehrenpreis klockorna från Köpenhamn ett tröstande budskap, ”ett skimmer av hopp tändes i judiska hjärtan jorden runt”. Det budskapet knöt rabbinen Kronheim an till i sin från Stockholms synagoga radierade – som det hette på den tiden – predikan på sabbaten två veckor senare. Så här tätt inpå krigsslutet beräknades enligt Kronheim fyra miljoner judar ha gått under för förföljelse och krig under krigets 12 år (1933–1945; många icke-judar brukar begränsa andra världskriget till sex år). Rabbinen sade: ”… vi vill minnas *alla* det judiska folkets offer under en 12-årig förföljelse och krigstid utan like i vår historia. De är martyrer som fallit offer för sin tro, för sin samhörighet med sitt folk.”

I sin artikel i samma nummer av *Judisk Tidskrift* knyter Ernst Benedikt an till judarnas martyrskap. Han skriver: ”Jag har fått ett uppslag, som synes mig ytterst värdefullt. En ’Martyrernas dag’ borde inrättas så som stående institution för judendomen. En dag om året borde från och med nu ägnas deras minne.” Exakt vilken dag på året detta skulle vara ville artikelförfattaren inte ha någon deciderad uppfattning om. ”Men det gäller ej att fatta beslut rörande i dag eller i morgon, det gäller att för alla tider resa ett outplånligt monument i våra hjärtan.”

Det monument över Förintelsens offer som restes bara några år efter Benedikts artikel skapades av Malmösonen Willy Gordon på initiativ av Föreningen 1945 års räddade i Malmö. Det invigdes i november 1949 och i samband med det skapade Föreningen 1945 års räddade i Malmö *Haskara*, ”minnets

På Judiska begravningsplatsen i Malmö restes till minne av Förintelsens offer 1949, på initiativ av Judiska församlingen och Föreningen 1945 års räddade judar, ett monument av konstnären Willy Gordon. Invid monumentet anordnas sedan dess varje höst en minnesstund (haskara) för Förintelsens martyrer. Foto: Kerstin Martinsdotter.

sår", en minnesstund som sedan dess varje år hålls på de båda judiska begravningsplatserna i Malmö mellan *Rosh Hashana* och *Jom Kippur*. År 2021 hölls den söndagen den 12 september.

Uppslaget till sitt monument hade Willy Gordon fått redan 1945. I en artikel i *Judisk Tidskrift* 1945 tecknar Erwin Leiser ett porträtt av Willy Gordon ("Ung judisk skulptör"). Av artikeln framgår att Gordon redan 1945 hade gjort en skiss i gips

till ett monument – ”Frihetskomposition” – enligt den judiske krigsflyktingen Leiser ”ett judiskt *j'accuse* mot vår tidsålder, en skakande anklagelse mot mänskligheten, som inte hejdade den av nazismen proklamerade och verkställda systematiska utrotningen av judarna”. Ett skäl till att Gordons monument fortfarande har en stor betydelse för judarna i Malmö är enligt forskaren Tanja Schult att det ”lyckats fånga upp de aspekter som egentligen först under de efterföljande decennierna utkristalliserades som avgörande för de flesta judars identitet i Sverige: Förintelsen och staten Israel”.

Frånvarande judar

Låt oss, innan vi går vidare, ytterligare ett tag uppehålla oss i Malmö, närmare bestämt i sällskap med några skånska dagstidningar. 288, så många var de artiklar som publicerades under 1945 i tre skånska tidningar om de befriades ankomst till, möte med, tillvaro i och eventuella avresa från Sverige. Det framgår av en studie av Malin Thor Tureby publicerad i *Historisk tidskrift* (2015). De tre tidningarna var *Arbetet* (112), *Landskrona Posten* (91) och *Skånska Dagbladet* (85). Varför den största tidningen, *Sydsvenska Dagbladet*, ratades framgår inte.

Internationell forskning har enligt Thor Tureby noterat att i rapporteringen omedelbart efter befrielsen från koncentrationslägren det sällan nämndes att judar fanns med bland de befriade eller att de behandlats sämst (*sic!*) av nazisterna. Hur var det med den saken i de svenska tidningar Thor Tureby undersökte? Hon skriver: ”I den skånska pressen synliggjordes överlag inte explicit att judarna utgjorde en stor grupp av de befriade, men det förtegs å andra sidan inte heller att det fanns judar bland de anlända.” Antalet judar bland de befriade som kom till Sverige brukar räknas till en tredjedel av totalen på cirka 30 000. I den skånska pressen fick de en del av kakan, men den judiska gruppen ”fick oproportionerligt ringa upp-

märksamhet i relation till hur stor gruppen var och i jämförelse med vad som exempelvis skrevs om grupper som 'danskar' eller 'polska kvinnor'."

Att judarna bland dem som kom till Skåne 1945 inte fick den uppmärksamhet man kunde ha väntat (och hoppats) beror enligt Thor Tureby på att nationalitet och kön – inte religiös eller etnisk tillhörighet – spelade en stor roll för hur flyktingarna beskrevs för den svenska allmänheten i de skånska tidningarna. Det liknar enligt Thor Tureby den brittiska pressens skildring av samma grupp vid samma tid. Anledningen till den betoningen visar "hur den liberala ideologins nationalistiska ansatser begränsade hur och vad som skrevs om flyktingarna". Göran Leth menar i samma anda att det i Sverige fanns ett omfattande samförstånd mellan stora delar av pressen, övriga medier och statsmakterna om att undertrycka informationen om vad som hände judarna under kriget, ett samförstånd som Leth menar kan ha med en tilltagande antisemitism i Sverige vid den här tiden att göra. Ett skånskt exempel på det från den här tiden var *Skånska Dagbladet* som menade att om de judiska flyktingarna stannade kvar i Sverige skulle ett farligt prejudikat skapas.

Förintelsens ögonvittnen

Föreningen 1945 års räddade judar i Malmö bildades redan 1946. Till att börja med ägnade man sig framför allt åt de nyanländas privata och sociala problem, men ganska snart kom olika kulturella frågor med i bilden. Föreningen underhöll också ett "koschere Küche" för att ge "religiösa flyktingar (*plitim*) en möjlighet att leva ett traditionellt liv". Föreningen 1945 års räddade judar i Malmö visade sig vara mycket aktiv. I samband med sitt tioårsjubileum 1956 valde föreningen att "överlämna en gåva till det judiska folket i Malmö i form av en judisk ungdomsorganisation för ungdomar från 8 år, som skall uppfostras i judiskt nationalsyfte och som skola lära sig judisk

historia och judiskt kulturliv". Vad föreningen och dess medlemmar med sin febrila verksamhet ville ha sagt kan på fri hand tolkas så här: "Vi överlevde nazismen, mot alla odds tog vi oss tillbaka till ett nytt liv i ett annat land, här vill vi återskapa något av det gamla samtidigt som vi är med och skapar ett nytt judiskt liv för oss och våra barn och barnbarn. Manifestationer och minnesdagar i all ära, men …". Om verksamheten inom Föreningen 1945 års räddade judar i Malmö har det genom åren publicerats flera artiklar i *Judisk Krönika*.

Det var föreningens medlemmar som tog initiativet till bildandet av den i olika sammanhang uppmärksammade verksamheten Förintelsens ögonvittnen i Malmö. Den grundades 1991 med Harry Rubinstein som initiativtagare. Året därpå hade *Judisk Krönika* vid två tillfällen längre artiklar om föreningens verksamhet. Den ena artikeln – "Det är min plikt att berätta" – följer Lea Gleitman under hennes besök på Pildammsskolan i Malmö. Vid den tiden var tolv ögonvittnen verksamma som berättare i Malmös skolor. Idag har Lea (f. 1924) med ålderns rätt pensionerat sig från den verksamheten. Istället är det ögonvittnenas barn och barnbarn som tagit över stafettpinnen på vilken det symboliskt står: "Vi får aldrig glömma …" Verksamheten inom Förintelsens ögonvittnen finns redovisad i en bok med samma titel, och för närvarande håller verksamheten på att skildras och utvärderas av Leas dotter Barbro Posner.

Judarna i Sverige har ända sedan slutet av andra världskriget på olika sätt hedrat minnet av sina döda, sina *kedoshim* (martyrer), i nazisternas folkmord. Sedan början av 1950-talet minns under *Jom HaShoah* judar över hela världen de sex miljoner judar som förintades under nazismen. Det är även en minnesdag över de judar som gjorde motstånd mot nazismen, inte minst under upproret i maj 1943 i Warszawas ghetto. Andra minnesdagar är den internationella minnesdagen för Förintelsens offer (i Israel uppmärksammas den endast av Yad Vashem), *Jom*

HaShoa-gudstjänsten på årsdagen av upproret i Warszawas getto, *Jom Hazikaron*- och *Jom Haatsmaut*-gudstjänsten och *Jom Haatsmaut*-festen. Om *Jom HaShoa*-gudstjänsten i Malmö uttrycker sig Salomon Schulman i boken *Jiddischland* inte utan ett styng av bitterhet: ”Aldrig har jag sett en ickejude deltaga”. I alla fall inte före 1995, ska kanske tilläggas i rättvisans namn. Den 27 april det året, vid *Jom HaShoa* således, högtidlighölls i Malmö 50-årsminnet av Förintelsen. Det skriver *Judisk Krönika* under rubriken ”Minneshögtid i Malmö med framtidshopp”. Minnesstunden inleddes med en gudstjänst i Malmö synagoga och därefter fortsatte den i Rådhushallen. Arrangörer var Judiska församlingen i Malmö, Lunds stift, Judiska kulturföreningen 1945 i Malmö samt B’nai Brith Malmölogen. Noteras kan att detta skedde två år innan Göran Persson kom med sina förslag gällande hågkomsten av Förintelsen.

Föreningen Förintelsens ögonvittnen började 1991 att medverka i skolorna i Malmö med att låta sina medlemmar berätta om sina upplevelser från nazisternas koncentrations- och förintelseläger. Föreningen gav 2004 ut boken Förintelsens ögonvittnen som innehåller minnen från föreningens medlemmar. Bokens redaktör Harry Rubinstein syns längst ned till vänster på bokomslaget.

Judiskt motstånd

Förintelsen brukar ges olika innehåll beroende på om den betraktas med judiska eller icke-judiska ögon. Det är särskilt

tydligt när det gäller det judiska motståndet under nazitiden. Inte nog med att icke-judar brukar begränsa nazitiden till 1939–1945 trots att nazisterna satte igång sin systematiska utdefiniering av judarna i Tyskland redan med Hitlers maktillträde i januari 1933. Icke-judar brukar också, inte utan ett lätt anklagande i rösten, ofta vilja påstå att sex miljoner mördade judar kan tyda på att de inte försvarade sig. Yehuda Bauer skriver i sin bok *Rethinking the Holocaust*: ”But there is no justification for turning Holocaust history into a hagiography of the victims. It is wrong to demand, in retrospect, that these tortured individuals and communities should have behaved as mythical heroes. The fact that so many of them did is a matter of wonderment.” (s. 149)

Judarnas uppror mot tyskarna i ghettot i Warszawa i april 1943 brukar från judisk sida framhållas som det tydligaste exemplet på att judarna inte gav upp utan motstånd. I Warszawa mindes första gången om det den 19 april 1948. Då avtäcktes, som *Judisk Tidskrift* skriver, ”under högtidliga former monumentet över den judiska motståndsrörelsens hjältar, vilka för fem år sedan stupade under den heroiska kampen om Warszawa”. Monumentet, hugget i bohusgranit, var den svenska judenhetens bidrag till hyllningen av de judiska martyrerna. Vid avtäckningen av monumentet representerades Sverige av bl.a. Hugo Valentin och Karl Berman. Artikeln om begivenheten, signerad docent Abraham Brody, avslutas med orden: ”Måtte för eftervärlden nedtecknas dramat om hjältarna i Warszawa, som i sex millioner nesligt mördade judars namn gåvo historien ännu ett strålande prov på det judiska folkets urgamla hjältemod.” Det nedtecknandet har de svenska judiska tidskrifterna genom åren svarat för. Ett kanske extra tydligt exempel på det gav Hugo Valentin i *Judisk Tidskrift* 1959. Som framgick ovan deltog han i avtäckningen av monumentet över ghettohjältarna 1948. När israeliska styrkor i maj samma år – i det som av Israel brukar kallas Befrielsekriget –

besegrade de panarabiska styrkorna beskriver Valentin det på följande sätt: ”Det som begynt som en hopplös kamp i Warszawa 1943, fullbordades fem år senare i seger.” Den som vill ha ytterligare exempel på hur synen på det judiska motståndet skiljer sig mellan judar och icke-judar kan med fördel läsa kapitlet Jewish Resistance: Myth or Reality? i Yehuda Bauers ovan nämnda studie. Det handlar om olika världar. Ytterligare ett exempel är den hösten 2021 på svenska utgivna *Våra dagars ljus* av Judy Batalion som är ”den oberättade historien” om de polska ”ghettoflickornas” kamp mot nazisterna.

"Unikt hat"

Judisk Tidskrift och *Judisk Krönika* har genom åren – den förra tidskriften upphörde 1966 – återkommande skrivit om ämnen – böcker, händelser, minnen och minnesdagar – relaterade till Förintelsen. (I förbigående kan nämnas att Nationalencyklopedin av någon okänd anledning framhärdar i att skriva Förintelsen med gemen begynnelsebokstav.) När regeringen Persson 1997 inledde sitt projekt Levande historia var *Judisk Krönika* självklart med från början. Tidskriften skrev även utförligt (nr 1/2000) om Stockholmskonferensen om Förintelsen i januari 2000. Där möttes Göran Persson av stående ovationer, och konferensens hedersordförande, fredspristagaren Elie Wiesel vände sig till Göran Persson: ”Er plats i den judiska historien kommer att bli ärorik.” Behöver det sägas något mer? I samma nummer av tidskriften menade forskaren Henrik Bachner att han fann beslutet om en nationell minnesdag över Förintelsen ogenomtänkt. ”Det ska inte kallas ’minnesdag över Förintelsens offer’ om det handlar om alla nazismens offer.” Bachner menade vidare, enligt artikeln i *Judisk Krönika*, att det fanns en risk att begreppet Förintelsen förlorade sin specifika innebörd om det blev identiskt med alla former av övergrepp. I det synsättet fick han inte medhåll av

den israeliska historikern Yehuda Bauer, som för övrigt Göran Persson lierade sig med när Levande historia kom igång. I en intervju i *Judisk Krönika* (4/2010) säger han det rakt motsatta: ”Att världen äntligen begriper att Förintelsen inte enbart var en judisk angelägenhet, utan ett globalt fenomen.”

Mot det opponerar sig Anders Carlberg (*Judisk Krönika* 1/2010), tidigare ordförande i Judiska församlingen i Göteborg, som menar att minnet av Förintelsens offer riskerar att politiseras med Förintelsens minnesdag. Han skriver: ”De svenska judarna kan aldrig avstå från uppgiften att förmedla en kunskap om varför nazismens judehat är unikt och varför det är så relevant att känna till det i Tysklands geografiska och kulturella grannland Sverige.”

Dödsdömdas vittnesmål

Låt oss till sist, nu när vi nästan gått varvet runt, nämna boken *De dödsdömda vittna* av makarna Gunhild och Einar Tegen. Det ger oss även en chans att i sammanhanget slå ett slag för Göran Perssons partikamrat Alva Myrdal som redan 1945 såg till att förbereda marken för att bevara minnet av Förintelsen.

Makarna Tegens bok bygger på de enquêter (som det hette på den tiden) och intervjusvar Samarbetskommittén för demokratiskt uppbyggnadsarbete (SDU) – bildad i januari 1944 – samlade in från 600 tidigare koncentrationslägerfångar placerade i olika läger i Sverige med Doverstorp i Finspångs kommun som det största. I bokens inledning står: ”Sammanlagda och publicerade ger vittnesbörden en levande, skakande och i mänskligaste mån sann bild av sitt objektiva underlag.” För sitt projekt sökte makarna Tegen medel från Röda Korset, Socialdepartementet och Ecklesiastikdepartementet, men utan resultat. Det negativa svaret från Ecklesiastikdepartementet var för övrigt undertecknat av departementschefen själv, socialdemokraten Tage Erlander. Att projektet trots det materialiserades

var bl.a. tack vare bokförlaget Wahlström & Widstrand. En socialdemokrat som inte tackade nej att delta var Alva Myrdal. Hon var vice ordförande i SDU. I den kapaciteten besökte hon tillsammans med en representant för FN-organet UNRRA i Sverige flyktinglägret i Doverstorp. En rapport från det besöket publicerades i *Judisk Tidskrift* 1945, och i samma nummer av tidskriften finns en uppskattande recension av makarna Tegens bok. En litet längre rapport från sitt besök i flyktinglägret skickade Alva Myrdal till den 1944 bildade statliga Svenska kommittén för internationell hjälpverksamhet (SIH). Den rapporten leder Mordechay Giloh till följande påstående: ”Alva Myrdal blev därmed troligen den första svenska myndighetsperson som insåg att de överlevande måste tillåtas stanna i Sverige, vilket tog flera månader för regeringen att inse.” (s. 92 f.) Nämnas i sammanhanget ska att Pia-Kristina Garde 2008 utkom med boken *Mina föräldrars kärlek* där hon i en uppföljning av *De dödsdömda vittna* 50 år *post festum* brevväxlar med och intervjuar ett urval av de som fanns kvar av de medverkande i makarna Tegens bok.

Det är många som på senare år tagit åt sig och givits äran för bevarandet av de överlevandes minne. Då ska man veta att det emellertid var ett arbete som startade direkt efter fredsslutet. I inledningen till *De dödsdömda vittna* står som ett tidigt *memento* avslutningsvis: ”Men det finns företeelser som måste ihågkommas för att förebyggas. Dessa människooffer får inte upprepas, och vi får inte bekvämt glömma.” (s. 15)

Minnesdagen i SVT

Den första svenska minnesdagen över Förintelsens offer hölls den 27 januari år 1999 på initiativ av dåvarande statsminister Göran Persson (s).[2] I det här avsnittet analyseras program sända i Sveriges Television (SVT) på Förintelsens minnesdag

[2] Dagen blev en nationell minnesdag år 2001.

(FMD) den 27 januari under perioden 1999 – 2021.[3] Syftet är att undersöka omfattning och tematik i SVT:s sändningar.

Sökningen utgår från Svensk mediedatabas. Genomgången omfattar samtliga SVT:s sändningar under den aktuella dagen. I databasen finns 40 program om Förintelsen sända den 27 januari med en total sändningstid på 40 timmar för perioden 1999 – 2021. De valda programmen har sänts i någon av kanalerna SVT1, SVT2, SVT24, Kunskapskanalen och SVT Play på FMD och titeln eller programbeskrivningen nämner Förintelsen eller andra etablerade beteckningar som utrotnings- eller dödsläger. För sju av åren, nämligen år 1999, 2001, 2002, 2006, 2007, 2010 och 2011 har SVT inga sändningar om Förintelsens minnesdag. Den blir inte ett etablerat inslag i programutbudet förrän från och med år 2012. Sedan dess har såväl antal program som sändningstid ökat. Det hänger delvis samman med att SVT utökade sina kanaler med Kunskapskanalen år 2004 och SVT Play år 2006.

Störst antal program har sänts i Kunskapskanalen med 15 sändningar, följt av SVT2 med 13 och SVT1 med sex sändningar. Kanalerna SVT24 och SVT Play Live har sänt vardera tre program. Ser man i stället till sändningstid står SVT2 för den längsta programtiden med 13 timmar. Hälften av SVT:s program är dokumentärer och en knapp fjärdedel är sändningar från minneshögtider. Programmen inriktar sig framförallt på Auschwitz och överlevares berättelser. Av dokumentärerna är tre svenska produktioner, övriga är producerade i utlandet, främst i Storbritannien och Frankrike. Minneshögtiderna har ägt rum i Sverige med ett undantag där ceremonin hölls i Auschwitz i Polen. Av de svenska minneshögtiderna har

[3] Program om FMD sänds inte bara den 27 januari utan även under dagar omedelbart före och efter minnesdagen. I den här begränsade studien analyseras dock endast program som sänts i någon av SVT:s kanaler, SVT1, SVT2, SVT24, Kunskapskanalen och SVT Play Live på själva minnesdagen. Sålunda ingår inte sändningar från SVT:s regionala nyhetskanaler eller Barnkanalen.

alla sänts från Stockholm. Personintervjuerna är alla gjorda med svensk-judiska överlevare och samtliga är sända i Kunskapskanalen.

I följande avsnitt analyseras de program som är producerade i Sverige med särskilt fokus på minnesceremonierna. SVT:s två första program på minnesdagen om Förintelsen sändes år 2000. Det ena sammanfattade Forum om Förintelsen, det internationella toppmötet i Stockholm som samlat statschefer och andra världsledare från ett 40-tal länder på inbjudan av svenska regeringen. I sitt tal sa dåvarande statsminister Göran Persson bland annat:

> Elever och lärare, föräldrar och barn, politiker och experter, alla vi måste diskutera sambanden mellan det för förflutnas fasor och farorna vi möter i dag. Vi måste förstå de underliggande mekanismerna. Varför? Jo, därför att vi i Sverige i dag kan se hatsymboler på jackor och väggar. I dag i Sverige blir folk misshandlade på grund av sin hudfärg. I dag i Sverige marscherar nynazister återigen på gatorna (*Forum om Förintelsen,* 2000).

I det andra programmet sändes minneshögtiden i Stockholms stora synagoga. Även vid den höll Göran Persson ett anförande i vilket han meddelade att den 27 januari skulle bli officiell svensk högtidsdag till minne av Förintelsen.

> Den ondskefulla syn på mänskligheten som gjorde Förintelsen möjlig dog inte i och med andra världskrigets slut. Hatets och främlingsfientlighetens ideologi utgör basen för nya politiska partier som nu utnyttjar det demokratiska systemet för att komma till makten (*Högtid i Stockholms synagoga,* 2000).

Hans båda tal ska förstås mot bakgrund av framväxten av högernationalistiska partier i Europa. I Sverige hade det högerpopulistiska och främlingsfientliga partiet Ny demokrati tagit plats i riksdagen år 1991 men åkt ur vid valet 1994. Vid samma

riksdagsval tillträdde en socialdemokratisk regering ledd av Ingvar Carlsson. Vid kommunvalet samma år fick det nationalistiska partiet Sverigedemokraterna, som bildats sex år tidigare, fem mandat. Under 2000-talets första år fick partiet fler anhängare. Vid valet 2010 fick partiet sex procent av rösterna och sina första 20 riksdagsmandat.

Vid den direktsända minnesceremonin år 2005, det vill säga på 60-årsdagen av befrielsen av koncentrationslägren Auschwitz-Birkenau, var dåvarande skolminister Ibrahim Baylan (s) en av huvudtalarna. Han började med att påminna om folkmordet på armenier under första världskriget och fortsatte med att påpeka att ”detta ohyggliga exempel glömdes bort”.

> När ett främlingsfientligt parti[4] kom in i vår riksdag och propagerade mot alla människors lika värde och alla människors lika rätt, så tyckte sig en viss person ha rätt att […] ta livet av människor. Jag pratar om Lasermannen. Lasermannen sköt mörkhåriga och tyckte sig ha rätt till det för att han i den allmänna debatten fann stöd för människors olika värde (*Förintelsens minnesdag – 60 år efter Auschwitz*, 2005).

Minnesceremonin i Stockholms stora synagoga år 2012 uppmärksammade 100-årsdagen av Raoul Wallenbergs födelse. Lena Posner-Körösi, då ordförande i Judiska församlingen i Stockholm, tog i sitt tal upp aktualiteten av Wallenbergs arv i en tid då antisemitismen gör sig påmind liksom andra former av främlingsfientlighet som muslimhat och antiziganism.

> Vi minns den störste av alla svenska hjältar Raoul Wallenberg, särskilt i år, 100 år sedan han föddes. De överlevande har vittnat om hans insats. Han räddade 10 000-tals ungerska judar i krigets slutskede (*Minnesdagen över förintelsens offer, 2012)*.

[4] Det parti som avses är Ny Demokrati.

Genomgående för de TV-sända minnesceremonierna är att de betonar vikten av att bevara de överlevandes berättelser. Ett annat utmärkande drag är det utrymme som ges åt bekämpandet av högerextremism och rasism. Utan undantag har partipolitiska företrädare för regering eller riksdag varit talare vid dessa minneshögtider. Politiskt presenteras minnesdagen och minnesarbetet kring Förintelsen som ett (främst socialdemokratiskt) nationellt demokratiprojekt i vilket Göran Perssons insatser lyfts fram och erkänns. Minnesprogrammen presenterar även en berättelse om nationell identitet i vilken Raoul Wallenberg lyfts fram som hjälte. Men minnesprogrammens anföranden säger också något om det som inte uttalas, det förflutna som helst förtigs. Göran Persson berör det kort i sitt tal vid Forum om Förintelsen år 2000.

> Vi vet nu att de svenska myndigheterna misslyckades i sin ämbetsutövning under andra världskriget. Den svenska regeringen beklagar djupt att vi måste göra en sådan observation. Det moraliska och politiska ansvaret för vad det svenska samhället gjorde, eller inte gjorde, under kriget kommer alltid att finnas med oss.

Med bruket av det vaga uttrycket ”de svenska myndigheterna” glider han undan det faktum att Sveriges regering och riksdag var ansvariga för den restriktiva flyktingpolitik som hindrade tusentals judar från att ta sin tillflykt till Sverige under andra världskriget. När det gäller inställningen till flyktingar från Hitlers tredje rike beskriver Tomas Hammar Sverige som ”snålt avvisande och föga gästfritt” (Hammar 1964, s. 5). I de analyserade TV-programmen är det endast en person som uppmärksammar Sveriges mörka historia vid denna tid, nämligen författaren Ola Larsmo.

> Där finns alltid en väldigt viktig pusselbit om oss själva och vilka vi är i det som vi väljer att inte tala om. Jag menar då

> att den svenska antisemitismen och delar av Sveriges agerande under kriget är en sådan tystnad eller har varit en sådan tystnad. Där finns en sanning om vilka vi är och vad det här är för sorts land som jag inte kan låta bli att intressera mig för (*Vårt förhållande till Förintelsen*, 2008).

I citatet belyser han den betydelse som förtegenheten om antisemitismen i den svenska samhället och Sveriges förhållande till Nazityskland har för svenskt kulturarv och identitet.

Stockholm eller Malmö?

På Förintelsens minnesdag den 27 januari 2021 meddelade statsminister Stefan Löfven, att museet skulle placeras i Stockholm. Vid den direktsända minnesceremonin samma dag sa han:

> Förintelsen skedde inte på svensk mark men berättelser från överlevande med anknytning till Sverige är en del av vårt lands historiska arv. För två år sedan aviserade jag att regeringen ska inrätta ett museum för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen. […] Regeringens bedömning är att museet ska ligga i Stockholm (*Förintelsens minnesdag – livesänd minnesceremoni*, 2021).

Den statliga utredningen som föregått beskedet och regeringens beslut gav eko i mediedebatten. I det följande analyseras de opinionsartiklar som har publicerats i *Sydsvenskan* och *Dagens Nyheter* om det nya museet om Förintelsen under perioden 2019 01 01 till 2021 09 08. Sammanlagt hade *Sydsvenskan* 36 artiklar om museet varav 18 var opinionsartiklar. Av dessa är tre skrivna av nuvarande eller tidigare politiker, samtliga socialdemokrater. Antalet artiklar i *Dagens Nyheter* under samma tid var 13, varav sex var opinionsartiklar. Två debattartiklar var undertecknade av politiska företrädare. Den ena av Stefan Löfven (S), Anna Ekström (S) samt Amanda Lind (MP). Den andra stod Gunnar Hökmark för, tidigare moderat Europapar-

lamentariker. Man kan också notera att endast en debattartikel har författats av företrädare för den svensk-judiska gruppen, nämligen Tommy Ringart och Tobias Rawet från Föreningen Förintelsens överlevande.

I artiklarna på nyhetsplats hamnade placeringen av det nya museet i centrum. Två städer fördes fram, Stockholm och Malmö. Tidigt etablerades tolkningsramen att lokaliseringen handlade om en strid mellan de två städerna. I juni 2019 skrev *Sydsvenskan*:

> **Malmö pekas ut som favorit**
>
> Det är Stockholm mot Malmö. Kampen gäller vilken stad som får ett nytt statligt förintelsemuseum.
>
> Enligt de flesta bedömare framstår Malmö allt mer som en favorit (Magnusson, 2019).

När regeringen sedan meddelade beslutet att museet ska placeras i Stockholm blev rubriken i *Sydsvenskan*:

> **Stockholm vann**
> **Malmö förlorade dragkamp om Förintelsemuseet (2021 01 27).**

Även opinionsartiklarna inriktar sig i första hand på museets placering i Malmö respektive Stockholm och endast i ringa utsträckning på dess verksamhet. Huvudargumenten för en lokalisering i Malmö grundas på stadens historiska koppling till det judiska flyktingmottagandet under andra världskriget och mottagandet av överlevande från nazisternas koncentrations- och förintelseläger. Joakim Sandell och Frida Trollmyr, båda socialdemokratiska politiker i Malmö, sammanfattar skälen i *Sydsvenskan* och kritiserar samtidigt Stockholmsfixeringen i en debattartikel från den 6 februari 2021.

> Malmö har en stark historisk anknytning till Förintelsen. Det var hit många tog sin flykt under och efter andra världskri-

Förintelsens minnesdag.

”Ett museum om Förintelsen ska öppna i Stockholm 2022”

Regeringen vill inrätta Sveriges museum om Förintelsen som ett självständigt museum i Stockholm. Vi kommer att återkomma med besked om hur en särskild museibyggnad ska etableras och vi bedömer att museet ska kunna ta emot sina första besökare i juli nästa år, skriver **Stefan Löfven (S), Anna Ekström (S)** och **Amanda Lind (MP)**.

DN. DEBATT 210127

Förintelsen saknar motstycke i historien men kommer för alltid att ha en universell betydelse. Förintelsen är en avgörande händelse, inte bara för de miljoner som förföljdes och mördades utan även för efterkrigstidens syn på humanism och etik. Morden, förföljelsen och det fruktansvärda lidandet som drabbade det judiska folket, romerna och miljontals andra offer för nazismen har lämnat ett outplånligt ärr över Europa. Även om mördandet inte ägde rum på svensk mark kom Sverige att både påverka och påverkas av det som skedde. Förintelsen är också en del av Sveriges historia.

Vi som samhälle har ett åtagande att främja utbildning, högkomst och forskning om nazisternas och deras allierades folkmord för att nya generatio-

I regeringsförklaringen efter valet 2018 tillkännagav regeringen att ett nytt museum skulle etableras för att bevara och föra vidare minnet av Förintelsen. I dag, på Förintelsens minnesdag, tar regeringen nu nästa steg för att förverkliga detta, skriver Anna Ekström (S), Stefan Löfven (S) och Amanda Lind (MP).

Foto: Regeringskansliet

I oktober 2021 står regeringen värd för Malmö internationella forum för högkomst av Förintelsen och bekämpande av antisemitism. Stats- och regeringschefer från cirka femtio länder, organisationer, forskare, civila samhället och företag har bjudits in för att delta vid forumet och uppmanats att presentera nya konkreta åtaganden på området. Med anledning av forumet pågår en nationell satsning för att öka kunskapen om Förintelsen och antisemitism och att stärka undervisningen i skola och vuxenutbildning.

Forum för levande historia har sedan myndigheten bildades 2003 haft regeringens uppdrag att fungera som ett nationellt forum som ska främja arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Regeringen ser att

Repliker. DN.se/debatt

”Överdiagnostisering av adhd drabbar de som lider värst” Slutreplik från John Lapidus (18/1).

Regeringen Löfvens beslut att inrätta ett museum om Förintelsen gav genast upphov till en intensiv politisk debatt. Delade meningar rådde om var det skulle placeras – i Malmö eller Stockholm.

> get. Till Malmö kom de vita bussarna våren 1945 och Skåneregionen utgjorde den första anhalten för de danska judar som 1943 flydde över Öresund undan de tyska deportationerna. Regeringen missar chansen att ta vara på den historiska platsen (Sandell & Trollmyr, 2021).

Argumenten för att förlägga museet till Stockholm är främst att en placering i huvudstaden har symbolisk betydelse och att den skulle underlätta för besökare från hela landet. I den artikel på DN Debatt från den 27 januari 2021, i vilken regeringen meddelar beslutet motiveras det på följande vis:

> Förintelsen och minnet av den är en angelägenhet för alla i vårt land. En lokalisering i Stockholm underlättar för skolelever och allmänhet runt om i landet att besöka museet. Organisa-

> tioner som Föreningen Förintelsens överlevande i Sverige och den romska föreningen É Romani Glinda har förordat Stockholm. Regeringens bedömning är att museet ska inrättas i rikets huvudstad […]. (Löfven, Ekström & Lind, 2021).

Gunnar Hökmark å sin sida riktar in sig mot den antisemitism som finns i Malmö och som han anser gör staden olämplig som plats för Förintelsemuseet. Han skriver:

> Att lägga Sveriges Förintelsemuseum just i den stad judar flyr ifrån, på grund av otryggheten och antisemitismens omfattning, och på grund av de styrandes slapphänthet, är som att låtsas som om inget har hänt. Förintelsemuseet får inte användas som ett avlatsbrev (Hökmark, 2020).

För andra debattörer blir just problemen med antisemitism ett argument för att museet ska förläggas till Malmö. I *Sydsvenskan* hävdar tidningens tidigare politiske chefredaktör Per T Ohlsson att det bara är att öda tid att utreda museets placering.

> Saken borde vara avgjord på förhand: Malmö. Inte bara därför att staden plågas av fientlighet mot judar och att ett Förintelsemuseum skulle utgöra en fysiskt påtaglig motåtgärd. Att förneka eller förringa Förintelsen är ett bärande tema i modern antisemitism (Ohlsson, 2019).

Två artiklar i opinionsmaterialet bryter mot grundmönstren i argumentationen. I den ena artikeln varnar författaren Anders Rydell för att minnet av Förintelsen ska utnyttjas för politiska syften, ett orosmoln som är av större betydelse än platsen för museet, anser han och skriver:

> Men det finns en betydligt viktigare fråga att diskutera som inte handlar om var ett Förintelsemuseum bör ligga – utan hur vi ska skydda det från politisk påverkan. […] Om vi i Sverige tror att ett svenskt museum över Förintelsen skulle vara

> immunt mot påverkan är vi naiva. Även i Sverige utser regeringen museichefer (Rydell, 2020).

Den andra texten tar upp innehållet i det framtida museet och Sveriges diskutabla relationer till Nazityskland. Under rubriken ”Ska Sverige visa upp sitt nazistguld på Förintelsemuseet” skriver författaren Salomon Schulman:

> Vad ska man då fylla detta minneshus med? Guldtackor, eventuellt nazistiskt krigsbyte, och som Riksbanken fick som betalning för råvaruleveranserna till Tredje riket? Den folkkäre Ikeaikonen Ingvar Kamprad, som var Per Engdahls vän tills långt efter krigsslutet, har säkert något i sitt dödsbo som kan erinra om hans förflutna – androm till lärdom (Schulman, 2019).

Debatten i *Sydsvenskan* och *Dagens Nyheter* kännetecknas av en spänning mellan politiska intressen där argument för museets placering i Malmö respektive Stockholm ställs mot varandra. Mindre synlig men närvarande är en oro för en politisering av museet och en kritik av avsaknaden av en debatt som tar fasta på vilka minnen som museet ska samla in och visa upp.

Politisk symbol

Redan 1935 varnade överrabbinen Marcus Ehrenpreis i *Judisk Tidskrift* för den ”utrotningstendens” som behärskade nazisternas Nürnberglagar från samma år, och på *Jom Kippur* den 9 oktober 1943 höll han en förbön för ”judeförföljelsernas offer”. På den tidigt inslagna vägen för att hålla minnet av Förintelsen levande har de svenska judarna fortsatt in i vår egen tid. Efter kriget var *Haskara* i Malmö ett tidigt exempel på det. Sedan 1951 har judar över hela världen på *Jom HaShoa* hedrat sina döda under *Holocaust*. Den dagen infaller till minne av att judarna i mitten av april 1943 i Warszawas ghetto inledde ett uppror mot nazisterna.

Således: vad judarna världen över firar på *Jom HaShoa* är sina martyrer och sina hjältar som kämpade för sitt folk under nazisternas tolv år långa terrorregim i Europa. Det som i början av 2000-talet blev Förintelsens minnesdag den 27 januari – dagen då koncentrationslägret Auschwitz befriades av de ryska trupperna – har i Sverige med tiden fått ett allt bredare innehåll samtidigt som det blivit en arena för att från olika håll politiskt manifestera sitt deltagande. Det är ett upplägg som svenska medier med SVT i spetsen varit med att bereda vägen för.

Vår genomgång pekar på att minnesjournalistiken om Förintelsen i Sverige sedan början av 2000-talet samspelar med nationella ideal och politiska överväganden. Innehållet i SVT:s svenskproducerade program på Förintelsens minnesdag stärker en väletablerad nationell berättelse med politiska förtecken om Sverige som ett moraliskt föredöme vad gäller arbetet mot antisemitism och rasism samt för demokrati och solidaritet. En central person när det gällde att ge spridning åt det narrativet var Göran Persson, som med det också etablerade ett initiativ och en politisk hållning på socialdemokratisk grund. Sveriges mörka historia under andra världskriget omgärdas med tystnad såväl i SVT:s minnesprogram som i debatten om det nya Förintelsemuseet. Minnesjournalistiken illustrerar väl Aleida Assmanns glömsketyper som nämndes i början av artikeln. Den aktualiserar såväl den selektiva glömska som begränsar tolkningsramarna, som frågor som rör vilka dokument och föremål som ska bevaras och vilka som skyddas av den medskyldiga glömskan. Den israeliske historikern Amos Goldberg pekar på att minnet av Förintelsen har blivit ett globalt fenomen och central för identitetsskapandet i hela västvärlden. Efter andra världskriget blev Förintelsen ett slags enande politisk symbol som såväl höger- som vänstersympatisörer kunde ställa sig bakom – en mänskliga rättigheters politik (Goldberg 2015, s. 6). Goldberg visar att det inte räcker med att minnas

Förintelsen utan att vi alla behöver ställa oss frågorna vad och vilka vi ska komma ihåg och hur vi ska minnas.

Jovisst är det bra att rasism, antisemitism och främlingsfientlighet av alla de slag fördöms och att detta avståndstagande har fått sin egen dag i den svenska kalendern, men mindre bra är att judarna, som Holocaust/Förintelsen först som sist riktade sig emot, reducerats till en grupp i mängden. I en tid när attackerna mot judar blir allt fler och det antisemitiska bakgrundsbruset allt starkare är det viktigt att aldrig glömma de sex miljoner judar som mördades under Förintelsen.

Referenser

Ahlqvist, Oskar & Gillberg, Jonas (2021). Stockholm vann: Malmö förlorade dragkamp om Förintelsemuseet. *Sydsvenskan*, 27 januari, s. A 9.

Assmann, Aleida (2014). Forms of forgetting. Castrum Peregrini, Amsterdam. URL https://h401.org/2014/10/forms-of-forgetting/, tillgänglig 6 oktober, 2021.

Bauer, Yehuda (2001). *Rethinking the Holocaust*. New Haven: Yale University Press.

Bruchfeld, Stéphane (2008). Är det dags att göra sig av med ”Förintelsen”?: Reflektioner kring ett begrepp. I Andersson, Lars M. & Kvist Geverts, Karin (red.) *En problematisk relation? Flykting- politik och judiska flyktingar i Sverige 1920–1950*. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitet.

Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A. (1998). *… om detta må ni berätta… En bok om Förintelsen i Europa 1933–1945*. Stockholm: Regeringskansliet.

Cavling, Ulla-Lena & Rubinstein, Harry (red.) (2004). *Förintelsens ögonvittnen: Minnesskrift med bidrag från Förintelsens ögonvittnen, Malmö*. Malmö: Förintelsens ögonvittnen.

Forum om Förintelsen (27 januari 2000). [TV-program]. Sveriges Television, SVT 1.

Förintelsens minnesdag – 60 år efter Auschwitz (27 januari 2005). [TV-program]. Sveriges Television, SVT 24.

Förintelsens minnesdag – livesänd minnesceremoni (27 januari 2021). [TV-program]. Sveriges Television, SVT Play.

Giloh, Mordechay (2021). En humanitär tiger. Alva Myrdals bidrag till flyktingmottagandet i Sverige 1945. I Hessérus, Mattias et al. (red.) *Moderniteten som framgång och tragedi: En vänbok till Lars M. Andersson om ett föränderligt 1900-tal*. Lund: Nordic Academic Press.

Goldberg, Amos (2015). Ethics, Identity, and Antifundamental Fundamentalism: Holocaust Memory in the Global Age (a Cultural-Political Introduction). I Goldberg, Amos & Hazan, Haim (red.) *Marking evil: Holocaust memory in the global age*. New York: Berghahn Books.

Hammar, Tomas (1964). *Sverige åt svenskarna: Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

Högtid i Stockholms synagoga (27 januari 2000). [TV-program]. Sveriges Television, SVT 1.

Hökmark, Gunnar (2020). ”Ett förintelsemuseum i Malmö urskuldar stadens problem”. *Dagens Nyheter*, 24 oktober s. 5.

Leth, Göran (2005). *”Kristallnatten” i svenska dagstidningar: Konstruktionen av en likgiltighet.* Stockholm: Forum för levande historia.

Löfven, Stefan, Ekström, Anna & Lind, Amanda (2021). ”Ett museum om Förintelsen ska öppna i Stockholm 2022”. *Dagens Nyheter*, 27 januari, s. 5.

Magnusson, Erik (2019). Malmö pekas ut som favorit. *Sydsvenskan*, 20 juni, s. A16.

Minnesdagen över förintelsens offer (27 januari 2012). [TV-program]. Sveriges Television, SVT 2.

Ohlsson, Per T (2019). Ett självklart beslut. *Sydsvenskan*, 4 augusti, s. A4.

Rydell, Anders (2020). Platsen inte viktigast. Minnet av Förintelsen måste skyddas från politisk påverkan, skriver Anders Rydell. *Dagens Nyheter*, 14 december s. 8.

Sandell, Joakim & Trollmyr, Frida (2021) ”Det går utmärkt att placera ett museum utanför Stockholm utan att nedlåtande kalla det för en förläning”. *Sydsvenskan*, 6 februari, s. A2.

Schulman, Salomon (2010). *Jiddischland: Bland rabbiner och revolutionärer*. Nora: Nya Doxa.

Schulman, Salomon (2019). Nytt museum. Ska Sverige visa upp sitt nazistguld på Förintelsemuseet?. *Sydsvenskan*, 23 juli, s. A13.

Schult, Tanja, Gestaltning och etablering av Förintelseminnet i Sverige. *Nordisk judaistik* 27(2) ss. 3–21.

Stockholms Internationella Forum: 2000–2004 (2006). Stockholm: Regeringskansliet.

Tegen, Gunhild & Tegen, Einar (red.) (1945). *De dödsdömda vittna: Enquêtesvar och intervjuer*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Thor Tureby, Malin (2015). Svenska änglar och hyenor möter tacksamma flyktingar: Mottagningen av befriade koncentrationslägerfångar i skånsk press under året 1945. *Historisk tidskrift* 135(2), ss. 266–300.

Wagrell, Kristin (2020)*"Chorus of the saved": Constructing the holocaust survivor in Swedish public discourse, 1943–1966*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.

Vårt förhållande till Förintelsen (27 januari 2008). [TV-program]. Sveriges Television, Kunskapskanalen.

Gunilla Hultén har varit verksam som docent i journalistik vid Stockholms universitet. Hennes forskning är inriktad mot journalistik och migration samt medier och etnisk mångfald.

e-post: hulten@me.com

Arne Järtelius är historiker och författare. Hans senaste bok är *Judar och andra Malmöbor: 1933–1951* (2021).

e-post: arne.jartelius@telia.com

■ ■ ■

Kristian Wedel

En jumbojet i ett bildarkiv

Inför Göteborgs 400-årsjubileum genomförde ett specialrekryterat team grävande journalister, fotografer, arkivarier, forskare och museiintendenter med förenade krafter den mest omfattande bildinventeringen i stadens historia. Ett projekt som när det förra våren materialiserades i tidningsartiklar, utställningsarrangemang och ett praktfullt bokverk kunde framstå som det distinkt lysande resultatet av minutiös planering och obrottslig systematik. Det intrycket var i så fall, avslöjar Kristian Wedel, något vilseledande.

Jaha. Det är en grundläggande regel för all journalistik att skribenten under inga omständigheter får inleda med att beskärma sig över hur mödosamt och märkligt det är att vederbörande skribent just har satt sig att författa den text som läsaren i samma ögonblick läser. Presshistorien vimlar av beklagliga och sorgmodigt mångordiga inledningar som präglas av formuleringar som ”Här sitter jag och skriver.”

Likafullt är det just vad jag gör. Här sitter jag och skriver.

Skälet är att det inte går att börja någon annanstans.

Här sitter jag på Hisingen på sensommaren 2021 och på skrivbordet ligger ett nytryckt exemplar av den engelska editionen av bokverket *Göteborg 400*. På engelska heter den *Gothenburg 400*, ty alla kommunala funktionärer förefaller nu ha gett upp det tidiga 2000-talets ambition att låta Göteborg heta just Göteborg även på engelska. Det funkade aldrig.

Den svenska utgåvan, *Göteborg 400*, kom för ett halvår sedan, redan i mars, och fanns alltså i bokhandeln i god tid inför Göteborgs 400-årsjubileum den 4 juni 2021.

Jag sitter här på Hisingen och är förundrad igen.

Även om projekten sinsemellan kan vara mycket olika ser denna förundran alltid exakt likadan ut.

Man sitter efteråt och undrar hur det gick till.

Ty när bildinventeringsprojektet ”Tidernas Göteborg” summerades under den märkliga och av karantän marterade våren 2021 förmedlades till omvärlden ett intryck av att denna jätteexpedition hade varit ungefär som en vårdad och professionell jumbojetlandning efter en lugn och odramatisk flygtur.

Ett tjugotal journalister, researchers, arkivarier, historiker, museiintendenter och fotografer hade samarbetat.

Bilderna låg tryggt i sina nyfunna databaser, Göteborgs stadsmuseum hade framställt en vacker utställning och en föreläsningsserie, min arbetsgivare *Göteborgs-Posten* kunde se tillbaka på ett hundratal publiceringar.

Därtill producerade *GP*, Göteborgs stadsmuseum och Bonnierförlaget Max Ström en bok som jag alltså tydligen hade skrivit. Landsarkivet presenterade vackra forskningsrön.

Det fanns rentav en prydlig akademisk forskningsgren av detta projekt.

Vi kunde med gott samvete hävda att vi hade utfört den största bildinventeringen i Göteborgs historia.

Och det är detta som är det märkliga: Allt kunde för en utomstående förefalla så planlagt och protokollsenligt.

Detta fotografi från 1910-talet ger en detaljerad – nästan för detaljerad – inblick i en göteborgsk gentlemans innersta garderob för hundra år sedan. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

På lite avstånd såg det nästan ut som om vi prudentligt följt ett i förväg uppgjort och rigoröst utformat kontrollformulär.

Detta hade jag förstås kunnat skriva i en stillsamt pösig epistel för *Mediehistorisk årsbok*.

Men det vore en synnerligen falsk utsaga.

Ty det ligger i ett sådant här projekts natur att det aldrig präglas av förutsägbar ordning utan av kaos.

Kalabalik.

Det är inte lätt att i efterskott beskriva hur fem års improvisationer egentligen utvecklades.

Men jag gör alltså härmed ett hederligt försök att förklara hur det går till att landa en jumbojet i ett bildarkiv.

Inte glasklart

Redan på startbanan körde vi – tidnings- och förlagsfolket – liksom åt fel håll.

Vi började i princip med att bestämma oss för att *inte* genomföra ett stort projekt till Göteborgs 400-årsjubileum. Jag hade redan skrivit en handfull böcker om Göteborg. Jag kände mig klar med Göteborg. Det Göteborgshistoriska materialets framtid tedde sig dessutom ovisst i *Göteborgs-Posten* – inte för att någon redaktör ville vara utan det, utan för att ingen riktigt verkade veta hur det skulle gestalta sig i en nymornad digital tidningsvärld.

Men framför allt hade vi alla sett Göteborgspolitikernas skrivna avsiktsförklaring – deras *Letter of Intent* – rörande Göteborgs 400-årsjubileum. I denna avsiktsförklaring framkastades förhoppningen att ett större verk skulle framställas och att stiftelserna skulle stödja forskarna ekonomiskt i ett sådant arbete.

Det föreföll alltså finnas ett betydande stöd för att akademin skulle inskrida och med sin magnifika bredd och kompetens säga sista ordet om Göteborgs historia.

Givetvis hägrade väl för kommunalråden tanken på en ekvivalent till den imposanta hyllmeter som framställdes till Göteborgs 300-årsjubileum år 1923.

Allt var inte helt glasklart. Men avsikten föreföll tydlig nog: Göteborgs jubileum skulle skötas av akademin.

Följaktligen tog vi journalister och populärhistoriker – vi gycklare och lekare i folkbildningens tjänst – ett steg tillbaka och väntade på att de till akademin knutna historikerna skulle sätta igång.

Vi väntade med största vördnad i ungefär fem år.

I mars 2016 träffade jag Jeppe Wikström, förlagschef på Bonnierförlaget Max Ström. Han undrade (men givetvis på ett stockholmskt förlagskultiverat sätt) vad farao som hände i Göteborg. Vem eller vilka skrev verket om Göteborgs historia? Jag sa sanningsenligt att jag inte hade en aning. Mina förhoppningar om att bli tillfrågad om att få bidra med någon liten tråd till den gigantiska gobeläng som troligen vävdes någonstans hade grusats. (Jag var lite sur över det.)

Jeppe Wikström sa:

– Kolla det.

Jag satt sedan en vecka och ringde till alla jag kände på museer och förvaltningar.

Jag talade rentav med någon gammal landshövding och ett och annat gammalt kommunalråd.

Ingen hade hört talas om att något projekt pågick. Göteborgs historia föreföll överhuvudtaget inte vara något hett ämne i det akademiska 2010-talet.

Det fanns väl viktigare ämnen, kantänka, än Göteborgs historia.

Skälet till att jag i dag – år 2021 – känner ett visst behov av att framhålla detta är att jag har kritiserats för att jag har haft fräckheten att befinna mig i centrum av ett så stort historiskt bildinventeringsarbete som ”Tidernas Göteborg”. Det borde verkligen inte, har det syrligt påpekats, ha anförtrotts åt en murvel.

Det borde – för att citera en kritiker – ha ”styrts upp av riktiga forskare”. Eller som det stod i ett beskt brev: *någon borde ha satt stopp*.

Nåväl.

De riktiga forskarna hade alltså haft åtminstone fem år på sig att styra upp Göteborgs historia innan vi amatörer diskret – blyga och försagda och sneglande på lejonen – klev in i manegen.

Tidernas Göteborg

På våren 2016 bildades sålunda nätverket ”Tidernas Göteborg” av Göteborgs stadsmuseum, *Göteborgs-Posten* och Bokförlaget Max Ström.

Upplägget var robust och enkelt. Vi var överens om att berätta Göteborgs bildhistoria för att fira Göteborgs 400 år. Ambitionen var stor, kanske rentav orealistisk: vi ville göra den största inventeringen någonsin av fotografiskt Göteborgshistoriskt material.

Vi var som enskilda aktörer alltför små för att driva ett sådant jätteprojekt.

Vi måste samarbeta.

I de inledande kontakterna på vårvintern förtärde vi en del kaffe och havreflarn och singlade frimodigt idéer, premisser och problem i luften. Stämningen var den bästa. Vi kunde utifrån våra skiftande roller bidra på olika sätt: Göteborgs stadsmuseum hade Göteborgs största historiska bildarkiv och intendenter och arkivariers expertkunskap. Bonnierförlaget Max Ström kunde i sin egenskap av Skandinaviens ledande bildbokförlag för bildböcker bidra med researchers, bildredaktörer och arkivöverblick bortom Göteborg. *Göteborgs-Posten* – min arbetsplats – kunde bidra med bildtexter, presentationskompetens och kontaktytor med projektets presumtivt viktigaste medarbetare: göteborgarna.

Hos *Göteborgs-Postens* redaktion och Stampens marknadsavdelning var stödet för ”Tidernas Göteborg” muntert och starkt från första stund. Peter Hjörne bjöd rentav på lunch (pyttipanna, tror jag). Ja, ni förstår. Därmed var historiska Göteborgsbilder officiellt en fråga med prioritet. Denna uppbackning skulle sedermera komma att hålla i sig under hela projektet; under de kommande fem åren ägnade jag periodvis mer än halva min arbetstid åt bildinventeringen.

Arbetsgruppen ”Tidernas Göteborg” satt i museets bibliotek – den troligen vackraste arbetsplatsen i Sverige – och kände den vittra tyngden av tusentals skinnband och jugendslingor. Det ungefär första vi enades om var att vi måste vi bli fler. Vi behövde pengar. Vi behövde folk.

Sålunda träffade jag stadsmuseets chef Carina Sjöholm klockan sju en mörk tisdagsmorgon på vårvintern 2016. Vi formulerade en anslagsansökan. Museichefer är vansinnigt upptagna människor. Det går liksom inte att fånga dem på normala tider. Det måste ske i mörker. Annars är de omöjliga.

Vi tog kontakt med professor Mats Jönsson vid Göteborgs universitet. En oerhört lärd man.

Vi ringde våra kontakter på de andra betydande bildarkiven: bildbyrån Kamerareportage och Landsarkivet.

Och slutligen gjordes en försiktig sondering hos Göteborg & Co. Jag hade vagt antagit att historiska bilder var ett för snustorrt projekt för de hejiga eventmänniskorna på Göteborg & Co. Men det visade sig att de älskade historia. De anslöt sig omedelbart. Med vild entusiasm. Nästan i vildaste laget. Vid den konstituerande lunchen på Palace undrade Göteborg & Co:s konstnärliga ledare Mia Samuelsson om jag kunde tänka mig att under jubileumsfestligheterna framträda utklädd till Gustav II Adolf. (Jag tackade ja, men Mia Samuelsson glömde sedermera i mångfalden av ärenden denna fråga, till båtnad icke blott för mig, utan även för göteborgarna i allmänhet.)

Sålunda uppstod med förvånansvärd hastighet en utvidgning av gruppen ”Tidernas Göteborg” på våren 2016. Vi skaffade rentav en egen projektlogotyp, bestående av en stiliserad hasselbladare och en målarpensel. Det fanns en speciell uträkning med hasselbladaren eftersom Hasselbladstiftelsen redan tidigt bidrog till de akademiska parternas (huvudsakligen professor Jönssons) arbete. Forskningsstiftelser kan inte stödja bokprojekt eller tidningsartiklar. Men vi hade en stark indirekt

nytta av Hasselbladstiftelsens stöd eftersom vi samarbetade om bildmaterialet.

För det var ju detta som var så att säga Fina Q med ”Tidernas Göteborg”: att vi skulle ge varandra draghjälp.

Den mystiska gruppen

Men vad höll vi på med egentligen?

Jag vet inte hur många gånger jag vid olika redaktionella möten på *Göteborgs-Posten* försökte rapportera vad som egentligen hände i den mystiska gruppen med forskare och museifolk. Det var väl inte min bästa gren. En stor sömnighet tycktes bemäktiga sig mina kolleger när jag trasslade in mig i historier om glasplåtar, scanning och metadata. Jag klandrar inte kollegerna för att deras kroppsspråk tycktes uttrycka att de emellanåt tänkte: det är kravaller i Los Angeles och snart börjar VM-kvalet och vi sitter här och lyssnar på en figur i slipover som pratar om Kopparmärras invigning år 1901.

Efter ett tag övergick jag till att beskriva projektet med en metafor som låg rätt nära den bokstavliga verkligheten.

Tänk er (sade jag till kollegerna) att det står en korg på ett bord.

Runt detta bord sitter alla medverkande i ”Tidernas Göteborg”: *Göteborgs-Posten*, Göteborgs stadsmuseum, Bokförlaget Max Ström, Göteborgs universitet, Akademin Valand, Bildbyrån Kamerareportage, Riksarkivet Landsarkivet, Hasselbladstiftelsen och Göteborg & Co.

Alla har med sig bilder från olika framgångsrika bildjaktsexpeditioner. Bilderna läggs i den gemensamma korgen. Ur denna gemensamma korg kan respektive part sedan använda bilderna efter eget skön. *Göteborgs-Posten* publicerar dem i *Göteborgs-Posten*, forskarna forskar kring bilderna, stadsmuseet använder bilderna i utställningarna, bokförlaget gör en bok

och Göteborg & Co hittar på något roligt med bilderna på stadens gator och torg.

Detta berättade jag för kollegerna.

Sedan gick jag väl till stadsmuseet för att dra upp riktlinjerna. Ibland kändes det som om jag hade min arbetsplats där snarare än på *Göteborgs-Posten*. De har härligt kaffe på stadsmuseet. En gång hade någon med sig wienerbröd.

Redaktör S.A. Hedlund – de göteborgska streetsmarta projektsamarbetenas gudfader – deltog på dessa möten i form av ett skäggigt bronshuvud i biblioteket.

Han tittade uppmuntrande på oss.

Vi hade en stark känsla av att ingenting kunde gå snett.

Frejdig blandning

Men först några ord om själva arkivsituationen i och om Göteborg.

Vi gjorde sommaren 2016 en prioriteringslista.

Denna att-göra-lista för ”Tidernas Göteborg” satt fastnålad över mitt skrivbord på Polhemsplatsen. Listan placerade i arkiven i olika grupper.

Det var – inledningsvis och viktigast – de två i särklass viktigaste fotografiska arkiven i Göteborg: Göteborgs stadsmuseum och Bildbyrån Kamerareportage.

Dessa två arkiv hade olika karaktär och kompletterade varandra. Göteborgs stadsmusei arkiv hade betydligt äldre fotografiskt material – till exempel dagerrotypier, våtplåtsfotografier från 1860-talet och lådvis med visitkortsfotografier som tagits i studio under andra halvan av 1800-talet. I stadsmuseets arkiv fanns också mycket dokumentärt och redovisande material av emellanåt nästintill topografisk karaktär. Inte sällan får man en känsla av det är gator och byggnader som dokumenteras medan rivningsgrävskoporna väntar runt hörnet. Därtill

fanns i museets arkiv en del gammalt ickefotografiskt material: teckningar, trästick, gravyrer, kartor, litografier.

Bildbyrån Kamerareportage – å andra sidan – var ett renodlat pressbildsarkiv som framför allt rymde fotografier från de tre mest betydande Göteborgstidningarna under 1900-talet: *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, *GT* och *Göteborgs-Posten*.

Detta bildmaterial hade inte oväntat en utpräglat journalistisk prägel: nyhetsfoton, reportage, trafikolyckor, landshövdingar i cylinderhatt, stapelavlöpningar, cykeltävlingar, professorsinstallationer, förstamajdemonstrationer, prinsbesök, bandklippningar, fotbollsmatcher. Det var bilder där göteborgare och göteborgskor framträdde i galoscher, stövlar, pumps eller sandaletter. Anekdotiska bilder. Konstiga bilder. En frejdig blandning.

Kamerareportages bilder speglade inte blott ett sekel av göteborgska märkesevenemang för pressen. De speglade även pressfotografiets tekniska utveckling – delvis genom att motivkretsen på grund av förbättrade kameror försköts från uppställda män i gatumiljö till, exempelvis, Pia Sundhage svävande i luften i en EM-final.

Därtill var Kamerareportages arkiv en vacker medieteknisk kollektion av allt som passerat i branschen de senaste hundra åren: glasplåtar, dia, stordia, negativ, papperskopior, fotostatkopior, telefotoutskrifter, pärmar med negativremsor och cd-skivor.

Vem som helst som i sitt liv har ägnat sig åt någon arkivsökning förstår självfallet att ett sådant pressarkiv som Kamerareportages är fullständigt ogenomträngligt. Stämningen kräver en hjälte. Sådana finns påfallande ofta i svenska arkiv. På Kamerareportage fanns en ovanligt storartad hjälte. Han heter Bror Augustsson. Han hade gått i pension ett par år innan nätverket ”Tidernas Göteborg” började genomsöka Kamerareportage. Men innan Bror Augustsson gick hem scannade och

Emellanåt har det nya Göteborg expanderat i en takt som nästan tycks ha överrumplat de närliggande jordbrukssamhällena. Här syns bonden "Hötten" Johansson ledande sina kor intill höghusen på Eketrägatan. Bilden är tagen år 1953, under en period av intensiv exploatering på södra Hisingen. Foto: Göteborgs stadsmuseum / Hjörnearkivet.

indexerade han och några kolleger sisådär 150 000 bilder till en databas.

Utan den databasen skulle vi nog ha fått inrikta oss på Göteborgs 500-årsjubileum istället. Låt mig en gång för alla få

fastslå det: Bror Augustssons arbete har varit fullständigt ovärderligt för bildinventeringsprojektet ”Tidernas Göteborg”. Jag hoppas att det finns någon kommunal medalj som han kan få.

Göteborgs stadsmuseum och Kamerareportage var följaktligen – åtminstone för de icke-akademiska parterna – de två viktigaste arkiven för ”Tidernas Göteborg”.

När Kamerareportage via sitt ägarbolag Provobis anslöt sig till ”Tidernas Göteborg” och ställde sitt enorma arkiv till projektgruppens fria förfogande var detta alltså inte blott traditionell göteborgsk hygglighet. Det var av nästan oöverskådlig betydelse för projektet.

Men jag hade alltså min arkivlista på väggen. Den goda kategori 2 hette ”Övriga stora arkiv”. Denna grupp omfattade större göteborgska arkiv som hade ett stort fotomaterial, men som inte var renodlade fotografiska arkiv. Det gällde exempelvis Riksarkivet Landsarkivet, Universitetsbibliotekets handskriftssamlingar och Regionarkivet i Göteborg. Men det handlade också om musei- och pressarkiv utanför Göteborg. I några fall kunde vi rentav anta att det fanns Göteborgsbilder i utländska arkiv. När det gällde de utländska arkiven hade Bokförlaget Max Ströms bildredaktörer gjort flera fynd av närmast sensationella Stockholmsbilder vid arbetet med en bok om Strindberg. Kanske fanns det även Göteborgsbilder?

Även de stora digitala pressarkiven – framför allt TT och Scanpix – räknades till denna grupp. Dessa digitala arkiv var självklara och hemtama jaktmarker för bokförlagets bildresearchers.

För egen räkning tingade jag de sista arkiven i denna goda grupp två. Det var de stora odigitaliserade arkiven i Stockholm. Det var delar av arkiven hos *Dagens Nyheter*, *Expressen*, Åhlén & Åkerlund, Sjöhistoriska museet och Nordiska museet.

Den tredje kategorin arkiv på min lista var de mindre arkiven i Göteborg: organisationsarkiv, idrottsklubbarkiv, familje-

arkiv. Det kunde handla om exempelvis en golfklubb eller en varvshistorisk förening.

Den fjärde och sista kategorin på listan handlade inte om arkiv i egentlig mening och det var dessutom den enda kategorin som till hundra procent blev *Göteborgs-Postens* ansvar. Det var Arkivet Allmänheten. Vi föreställde oss att mängder av fantastiska bilder från mjölkaffärer och familjeutflykter – tagna av familjens nästintill professionella husfotograf – skulle strömma in till *Göteborgs-Postens* redaktion.

Vi skaffade standardblanketter för donations- och upphovsrättsfrågor för att stå emot den väntade anstormningen. Stampen Medias marknadsavdelning donerade en låda med små glasskulpturer (föreställande bedårande tidningsbud) som fotodonatorerna skulle erhålla som vederlag.

Fiberrik kickoff

Arbetsgruppen ”Tidernas Göteborg” – i lite olika konstellationer – träffades nån gång i månaden, ofta på Göteborgs stadsmuseum. Museimänniskor åtnjuter bland journalister ett rykte om att vara lite långsamma och I-or-betonade. Efter fem års samarbete med Göteborgs stadsmuseum kan jag kraftigt dementera denna observation. Museimänniskorna i ”Tidernas Göteborg” var ofattbart energiska. Som amerikanerna säger: *You have no idea*. Till detta intryck bidrog väl det kontrasterande faktum att min egen riktning under de första två åren bör ha tett sig tämligen planlös. Vid ett tillfälle sade en vänlig museipedagog att han inte förstod vad jag höll på med. Jag kunde lugna honom med det inte var något fel på hans uppfattningsförmåga.

Inte heller jag förstod i varje ögonblick vad jag höll på med.

Det är inget att oroa sig för. Det hör till improvisationens väsen. Så är det alltid.

Men jag kunde berätta att jag hade ett litet bildspel om jag turnerade med. Jag for till församlingshem och klubblokaler i Landala eller Redbergslid. Det var mycket trevligt. Jag fick leverpastejsmörgåsar och kaffe. Jag manade åhörarna att lämna in bilder. Sedan dröjde det någon vecka och så kom med posten ett sjökort över Tallinns skärgård eller en ritning till en ångmaskin. Det var oklart hur dessa bidrag skulle inrangeras under rubriken ”Tidernas Göteborg”. Vissa bidragsgivare bifogade sitt prenumerationsnummer. Glasskulpturerna var knepiga att skicka med posten.

När Göteborg & Co arrangerade kickoff i Trädgårdsföreningens restaurang för alla jubileumsaktiviteter var smörgåsarna lite fiberrikare. Det hade väl utgått något kommunalt påbud om att vita frallor med leverpastej voro ohälsosamma. Man fick en liten namnbricka och kunde sedan gå omkring och rycka andra jubileumsmänniskor i skägget. Det var konstnärer, uppfinnare, arrangörer av historiska tablåer och godhjärtade kreatörer som hittade på festligheter med det göteborgska regnet. Gamla landshövdingar strök fryntligt omkring bland de fiberrika smörgåsarna. Framför allt minns jag en energisk dam som delade ut hundratals hattar som vikts av papper. Hattarna föreställde båtar. Vi skulle bära båthattarna på huvudet. Dessa hattar symboliserade samarbetet. Hon stod på scenen. Hon var mycket glad och mycket hejig och hon sa att vi alla var farkoster på väg i samma riktning på Göta älv: ”Ni är alla vackra båtar!”

Allt detta var trevligt, men jag förvärvade väl inte så värst många bilder en sådan dag. Men det fanns ju andra dagar och researchgänget i Stockholm pinnade på.

I januari 2018 klev jag på allvar ner i de stockholmska arkiven tillsammans med Bokförlaget Max Ströms bildredaktör Marcus Erixson. Vi stod i varsitt betongrum under *DN*-skrapan och bläddrade genom hängmappar och papplådor. Varannan timme sågs vi vid en kaffeautomat.

Några dagar senare for jag till Sjöhistoriska museet och Nordiska museet. Det var kuvert, lådor, cylindrar, mappar. Sjöhistoriska museet i Stockholm hade en låda med den för en göteborgare lite illavarslande märkningen ”Göteverken” men höll i övrigt minutiös ordning. Nordiska museet hade de snyggaste lådorna. De var gröna och kändes som om de hade varit likadana sedan Artur Hazelius dagar.

Jag är medveten om att en nutidsmedveten läsare av dessa rader härmed invänder att bildarkiven på de stora museerna är digitaliserade. Nja. Sanningen är i regel att högst tio procent av bilderna är digitaliserade. Det är ett lurigt mellanläge, för det innebär att den otålige arkivsökaren (läs: journalisten) ofta hjälpligt väl finner vad hon söker. När jag berättar för yngre kolleger att nittio procent av bilderna fortfarande får sökas med traditionellt fotarbete på trappstegar med museernas skrangliga arkivvagnar – ja, då blir jag vanligen inte trodd.

Ibland – i en högeffektiv och digitaliserad värld – tänker jag att detta är den sista konkurrensfördel som vi medelålders och äldre murvlar har: vi *vet* åtminstone att allt inte är digitaliserat.

För ordningens skull vill jag också understryka att bokförlagets researchers genomsökte även Stockholmsmuseernas databaser. Men för mig var det ju toppen att få tillbringa några dagar på Djurgården och Kungsholmen.

Farfar eller grannen?

Efter ungefär två år började vi sortera de bilder som vi funnit.

Det visade sig problematiskt att kategorisera materialet. Kategoriseringsproblem är alltid närvarande, men här var materialet extremt omfattande. Vi hanterade grovurval med tiotusentals bilder. Vi provade med breda ämnesord som ”mat” och ”idrott”. Jag skrev alldeles för långa texter om Ingemar Johansson eller Sophus Petersens gamla Lorensberg. Bilderna hade en besvärande tendens att flyta mellan kategorierna.

Dagerrotypi från 1846. Detta porträtt av handelsmannen John Norrie med familj är den äldsta kända bevarade fotografiska avbildningen från Göteborg. På 1840-talet turnerade vagabonderande dagerrotypister mellan städerna. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

Dessutom visade det sig efter hand att Arkivet Allmänheten inte var fullt så användbart som vi hade hoppats. Inte alls. Berättelser fick vi. Bara artikeln om Ingemar Johansson genererade ungefär 27 nästan identiska små historier från äldre göteborgare som hade tjänstgjort som korv- och glassförsäljare när Ingo knockade Eddie Machen på Ullevi i september 1958.

Dessa historier finns väl nu någonstans i stadsmuseets arkiv, tror jag, om de har undgått GDPR-gårdvaren.

Men de bilder som läsekretsen lämnade blev – trots några notabla undantag – en sammantagen besvikelse. En del donationer var alltså genuint förbryllande. Det var broschyrer eller bruksanvisningar för cyklar eller gasspisar där någons moster stod fotomodell. Det var hundraåriga tidningsklipp av fartygsförlisningar. Men framför allt var det bilder som sparats i byrålådor, ofta ömsint nedvikta i kuvert, ibland invirade i skyddande bakplåtspapper. Dessa bilder kunde vara dramatiska och fullödiga som fotografier betraktade. Men det fanns ingen som helst information om bilden. Var den tagen i Göteborg? Dalsland? Var det farfar eller en granne? Föreställde den en sjösättning eller en förlisning?

Ibland var väl felet mitt. En dam ringde och ville leverera bilder från familjens speceriaffär. Det var bilder från 1890-talet. Jag hade telefonnumret på en postitlapp i ett drygt halvår. När jag ringde var det hennes systerdotter som svarade. De röjde ur lägenheten efter den avlidna mostern. Fotoalbumen hade gått i containern. Det går ju inte att spara allt.

Ändå gick det ju framåt på något sätt. Ryckigt, med dålig sikt och stundtals besvärande turbulens. Men: framåt.

”Tidernas Göteborg” pågick på ett halvdussin olika ställen i stan – på forskningsinstitutioner, arkiv och museer. Forskarna drev egna projekt i anslutning till huvudspåret. Dessa projekt – som hade egna mål och egna hypoteser – beskriver de bäst själva.

De delar av ”Tidernas Göteborg” som inte rör *GP* och bokverket *Göteborg 400* är helt enkelt – för att citera en gammal kypare på Eggers – *bara delvis mitt bord*.

Det letades och beskrevs alltså bilder överallt.

Men jag kan inte med bästa vilja hävda att vi följde en projektplanering.

Vi improviserade.

Vi hade hållit på i mer än tre år. Jumbojeten borde börja kretsa över landningsbanan. Det såg säkert stiligt ut från flyg-

ledartornet. Detta förutsatte dock att betraktare inte visste hur många mellanlandningar vi hade gjort. Vi hade förbrukat några piloter. Vi hade tappat folk på vägen. Vi hade inte färdats den rakaste stråten.

Glada mecenater

Och så var det vårvinter år 2020.

Jag minns att jag satt vid skrivbordet på Polhemsplatsen i slutet av februari och liksom summerade situationen. Jag kom fram till att det trots allt var acceptabelt. Allt hade i vanlig ordning gått krokigt och improvisatoriskt, men det fanns inga skäl att räkna med några ytterligare rent praktiska hinder när det gällde exempelvis tillgång till små privatarkiv i Göteborg.

Vi hade löst gräl och konflikter. Vi hade klarat minst en databaskrasch tack vare rådiga norska ingenjörer.

Vi hade ådragit oss hiskliga skanningskostnader. Någon hade tröttnat och slutat. Någon hade blivit utbränd.

Vi vadade till knäna i upphovsrättskomplikationer.

Men det mesta var under kontroll.

Jag såg fram emot att åka till London i april och titta till de brittiska arkiven.

Jag planerade besök hos en handfull äldre göteborgare som hade intressanta privatarkiv.

Då kom pandemin.

Så kan det gå.

Men kanske var det tur att vi inte hann åka till London. Kanske var det tur att vi inte hann undersöka Sören Gunnarssons arkiv.

Ty när vi på försommaren 2020 på allvar började sammanställa boken *Göteborg 400* var det inte bristen på bilder som var vårt problem. Det var ymnigheten. Jag betraktar mig själv som rätt härdad, men läget överträffade även mina – beroende på stämningsläge – största förhoppningar eller fasor.

Någon galning räknade ut att vi gemensamt hade granskat en miljon bilder.

Ur denna väldiga ocean laborerade vi nu med en sjö bestående av sisådär 3 000 fotografier, sedermera nedkrympt till cirka 800.

Föga överraskande hade detta arbete blivit dyrare – mycket dyrare – än beräknat.

Det räckte inte med all tänkbar välvilja och direkt eller indirekt finansiering från stadsmuseet, arkiven, Hasselbladstiftelsen, *GP*, Göteborgs universitet och Göteborg & Co.

Alla författare är vana vid att bokprojekt spräcker budgetar.

Jag har under drygt 25 år som författare ställts inför många spännande lösningar i den vägen. Den djärvaste förläggaren (inte längre aktiv i branschen) höjde upplagan från 11 000 till 30 000 för att kunna bära en bildbyråkostnad. Men det var längesedan och förfarandet ledde mycket riktigt till att boken sedan dök upp i realådor långt in på 2010-talet.

Men för *Göteborg 400* handlade det inte om en milt ruckad kalkyl. Flera extra bildresearchers hade inkallats bara under våren 2020.

Boken var på väg att bli nästan femtio procent tjockare än planerat.

Budgeten sprack inte. Den exploderade.

Förläggare är obenägna att oroa sina författare med dylika oroande beräkningar. Vi anses vara alltför veka skönandar. På försommaren 2020 satt jag sålunda på kammaren i min coronakarantän och räknade på egen hand ut att boken med så att säga normalt påslagen taxameter hos alla parter skulle ha kostat ungefär 2 000 kronor i bokhandeln.

Tack vare allas allmänna välvilja föreföll boken nu istället hamna på ett konsumentpris på 700–800 kronor.

Det var en tröst för ett tigerhjärta.

Böcker för 750 kronor kan möjligen köpas av välmående företag som ska skänka någon trevlig julklapp till personalen. Men den blir inte åtkomlig för alla göteborgare.

Jag kände mig alltså glad över att vi hade hittat så mycket bilder, men jag kände mig bedrövad över att boken inte skulle få några läsare. Det var trots allt ingen obetydlig komplikation.

I denna dystra stund räddades vi av ett tjugotal glada mecenater.

Hos bokförlaget gick de internt under beteckningen ”bokens ambassadörer”.

Tillsammans bidrog de med ett par hundra tusen kronor.

Listan över dessa ambassadörer är fascinerande färgrik och spretig. Den samlar göteborgare av alla bredder, storlekar, begåvningstyper, temperament och åldrar. Kanske är denna lista rentav en bild av Göteborgsanda, av det trevliga slaget. Namnen finns i bokens inledning, men jag vill gärna nämna dem här – inte för att de behöver det (de klarar sig väldigt bra ändå), utan av det enkla skälet att listan över dessa göteborgare i sig tecknar ett porträtt.

De är en bild av Göteborg:

Sverker Albrektson, Miriam Bryant, Tomas von Brömssen, Hans Börsvik, Hampus Ericsson, Moa Gürbüzer, Håkan Hellström, Peter Hjörne, Hans Järvmarker, Michael Knutsson, Johan Lindh, Rolf Lundström, Ingvar Oldsberg, Lena Olving, Laleh Pourkarim, Mats Rydhede, Jan G. Smith, Oscar von Sydow, Mikaela och Sven-Bertil Taube, Olof Werner och Sten A Olssons stiftelse.

De – sammanfattningsvis – räddade boken *Göteborg 400*. Tack vare dem blev det 400 år för ungefär 400 kronor.

Dessa göteborgare borde också – i likhet med Bror Augustsson – ha något slags medalj. Kan något kommunalråd månne förbarma sig över denna fråga?

Bild och verklighet

Vilket är det sammanfattande intrycket av arkiven? Efter fem års arbete och granskning av bortåt en miljon bilder bör jag rimligen, som representant för ”Tidernas Göteborg”, ha ett svar.

Kanske har jag det.

Jag har åtminstone gjort ett försök att besvara frågan i den essä som inleder boken *Göteborg 400*.

Jag är inte säker på att jag har lyckats. Jag är också skeptisk till historia som ägnar sig åt att beskriva hur verkligheten har *skildrats* – ”bilden” – istället för verkligheten. Sådan historia får ibland en mild prägel av filosofiseminarium.

En övergripande strävan har istället varit att undersöka hur bilderna av Göteborg förhåller sig till andra källor. Jag är medveten om att det är ett rätt osofistikerat analysredskap, men det är robust. Om man exempelvis är medveten om att kvinnor i textilindustrin länge dominerade det göteborgska industriella landskapet är det förbryllande att det industribetonade arkivmaterialet har en så utpräglat maskulin skeppsbyggarprägel. Och en berömd litografi som O.A. Mankells panorama över Göteborg från 1870-talet blir med sitt överdåd av ångbåtar och sin djuphamnsprägel spännande lögnaktig om man är medveten om att blott en fjärdedel av tonnaget var ångdrivet vid denna tid – och att muddringen av älven hade knappt kommit igång. Och inte blir det mindre intressant av att denna litografi, som visar alla tecken på att utgå från ett ballongflygfotografi, togs mer än tio år innan det överhuvudtaget förekom något ballongflygfoto i Sverige.

Göteborgs bildhistoria handlar inte enbart om de bilder som finns. Den handlar i nästan lika hög grad om de bilder som *inte* finns. Under de fem år som inventeringen pågick blev det nästan smärtsamt tydligt vilka kategorier av Göteborg och göteborgare som inte förekom på bild.

Det var inte bara arbetarna på textilfabrikerna som fattades.

Det är överhuvudtaget svårt att frigöra sig från intrycket att det finns en systematisk brist i bildmaterialet. Det var uppenbart att det var svårare att hitta bilder på fattigdom, på minoriteter. På kvinnor. På kvinnor i arbete. På barn. På barn i arbete.

Men det bör också sägas att ett urval till en bok som *Göteborg 400* inte bör ha ett rent representationsperspektiv. Publicistisk verksamhet ska inte reduceras till konsten att skickligt fylla i ett formulär. Parametrarna är för många. Det går säkert att finna enskilda bilder som skulle ha förbättrat urvalet när det gäller balansen mellan män och kvinnor i boken. Men det ingår i bokens premisser att en mängd aspekter påverkar urvalet. Alla aspekter är inte förenliga. Det kan handla om riktningsverkan, upphovsrättsliga, tryckteknikska och berättartekniska frågor. Det måste finnas en balans mellan panoramabilder, halvnära stadsmiljöer, väderlekar, porträtt och anekdotiska bilder.

Man får göra så gott man kan.

Samtidigt var Göteborgs första sekler i hög grad männens värld och det är oundvikligt att denna tendens speglas i materialet.

Jag resonerar ganska ingående om bristerna i materialet på många ställen i boken, både i den löpande texten och i det redaktionella efterordet.

Min förhoppning är att boken trots allt visar ett betydligt bredare spektrum av den göteborgska historien än i tidigare skildringar. Det gäller exempelvis berättelserna om Göthilda Magnus, Beatrice Dickson, Frigga Carlberg, Beata De la Gardie och Mary Wollstonecraft.

Tro mig: vi har ansträngt oss för att berätta de oberättade historierna.

Har denna strävan lett till att jag har förskonats från arga mejl och telefonsamtal?

På intet vis.

Slagen lekare ligge ogill.

Dessa arga mejl och telefonsamtal betraktar jag som något sunt och vilsamt. Jag blir rastlös av jolmig konsensus.

GP:s present

Men det fina är det finns en fortsättning.

Det är när detta skrivs – på den hisingska verandan – sensommar 2021 och om några veckor ska vi ha ett stort nystartsmöte med *GP*, Göteborgs stadsmuseum och Bokförlaget Max Ström. Det kommer att bli ett sånt där hopplöst och underbart oansvarigt förstamöte med toscatårta och vetekrans i stadsmuseets bibliotek. Ett sånt där möte där alla idéer får singla i luften. Vi ska prata om utställningar, om böcker, om tidningspubliceringar och filmer. Men framför allt ska vi prata om fotografier. Ty strax före midsommar kånkade tolv starka män alla Kamerareportages gamla pressbilder till Göteborgs stadsmuseum. Plus ytterligare en del bilder.

Det var *Göteborgs-Postens* födelsedagsdagspresent till göteborgarna på Göteborgs 400-årsdag.

Detta enorma arkiv – som kanske omfattar tio miljoner bilder – är nu införlivat i museets samlingar under namnet Hjörnearkivet. Vid den officiella överlämningen (med coronasäkra avstånd) medförde Peter Hjörne en (1) symbolisk bild.

Det var *GP*-fotografen Alf Weiheds bild av Bebben vid hörnflaggan. Gaisarna var väl inte så glada, men det kan inte hjälpas: Bebbenbilden är fantastisk.

Så nu sitter Göteborgs stadsmuseum med ett lokalhistoriskt bildarkiv som torde vara ett av de största i Europa.

Vi kommer alltså att fortsätta samarbetet mellan *GP*, Göteborgs stadsmuseum och Bokförlaget Max Ström.

Det finns hur många idéer som helst.

Den enda lätt kusliga omständigheten är att alla tycks vara övertygade om att detta arbete kommer att ske planerat och kontrollerat, enligt elegant anbragt tidtabell. Det gick ju så bra

med ”Tidernas Göteborg”, säger folk omkring oss. Vi tycks ju ha haft kontroll hela vägen.

Det är bara vi i den innersta kretsen som vet att vi i själva verket har landat en jumbojet i ett bildarkiv, och att vi – i vanlig ordning – är glatt förvånade över att vi inte kraschade.

Kristian Wedel är journalist – sedan 2011 redaktör på *Göteborgs-Posten* – och författare till en lång rad reportageböcker och kåserisamlingar. Bland titlarna i hans bibliografi kan nämnas *Sextiotre skäl att åka till Hisingen*, *I väntan på sjuan*, *Manhattan*, *Göteborgsluft*, *Dansar med nallar, Carmencita i Dublin*, *Konsten att signera en barnota* och *Göteborg 400*. Kristian Wedel har tilldelats Stora Publishingpriset (2010) och Jolopriset (2021).

e-post: kristian.wedel@gp.se

■ ■ ■

Fotboll som tankeverksamhet. Foto: Alf Weihed.

SINGER

Svensk Mediehistorisk Förening

Verksamhetsberättelse för året 2021

Ordinarie ledamöter

Elisabeth Sandlund Gäfvert, ordförande
Åke Pettersson, vice ordförande och redaktör för hemsidan
Jan Örnéus, skattmästare
Tomas Odén, sekreterare
Anders Franck, årsboksredaktör
Fredrik Stiernstedt
Gunnar Nygren fr.o.m. årsmötet
Göran Svensson
Ulrika Holgersson

Suppleanter

Emma Severinsson fr.o.m. årsmötet
Ola Sigvardsson
Morgan Svedlund fr.o.m. årsmötet
Björn Asker till årsmötet
Gunnar Nygren till årsmötet

Revisorer

Ulf Eriksson
Sanna Lindén

Revisorssuppleanter

Jens Karlsson
Staffan Sundin

Valberedning

Lars-Åke Engblom, sammankallande
Birgitta Ney
Maria Edström

Årsmöte

På grund av restriktionerna för möten i samband med coronapandemin hölls årsmötet digitalt via Zoom onsdagen den 26 maj. Ett tjugotal medlemmar deltog.

Årsmötet bekräftade stadgeändringen av paragraf 2 angående föreningens syfte och uppgifter där följande tillägg gjorts: ”(att) Följa utvecklingen inom tryckfrihet och yttrandefrihet.”

Tomas Odén höll ett föredrag med rubriken ”När förstakammarhögern bet i det sura äpplet – och de moderata skapade en samlad högerpress”.

Årets stipendiater medverkade med korta anföranden.

Styrelsen

Styrelsen har haft fyra protokollförda sammanträden. Därtill har arbetsutskottet sammanträtt vid sex tillfällen via telefon och länk.

Medlemsstatistik

Vid utgången av 2021 hade föreningen 377 privata personer och 30 juridiska personer, huvudsakligen medieföretag, som medlemmar.

Under året har tre medlemsbrev skickats ut med vanlig post för att informera alla medlemmar om föreningens pågående verksamhet.

Främjande av ändamålen

Föreningen har enligt stadgarna till uppgift att stödja och stimulera forskning rörande pressens och etermediernas historia, att utge publikationer med inriktning på pressens och etermediernas historia samt att samverka med andra institutioner, stiftelser och föreningar med inriktning på pressens och etermediernas historia. Detta har under året främst skett genom utlysning och utdelning av mediehistoriska stipendier, utgivning av föreningens årsbok samt styrelsens kontakter med och deltagande i olika närliggande organisationer och institutioner.

Uppgiften att stödja verksamheten vid Sveriges Pressarkiv/Riksarkivet och verka för att arkivmaterial överlämnas dit eller till annan lämplig arkivinstitution samt att i övrigt verka för god arkivvård hos pressens arkivbildare, sker kontinuerligt genom styrelsekontakter med Riksarkivet och spridning av den broschyr för arkivvård av mediehistoriskt material som föreningen tagit fram. En mer detaljerad beskrivning av årets verksamhet redovisas under respektive punkt nedan.

Väsentliga händelser

Stipendier m.m.

Årets två stipendier för mediehistorisk forskning à 25 000 kronor tilldelades

Erik Fichtelius för studier om konsekvensneutralitetens dilemma och Mikael Berling och Fredrik Nejman för projektet ”Löpsedelns uppgång och fall”.

Årets stipendium för kandidat- eller magisteruppsats i mediehistoria på 10 000 kronor tilldelades Robin Andersson och Simon Appelqvist för studien ”Luftskeppet Hindenburg som en uppblåst mediehändelse”.

Föreningens hemsida har fortlöpande uppdaterats med information om föreningens verksamhet, mediehistorisk litteratur och aktuella mediehistoriska händelser.

Föreningen är sedan 2014 medlem av samarbetsorganisationen DELS, De Litterära Sällskapen i Sverige. Sedan tidigare är föreningen också medlem i den ideella föreningen De Svenska Historiedagarna.

Arrangemang

Coronapandemin präglade även 2021 års verksamhet och medförde bland annat att bokmässan blev inställd. Men föreningen har ändå kunnat genomföra ett antal arrangemang i såväl fysisk som digital form.

Under våren hölls två webbinarier. Den 23 mars diskuterade en sakkunnig panel vem som vann gratistidningskriget och den 3 maj fick vi en inblick i den göteborgska pressens historia i ett samarrangemang med Publicistklubben Väst. Därtill kom det digitala årsmötet (se ovan).

Under hösten genomfördes tre samlingar som också gick att delta i via webben. Den 2 november presenterade Bo Bernhardsson sin bok om tidningen Arbetet vid ett lunchmöte i Malmö, ett samarrangemang med Skånes Journalistseniorer. Den 15 november gjorde vi en djupdykning i reklamradions historia vid en samling i tidningen Dagens lokaler på Kungsholmen i Stockholm. Och den 30 november uppmärksammade vi att det statliga presstödet fyllt 50 år med ett panel-

samtal i Torgny Segerstedtsalen, Göteborgs universitet, ett samarrangemang med Publicistklubben Västra.

Det projekt om Vimmerbypressens historia som föreningen stödde med ett anslag under 2020 resulterade i en utställning på Vimmerby kommuns museum under hösten 2021. Föreningens ordförande medverkade vid invigningen i september och deltog även i en paneldebatt om lokalpressens ställning och framtid.

I övrigt kunde flera av föreningens medlemmar ses och höras i radioprogram och webbseminarier, och som skribenter läsas i nya böcker inom det mediehistoriska området.

Årsbok

Mediehistorisk Årsbok 2021 utkom i mitten av maj som den trettioåttonde i ordningen av föreningens årsböcker, tidigare *Presshistorisk årsbok* fram till föreningens namnbyte 2018. Boken innehöll elva artiklar och omfattade totalt 215 sidor.

Redaktionsgruppen har bestått av Anders Franck (redaktör), professor Lars-Åke Engblom, docent Jonas Harvard, docent Kristina Lundgren, FD Gunilla Lundström, docent Birgitta Ney och FD Tobias Lindberg.

Medlemsförteckning

Abrahamsson, Kenneth, Hägersten
Ahlberg, Anders, Älta
Ahlqvist, Eva-Lena, Stockholm
Ajaxson, Anders, Karlstad
Andersson, Börje, Göteborg
Andersson, Erik J, Örkelljunga
Andersson, Jan G, Kalmar
Andersson, Johnny, Åskloster
Andersson, Jon, Stockholm
Andersson, Per-Olof, Ingelstad
Andersson, Rune, Strängnäs
Andersson, Sven-Erik, Lund
Andersson, Sylve, Lund
Andersson, Ulf, Västra Frölunda
Andersson, Ulf B, Dalarö
Andreasson, Kenth, Varberg
Andrén, Gunnar, Stocksund
Anell, Lars, Stockholm
Arnberg, Klara, Skärholmen
Asker, Björn, Uppsala
Axelsson, Claes Göran, Falsterbo
Axelsson, Mats, Göteborg
Baksi, Kurdo, Sundbyberg
Baksell, Anna, Stockholm
Barke, Gunnar, Odensbacka
Bengtson, Jörgen, Enånger
Bengtsson, Billy, Vinslöv
Bengtsson, Håkan A., Stockholm
Benjour, Anna-Britt, Stockholm
Berger, Gertrud, Lund
Bergman, Tuve, Vellinge
Bergstrand, Jan-Erik, Farsta
Bergström, Hans, Arvika
Bergström, Håkan, Falkenberg
Bergström, Peter, Bålsta
Bernhard, Irene, Uddevalla
Berns, Lennart, Stockholm
Birgersson, Dan, Dalby
Bjelkholm, Mia, Stockholm
Björkman, Börje, Växjö
Björnsson, Anders, Kista
Blomé, Gunilla, Vallentuna
Boberg, Kåre, Vaggeryd
Bokgren, Bo, Göteborg
Bonnier, Pontus, Stockholm

Bosved, Michael, Nacka
Brink, Lars, Mellerud
Bruce, Edith, Finspång
Bruce, Leif, Finspång
Brügge, Anne, Fristad
Byström, Tora, Överhörnäs
Börjesson, Britt, Göteborg

Carlsson, Lars O, Torslanda
Carlsson, Stephan, Visby
Carlsson, Ulla, Göteborg
Carlstoft Bramell, Anna-Karin, Lomma
Carnbro, Kjell, Sundsvall
Centerwall, Stefan, Göteborg
Cronqvist, Marie, Lund

Dahlén, Peter, Moss, Norge
Dahlman, Erik, Lund
Dahlström, Sven-Erik, Säffle
Darell, Birgitta, Råå
Delbro, Ulf, Göteborg
Dimming, Lars, Västra Frölunda
Dopping, Staffan, Nacka strand

Edlund, S Gunnar, Täby
Edoff, Erik, Umeå
Edström, Maria, Göteborg
Ek, Thomas, Lund
Ekdahl, Mats, Helsingborg
Eklund, Stefan, Borås
Ekman, Stefan, Göteborg
Ekstedt, Göran, Skärhamn
Ekström, Göran, Hovås
Eldh, Nina, Malmö
Elgemyr, Göran, Stockholm
Elgemyr Krook, Sofia, Stockholm
Eliasson, Per Olof, Västra Frölunda
Ellefson, Merja, Umeå
Elsässer, Sophie, Lund
Engblom, Lars-Åke, Göteborg
Englund, Viktor, Uppsala
Engqvist, Lars, Åseda
Engström, Anne, Hultafors
Ericsson, Bo, Hägersten
Eriksson, Alice, Trollhättan
Eriksson, Bertil, Södertälje
Eriksson, Bodil, Falun
Erlandsson, Lars-Gunnar, Södertälje
von Essen, Charlotte, Lomma
Ewers, Lars, Falsterbo

Falck, Jonathan, Billdal
Falk, Bertil, Trelleborg
Fernberg, Magnus, Sävedalen
Fichtelius, Erik, Enskede
Finer, David, Stockholm
Forsgren, Nils, Lidingö
Forsman, Michael, Skarpnäck
Franck, Anders, Göteborg
Fredriksson, Rolf, Stockholm
Fröier, Mats, Göteborg
Funck, Claes, Saltsjöbaden
Funcke, Nils, Stockholm

Gardeström, Elin, Hägersten
Gellric, Arne, Bremen, Tyskland
Gerd, Jan, Trollhättan
Gerentz, Martin, Stockholm
Gidlöf, Leif, Stockholm
Gillberg, Jan, Gränna
Gilly, Pierre, Tranås
Glans, Sigurd, Stockholm
Gottfridsson, Roger, Vellinge

Grahl, Thomas, Ljungbyholm
Granding Larsson, Josefine, Stockholm
Grenfeldt, Bror, Handen
Grönkvist, Lars, Stockholm
Gullberg, Stephan, Spånga
Gustafsson, Bengt, Vellinge
Gustavsson, Björn, Boda kyrkby
Gustavsson, Tobbe, Hässelby
Gäre, Susanne, Hallaryd
Göransson, Mattias, Göteborg
Göthe, C G, Växjö

Hallenberg, Jerker, Linköping
Hammarlund, Kaj, Bromma
Hammarlund, Karl-Gunnar, Haverdal
Hammarlund, Mats, Enskede
Hammarlund, Nils, Gnesta
Hamrin, Christina, Jönköping
Hansen, Lars-Erik, Bromma
Hanson, Nils, Stockholm
Hansson, Göran, Norrköping
Hansson, Johan, Hörnefors
Hansson, Lena, Malmö
Hansson, Oloph, Stockholm
Hatje, Ann-Katrin, Solna
Hedberg, Gunnel, Malmö
Hedén, Anne, Stockholm
Hedén, Per-Åke, Linköping
Hedvall, Barbro, Torekov
Hellsten, Unn, Bagarmossen
Henriksson, Anita, Spånga
Henriksson, Claes, Spånga
Hernborn, Hans, Stockholm
Heyman, Eva, Göteborg
Hirsch, Monica, Göteborg
Hirschfeldt, Johan, Stockholm
Hjelte, Gudrun, Stockholm
Hjorth, Anna, Stockholm
Holmberg, Claes-Göran, Lund
Holmblad, Marika, Stockholm
Holmlund, Gunnar, Göteborg
Holmqvist, Göran, Helsingborg
Hultén, Gunilla, Uppsala
Hultén, Olof, Kalmar
Hultman, Kristina, Stockholm
Håkansson, Per-Arne, Stockholm
Häger, Björn, Hägersten
Häggqvist, Patrik, Umeå
Höjeberg, Elle-Kari, Stockholm
Hök, Jöran, Bandhagen
Hörngren Lif, Lena, Västerås

Ilshammar, Lars, Stockholm

Jais-Nielsen, Eva, Stockholm
Jansson, Dan, Karlskrona
Jarlbrink, Johan, Umeå
Jigenius, Pär-Arne, Göteborg
Johansson, Anders, Göteborg
Johansson, Anders, Strängnäs
Johansson, Anette, Huskvarna
Johansson, Bengt, Mölndal
Johansson, Gunnar R, Stockholm
Johansson, Marcus, Ljungby
Johansson, Östen, Stockholm
Jonsson, Gunilla, Havdhem
Jonsson, Göran, Stockholm
Jonsson, Sverker, Göteborg
Josephson, Olle, Bandhagen
Junback, Carl Gunnar, Stockholm
Jungeryd, Christer, Landskrona

Järtelius, Arne, Malmö
Jönsson, Christer, Göteborg

Kalin, Yngve, Hyssna
Karlsson, Hugo, Knislinge
Karlsson, Johnny, Olofström
Karlsson, Ove, Hägersten
Kimsjö, Thelma, Stockholm
Kleberg, Madeleine, Stockholm
Klockljung, Mats, Burträsk
von Krogh, Torbjörn, Stockholm
Kvist, Lena, Göteborg
Källström, Mia och Ulf, Göteborg
König, Arne, Malmö

Lambert-Olsson, Håkan, Lidingö
Larsson, Håkan, Krokom
Larsson, Sören, Sollentuna
Larsson, Tomas, Stockholm
Lazzari, Franco, Göteborg
Lempert, Gösta, Malmö
Lenken, Peter, Alingsås
Lidberg, Einar, Filipstad
Lidén, Sture, Uppsala
Lilja-Svensson, Margareta, Mörbylånga
Lind, Kalle, Malmö
Lindberg, Tobias, Stockholm
Lindblad, Maria, Staffanstorp
Lindblom Hultén, Agneta, Tvååker
Lindén, Mats, Stockholm
Lindgren, Bengt, Jönköping
Lindhoff, Håkan, Hägersten
Lindroth, Bengt, Stockholm
Lindstedt, Niklas, Stockholm
Lindskog, Mac Lennart, Täby
Lindström, Per, Lund
Lindström, Sverker, Stockholm
Liscano, Armando, Göteborg
Ljungqvist, Kenneth, Varberg
Lohr, Inês, Göteborg
Lundgren, Eva, Göteborg
Lundgren, Kristina, Nacka
Lundström, Gunilla, Lomma
Lundälv, Jörgen, Gånghester
Löfqvist, Thomas, Lund
Lönnbom, Ingemar, Karlskrona
Lönnroth, Ami, Södertälje
Löwgren, Göran, Bromma

Malmsten, Anders, Lidingö
Mannerfred, Åke, Borås
Mattisson, Lennart, Örebro
Mattsson, Per Eric, Södertälje
Mazetti, Katarina, Lund
Mejdevi, Hans, Västerås
Melander, Ellinor, Bromma
Melander, Per, Stockholm
Mellbourn, Anders, Bromma
Methi, Maria, Helsingborg
Modig, Göran, Kalmar
Mogensen, Lars, Vitaby
Molin, Karl, Stockholm
Montell, Leif, Alingsås
Månson, Hans, Limhamn
Mårtensson, Bo, Saltsjö-Boo
Mårtensson, Torbjörn, Ystad

Ney, Birgitta, Stockholm
Nilsson, Carsten, Skarpnäck
Nilsson, Pär, Gnesta
Nilsson, Torbjörn, Stockholm
Nordegren, Thomas, Bromma

Nordling, Jonas, Stockholm
Nordlöf, Malte, Gusum
Nordström, Bo, Lindome
Norling, Anna, Gävle
Norrman, Leif, Annerstad
Nycander, Svante, Sigtuna
Nygren, Gunnar, Mariefred
Nyström, Lars, Linköping
Näslund, Nils Sture, Malmö

Odén, Tomas, Göteborg
Odlander Jutterström, Christina, Uppsala
Ohlén, Alf, Adelsö
Olander, Håkan, Stockholm
Olin, Mats, Stockholm
Olofsson, Morgan, Stockholm
Olow, Anders, Stockholm
Olson, Rolf, Stockholm
Olsson, Jimmy, Staffanstorp
Oscarsson, Ingemar, Lund

Pagil, Arne, Göteborg
Palmkvist, Peter, Lund
Perlenberg, Csaba Bene, Landskrona
Pers, Anders H, Hallstahammar
Persson, Lars, Göteborg
Persson, Roland, Kristianstad
Perwe, Johan, Vaxholm
Petersson, Klas, Alingsås
Pettersson, Åke, Lund

Rabenius, Lars, Stockholm
Rahm, Henrik, Lund
Ramklint, Lars, Malmö
Reinholdsson, Anders, Kinna
Rinkeborn, Hans, Västerås
Romefors, Örjan, Stockholm
Rosén, Robert, Gävle
Rosin, Matrs, Umeå
Rosqvist, Lennart, Angered
Rudhe, Elisabet, Hägersten
Rumar, Lars, Stockholm
Runow, Andreas, Lund
Rur, Bengt, Väddö
Ruth, Arne, Stockholm
Rydén, Per, Lund
Rydh, Marianne, Solna

Samuelsson-Leffler, Agneta, Saltsjö-Boo
Samuelsson, Jan, Härnösand
Sandahl, Dag, Moheda
Sandén, Weimar, Älvsjö
Sandin, Lars, Nacka
Sandlund-Gäfvert, Elisabeth, Bromma
Scherman, Jan, Stockholm
Sehlin Zederfeldt, Maria, Malmö
Severinsson, Emma, Malmö
Sigvardsson, Ola, Stockholm
Sjögren, Martin, Göteborg
Sjöman, Börje, Stockholm
Sjöstrand, Nils, Stockholm
Skarhed, Anna, Göteborg
Skoglund, Lars-Olof, Stockholm
Sköld, Gullan, Stockholm
Sollbe, Barbro, Stockholm
Sommelius, Sören, Helsingborg
Sponberg, Udo, Sävedalen
Stenius, John, Uppsala
Stenmark, Bernt, Sandviken
Storn, Thomas, Lund
Strandberg, Hans, Stockholm

Strandell, Leif-Rune, Stockholm
Strömquist, Stefan, Uppsala
Ståhl, Pernilla, Lund
Stålarm, Elisabet, Varnhem
Sundin, Staffan, Jönköping
Svan, Christer, Kallinge
Svanberg, Åke, Strömstad
Svedin, Lennart, Malmö
Svensson, Carl-Johan, Jönköping
Svensson, Göran, Uppsala
Svensson, Janne, Huskvarna
Svensson, Sonja, Stockholm
von Sydow, Elisabeth, Lidingö
Söderberg, Karen, Malmö
Söderbergh, Catharina, Järfälla
Söderlund, Marcus, Brandbergen
Söderman, Helena, Handen

Taubert, Johan, Sköndal
Tholin, Jens, Solna
Thorsell, Staffan, Stockholm
Thorsson, Jan, Skivarp
Thulin, Staffan, Skarpnäck
Thunström, Anders, Löttorp
Tjerneld, Andreas, Ljugarn
Torekull, Bertil, Brantevik
Tornbjer, Charlotte, Lund

Ullenhag, Jörgen, Uppsala

Vidlund, Annalena, Göteborg
Vigsö, Orla, Alingsås
Viklund, Stig-Henrik, Skellefteå
Viktorson, Bengt, Örebro

Wadbring, Ingela, Alingsås
Wedel, Kristian, Göteborg
Weisberg, Pia, Johanneshov
Weibull, Lennart, Göteborg
Welander, Lars-Olof, Hässelby
Wettergren, Anders, Göteborg
Wickman, Lars, Malmö
Widholm, Torsten, Stockholm
Wigforss, Johan, Särö
Wrange, Ann-Marie, Stockholm
Wreden, Åke, Eksjö
Wästberg, Olle, Stockholm

Zetterberg, Kent, Stockholm
Zetterberg, Leif, Stockholm
Zilliacus, Henrika, Helsingfors, Finland

Åhlander, Torsten, Luleå
Åhlén, Carl-Gunnar, Stockholm
Åkerlund, Kjell, Saltsjö-Boo
Åsén Ekstrand, Eva, Gävle

Öberg, Gunnar, Visby
Öhrn, Maria, Malmö
Öhrström, Lilian, Stockholm
Örnebring, Henrik, Karlstad
Örnéus, Jan, Stockholm
Östnäs, Anders, Lund

Företag och organisationer

Aftonbladet AB, Tidningen, Stockholm
Borås Tidning, Borås
Dagens Nyheter AB, Stockholm
Eskilstuna-Kurirens Stiftelse, Eskilstuna
Expressen Kvällstidningen AB, Stockholm
Gota Media, Kalmar
Gotlands Media AB, Visby
GUJournalen, Göteborgs universitet, Göteborg
Herenco AB, Jönköping
MittMedia AB, Gävle
Norrbottens-Kuriren AB, Luleå
Nya Lidköpings-Tidningen AB, Lidköping
Piteå Tidning AB, Piteå
Publicistklubben, Stockholm
Skånes journalistseniorer, Lund
Skånska Dagbladet AB, Malmö
Smålandsposten AB, Växjö
Stampen Lokala Medier AB, Göteborg
Stockholmsjournalisterna Seniorer, Stockholm
Svenska Dagbladets AB & Co Hb, Stockholm
Svenska Journalistförbundet, Stockholm
Svenska Tidningsutgivareföreningen, Stockholm
Sveriges Radio, Stockholm
Sydsvenska Dagbladet AB, Malmö
Sydöstra Sveriges Dagblad AB, Karlskrona
Tidnings AB Nya Dagen, Stockholm
Ulricehamns Tidnings AB, Ulricehamn
Västsveriges Journalistseniorer, Göteborg
Västerbotten-Kurirens AB, Umeå
Östgöta Correspondenten AB, Linköping

ETT EXEMPELLÖST MILITÄRT FIASKO som i nästan lika hög grad var medialt. En traditionsrik kunskapssektor där allt större resurser mobiliseras i försvaret för press- och yttrandefrihet. Ny forskning om Förintelsen i svensk minnesjournalistik. Tre ämnen som ger en antydan om bredden på innehållet i Mediehistorisk årsbok 2022. Man kan välja andra. Hälsotillståndet på dagspressens kultursidor, en jordenruntresa med två stjärnreportrar på Radiotjänst som ciceroner och proggrörelsens publicistiska korståg mot maktens musik. Eller konsten att landa en jumbojet i ett bildarkiv.

UTGIVEN AV
SVENSK
MEDIEHISTORISK
FÖRENING